NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄSIUVINIAI

istorijos ir kultūros žurnalas
(47) 2025

Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui – 35

Nepriklausomybė – tai valstybės tautos ir visų krašto gyventojų apsisprendimas ir buvimas savoje atskiroje valstybėje, be jokios išorinės prievartos pasirenkant visuomeninę santvarką ir kuriant savas institucijas.

Algirdas Patackas, 1988 m. rugpjūčio 26 d.

NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄSIUVINIAI
Istorijos ir kultūros žurnalas
2025 1 (47)

Žurnalo steigėjas ir pirmasis redaktorius Romualdas Ozolas

Leidžia
Romualdo Ozolo paramos fondas
Barboros Mejerytės g. 1, Bazilionai, Šiaulių r.
el. p. ozolo.fondas@gmail.com, www.rofondas.lt

Remia
Asociacija „Tautos forumas“

Informaciniai rėmėjai:
www.propatria.lt
www.pozicija.org

Viršelyje
Rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą. Švenčionių kultūros namuose balsuoja A. Lukšos šeima. 1990 m. vasario 24 d. Algimanto Cimbolaičio nuotrauka.
Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Redakcinė kolegija:
Algimantas Jankauskas (redaktorius), Artūras Judžentis, Irena Perkauskienė, Vytautas Sinica, Jonas Vaičenonis

Konsultantai:
Antanas Rybelis, Angonita Rupšytė, Eugenijus Skrupskelis, Dalius Žižys

Bendradarbiai:
Juozas Banionis, Romas Gudaitis, Jūratė Sofija Laučiūtė, Alvydas Medalinskas, Albertas Sinevičius, Vytautas Sinkevičius, Zita Šličytė, Vidmantas Valiušaitis

Maketas – Laura Petrauskienė
Viršelio dizainas – Dalia Raicevičiūtė

Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius Tiražas 200 egz.

ISSN 2029-9516 © Romualdo Ozolo paramos fondas

1 (47) 2025

Turinys

Žodis skaitytojui 1

Mūsų didieji

Povilas Girdenis. Mes nugalėjome mirtį. Liongino Baliukevičiaus-Dzūko 100-osioms gimimo metinėms 3

Faktai ir įžvalgos

Mečys Laurinkus. Pulsuojanti Nepriklausomybės ašis 13

Birutė Valionytė. Lietuvos Nepriklausomybei – 35: metas atsigręžti į tautą 15

Kovo 11-osios artinimas. Pokalbis su Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataru Egidijumi Klumbiu 18

Kovo 11-osios ištakos ir gimimas. Svarbesnių įvykių kronika 30

Dokumentai

Sąjūdžio Seimo pareiškimas „Dėl Nepriklausomybės sąvokos vartojimo“ 32

Kelyje į nepriklausomybę. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti dokumentai 33

Vytautas Radžvilas. Vieno dokumento pėdsakais 40

Iš Romualdo Ozolo palikimo

Apie ką mąstė Romualdas Ozolas 1990 m. Kovo 11-osios išvakarėse? 42

Apgautieji ir išniekintieji 44

Įsteigta Romualdo Ozolo stipendija 48

Mąstymai

Algirdas Patackas. Vidurio Europos bokštas Europos Sąjungos pilyje 49

Vladas Terleckas: istorija yra mūšio laukas 52

Paminėjimai

Kęstutis Lapinskas. Proveržis į Kovo 11-ąją 62

Artūras Judžentis. Sirgęs tautos reikalais. Zigmui Zinkevičiui – 100 metų 75

Pristatymai

Nauji didžios asmenybės bruožai 84

ISSN 2029-9516

Žurnalą galite įsigyti:
Akademinė knyga, Universiteto g. 4, Vilnius

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Nepriklausomybė – raktinis šio numerio žodis, deja, užleidęs vietą pirmaujančiai abstrakčiai Laisvei. Žurnalo viršelyje – Sąjūdžio subrandintas Nepriklausomybės apibrėžimas, su kuriuo ateita į Kovo 11-ąją. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 35-metis – pagrindinė numerio tema. Jai skirtos Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų Kęstučio Lapinsko, Mečio Laurinkaus, Vlado Terlecko, Birutės Valionytės mintys. Svarbiausius Kovo 11-ąją artinusius įvykius interviu prisimena signataras Egidijus Klumbys.

„Mūsų didžiųjų" herojus – legendinis partizanas Lionginas Baliukevičius-Dzūkas (1925–1950), kurio šimtmetį minime. Lietuvos ypatingojo archyvo skyriaus vedėjas Povilas Girdenis dar kartą praskleidžia nemarų Lietuvos laisvės kovų istorijos šaltinį – Dzūko dienoraštį, skelbia iki šiol mažai kam žinomas „velniško išdavimo" ir partizano žūties aplinkybes.

Žurnalo 2012 2 (2) ir 2013 1 (3) numeriuose buvo skelbti keli Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos įsteigtos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės planui rengti dokumentai. Šiame numeryje tęsiame Komisijos dokumentų publikavimą. Juose 1990 m. kovo 11-osios išvakarėse vykusių diskusijų atmosfera. Kiek daug klausimų reikėjo išdiskutuoti Tautos siekiui ir Sąjūdžio programiniam tikslui pasiekti – apie tai Vytauto Radžvilo komentaras apie vieną parengiamųjų Kovo 11-osios dokumentų.

Skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo" skelbiame keletą rankraštinių dokumentų, liudijančių, apie ką mąstė ir kokius „neatidėliotinus darbus" numatė R. Ozolas prieš kovo 11-ąją. Spausdiname 2011 metais sumanytos knygos „Apgautieji ir išniekintieji" apie globalizacijos esmę ir pasekmes rankraščio ištrauką. Labai gaila, kad sumanymas liko neįgyvendintas.

„Mąstymuose" – vieno šviesiausių Lietuvos Atgimimo asmenybių Algirdo Patacko (1943–2015) įžvalgos apie Europos Sąjungos gimimą ir Vidurio Europos šalių vaidmenį joje.

Skaitytoją turėtų sudominti signataro V. Terlecko (1939–2024) su Tiberiados broliais 2019 m. lapkritį įrašytas pokalbis, kuriame – mintys apie Kovo 11-ąją, pasvarstymai apie istoriją kaip tikriausią šiandienos mūšio lauką.

„Paminėjimų" skyriuje signataras Kęstutis Lapinskas pateikia išsamią pasirengimo nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui įvykių panoramą, istorinių Kovo 11-osios dokumentų rengimo detales.

Gimimo 100-mečio proga pagerbiame akademiką Zigmą Zinkevičių. Artūras Judžentis primena jo nuopelnus lietuvių kalbotyrai, tarmių ir asmenvardžių tyrimus, reikšmingus darbus einant švietimo ir mokslo ministro pareigas, ypač stiprinant lietuviškų mokyklų tinklą Pietryčių Lietuvoje. Rasime įdomių jo politinės biografijos faktų.

„Pristatymuose" kultūros istorikas Vytautas Rubavičius anonsuoja R. Ozolo „Rinktinių raštų" IV tomą. Jame filosofo, žurnalo įkūrėjo poetiniai bei proziniai kūriniai, esė, apybraižos ir kritikos straipsniai. „Meilė žmonėms, o ypač – gimtinei, žemei ir joje įsišaknijusiems tautiečiams, kuriuos visus sieja gimtoji lietuvių kalba", – R. Ozolo meninės kūrybos įkvėpimo šaltinis. Šiuo tomu užbaigiame R. Ozolo „Rinktinių raštų" leidybos projektą. Tikėkimės, kad jo idėjinis palikimas bus atsparos taškas didžių grėsmių akivaizdoje ir meilės tėvynei įkvėpimo šaltinis.

Algimantas Jankauskas

1 p. Lionginas Baliukevičius-Dzūkas. Apie 1947 m. Lietuvos ypatingasis archyvas

MŪSŲ DIDIEJI

POVILAS GIRDENIS

MES NUGALĖJOME MIRTĮ. LIONGINO BALIUKEVIČIAUS-DZŪKO 100-OSIOMS GIMIMO METINĖMS

Na ir kas gi mus nugalės, jeigu mes mirti nebijom,
jeigu mes nugalėjome ir mirtį.
L. Baliukevičius-Dzūkas

Jaunuolis iš pasiturinčios šeimos

Lionginas Baliukevičius gimė 1925 m. sausio 1 d. pasiturinčioje šeimoje. Tėvai Alytuje buvo įkūrę baldų dirbtuvę, šeima sėkmingai vertėsi, net turėjo tiems laikams neregėtai didelės prabangos atributą – nuosavą automobilį. L. Baliukevičius mokėsi Alytaus gimnazijoje, dalyvavo šaulių ir skautų organizacijų veikloje. Bendramokslių buvo apibūdinamas kaip darbštus, draugiškas, sąžiningas, inteligentiškas jaunuolis, mėgęs sportą, kariškus žaidimus.

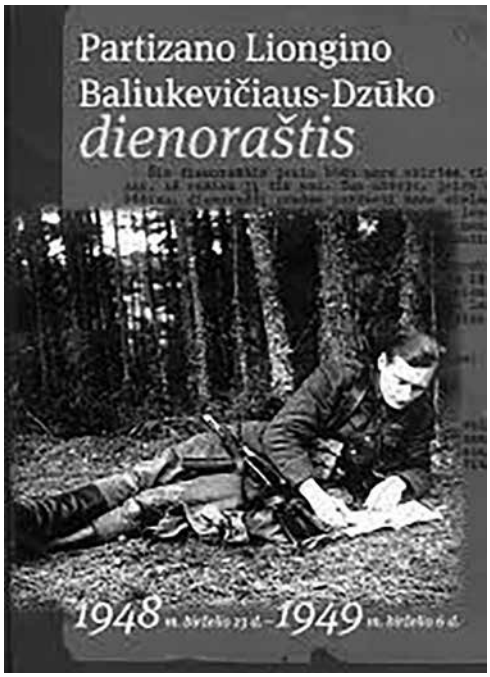
1943 metais įstojo į Kauno universiteto Medicinos fakultetą, tačiau studijavo neilgai. 1944 m. vasario 16 d. generolui Povilui Plechavičiui pakvietus jaunimą stoti į Vietinę rinktinę, patriotiškai nusiteikęs jaunuolis atsiliepė į kvietimą. Vokiečiams rinktinę nuginklavus, išvyko į Žemaitiją, kur buvo steigiami Tėvynės apsaugos rinktinės būriai. Deja, vietoj kovų su artėjančia Raudonąja armija jis kartu su bendražygiais nacistinių okupantų prievarta buvo išvežtas į Čekoslovakiją saugoti aerodromų. 1945 m. gegužės 15 d. kaip vokiečių kariuomenės eilinis pateko į rusų nelaisvę, kalėjo įvairiuose karo belaisvių lageriuose. 1946 m. vasarą grįžo į gimtinę.

1946 m. rudenį L. Baliukevičius įsiliejo į Dainavos apygardos partizanų gretas. 1947 m. vasario 1 d. buvo paskirtas Geležinio Vilko rinktinės štabo viršininku, atsakingu už spaudą ir informaciją. Tais pačiais metais tapo Dainavos apygardos vado Adolfo Ramanausko-Vanago adjutantu. Rūpinosi pogrindinės spaudos leidyba, redagavo Dainavos apygardos partizanų laikraštį „Laisvės varpas“.

1948 metais L. Baliukevičiui-Dzūkui suteiktas partizanų puskarininkio, po metų – leitenanto laipsnis. 1949 m. gegužės 19 d. Dainavos apygardos vadų posėdyje jis paskirtas apygardos vadu.

Išduotas į Dainavos apygardos Šarūno rinktinę infiltruoto sovietinio saugumo agento Kazio Kalantos slapyvardžiu Vasaris, L. Baliukevičius-Dzūkas kartu su dar trimis partizanais žuvo 1950 m. birželio 25 d. Žaliamiškyje (Lazdijų ir Varėnos apskričių, Leipalingio ir Merkinės valsčių sandūra).

Kovodamas partizanų gretose L. Baliukevičius-Dzūkas buvo apdovanotas 1-ojo ir 2-ojo laipsnio Laisvės kovos kryžiais. 1998 metais jam suteiktas pulkininko karinis laipsnis ir aukščiausias Lietuvos karinis apdovanojimas – Vyčio kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinas. Praėjusių metų vasarą jo vardu pavadinta viena Vilniaus gatvių.

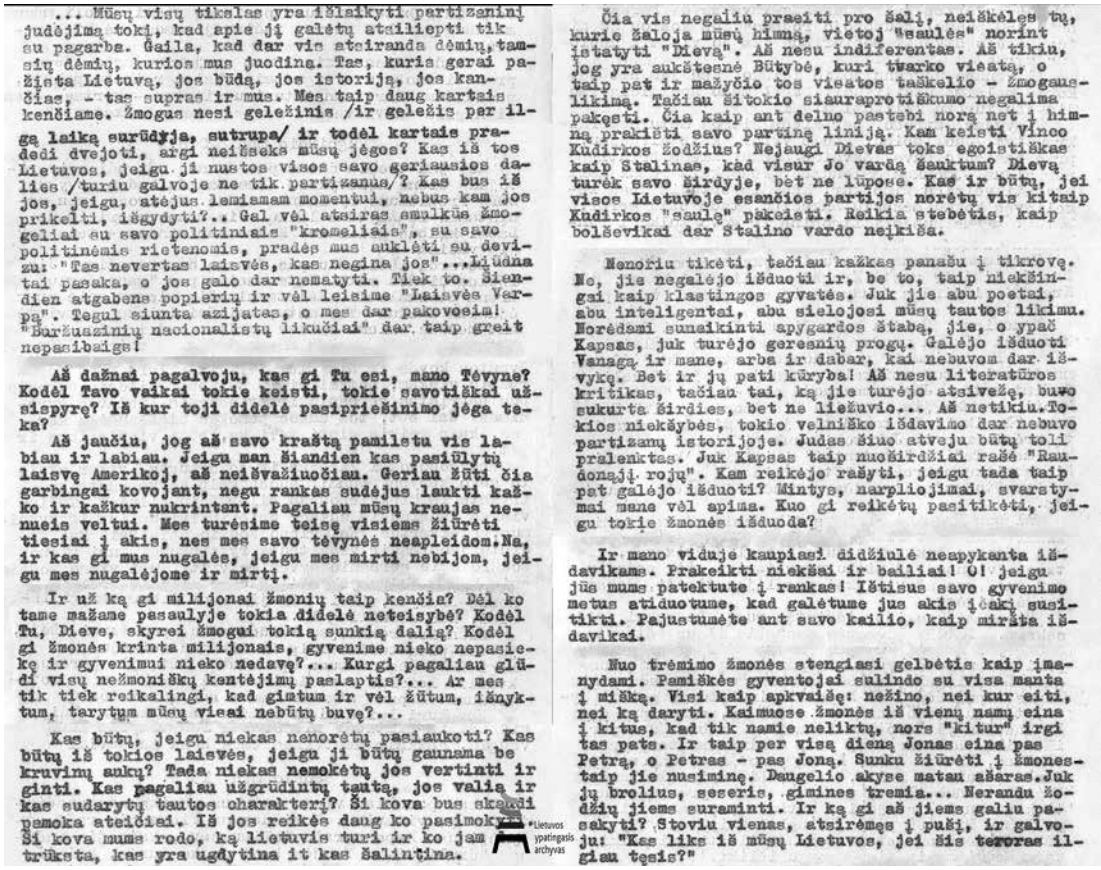
L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis ir „balta šventvagystė“

Išsilavinusio, inteligentiško, sunkų kovos už Tėvynę kelią pasirinkusio jaunuolio sau pačiam skirti 1948–1949 metais rašyti užrašai – svarbus Lietuvos laisvės kovų istorijos šaltinis. Lietuvos ypatingojo archyvo saugomoje KGB operatyvinių darbuotojų vestoje Adolfo Ramanausko-Vanago paieškos byloje išlikęs L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis ryškiai atspindi Lietuvos partizanų kovas, buitį, nuotaikas, viltis. Sklandžia literatūrine kalba emocingai parašytas istorinis liudijimas ne kartą buvo publikuotas ir dar ne kartą bus publikuojamas ateityje, nepaisant autoriaus pageidavimo.

„Šis dienoraštis jokiu būdu nėra skirtas viešumai. Aš rašiau jį tik sau. /…/ Visų kitų, kuriems bus lemta gyventi ir rasti šį dienoraštį, aš prašau neskaityti jo, bet sunaikinti.“

Neįmanoma atsakyti į klausimą, kodėl partizanas taip parašė? Nuogąstavo, kad užrašai gali pasitarnauti priešui ieškant bendražygių? O gal laikė užrašus savo asmenine paslaptimi?

Publikavimą ir net skaitymą, nepaisant autoriaus valios, norisi pavadinti „balta šventvagyste“.

... Mūsų visų tikslas yra išlaikyti partizaninį judėjimą toki, kad apie jį galėtų atsiliepti tik su pagarba. Gaila, kad dar vis atsiranda dėmių, tamsių dėmių, kurios mus juodina. Tas, kuris gerai pažįsta Lietuvą, jos būdą, jos istoriją, jos kančias, - tas supras ir mus. Mes taip daug kartais kenčiame. Žmogus nesi geležinis /ir geležis per ilgą laiką surūdyja, sutrupa/ ir todėl kartais pradedi dvejoti, argi neišseks mūsų jėgos? Kas iš tos Lietuvos, jeigu ji nustos visos savo geriausios dalies /turiu galvoje ne tik partizanus/? Kas bus iš jos, jeigu, atėjus lemiamam momentui, nebus kam jos prikelti, išgydyti?.. Gal vėl atsiras smulkūs žmogeliai su savo politiniais "kromeliais", su savo politinėmis rietenomis, pradės mus auklėti su devizu: "Tas nevertas laisvės, kas negina jos"...Liūdna tai pasaka, o jos galo dar nematyti. Tiek to. Šiandien atgabens popierių ir vėl leisime "Laisvės Varpą". Tegul siunta azijatas, o mes dar pakovosim! "Buržuazinių nacionalistų likučiai" dar taip greit nepasibaigs!

Aš dažnai pagalvoju, kas gi Tu esi, mano Tėvyne? Kodėl Tavo vaikai tokie keisti, tokie savotiškai užsispyrę? Iš kur toji didelė pasipriešinimo jėga teka?

Aš jaučiu, jog aš savo kraštą pamiletu vis labiau ir labiau. Jeigu man šiandien kas pasiūlytų laisvę Amerikoj, aš neišvažiuočiau. Geriau žūti čia garbingai kovojant, negu rankas sudėjus laukti kažko ir kažkur nukrintant. Pagaliau mūsų kraujas nenueis veltui. Mes turėsime teisę visiems žiūrėti tiesiai į akis, nes mes savo tėvynės neapleidom. Na, ir kas gi mus nugalės, jeigu mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome ir mirtį.

Ir už ką gi milijonai žmonių taip kenčia? Dėl ko tame mažame pasaulyje tokia didelė neteisybė? Kodėl Tu, Dieve, skyrei žmogui tokią sunkią dalią? Kodėl gi žmonės krinta milijonais, gyvenime nieko nepasiekę ir gyvenimui nieko nedavę?... Kurgi pagaliau glūdi visų nežmoniškų kentėjimų paslaptis?... Ar mes tik tiek reikalingi, kad gimtum ir vėl žūtum, išnyktum, tarytum mūsų visai nebūtų buvę?...

Kas būtų, jeigu niekas nenorėtų pasiaukoti? Kas būtų iš tokios laisvės, jeigu ji būtų gaunama be kruvinų aukų? Tada niekas nemokėtų jos vertinti ir ginti. Kas pagaliau užgrūdintų tautą, jos valią ir kas sudarytų tautos charakterį? Ši kova bus skaudi pamoka ateičiai. Iš jos reikės daug ko pasimokyti. Ši kova mums rodo, ką lietuvis turi ir ko jam trūksta, kas yra ugdytina it kas šalintina.

Čia vis negaliu praeiti pro šalį, neiškėles tų, kurie šaloja mūsų himną, vietoj "saulės" norint įstatyti "Dievą". Aš nesu indiferentas. Aš tikiu, jog yra aukštesnė Būtybė, kuri tvarko visatą, o taip pat ir mažyčio tos visatos taškelio - Žmogaus-likimą. Tačiau šitokio siauraprotiškumo negalima pakęsti. Čia kaip ant delno pastebi norą net į himną prakišti savo partinę liniją. Kam keisti Vinco Kudirkos žodžius? Nejaugi Dievas toks egoistiškas kaip Stalinas, kad visur Jo vardą šauktum? Dievą turėk savo širdyje, bet ne lūpose. Kas ir būtų, jei visoe Lietuvoje esančios partijos norėtų vis kitaip Kudirkos "saulę" pakeisti. Reikia stebėtis, kaip bolševikai dar Stalino vardo neįkiša.

Nenoriu tikėti, tačiau kažkas panašu į tikrovę. Ne, jie negalėjo išduoti ir, be to, taip niekšingai kaip klastingos gyvatės. Juk jie abu poetai, abu inteligentai, abu sielojosi mūsų tautos likimu. Norėdami sunaikinti apygardos štabą, jie, o ypač Kapsas, juk turėjo geresnių progų. Galėjo išduoti Vanagą ir mane, arba ir dabar, kai nebuvom dar išvykę. Bet ir jų pati kūryba! Aš nesu literatūros kritikas, tačiau tai, ką jie turėjo atsivežę, buvo sukurta širdies, bet ne liežuvio... Aš netikiu. Tokios niekšybės, tokio velniško išdavimo dar nebuvo partizanų istorijoje. Judas šiuo atveju būtų toli pralenktas. Juk Kapsas taip nuoširdžiai rašė "Raudonąjį rojų". Kam reikėjo rašyti, jeigu tada taip pat galėjo išduoti? Mintys, narpliojimai, svarstymai mane vėl apima. Kuo gi reikėtų pasitikėti, jeigu tokie žmonės išduoda?

Ir mano viduje kaupiasi didžiulė neapykanta išdavikams. Prakeikti niekšai ir bailiai! O! jeigu jūs mums patektute į rankas! Ištisus savo gyvenimo metus atiduotume, kad galėtume jus akis į akį susitikti. Pajustumėte ant savo kailio, kaip miršta išdavikai.

Nuo trėmimo žmonės stengiasi gelbėtis kaip įmanydami. Pamiškės gyventojai sulindo su visa manta į mišką. Visi kaip apkvaišę: nežino, nei kur eiti, nei ką daryti. Kaimuose žmonės iš vienų namų eina į kitus, kad tik namie neliktų, nors "kitur" irgi tas pats. Ir taip per visą dieną Jonas eina pas Petrą, o Petras - pas Joną. Sunku žiūrėti į žmones-taip jie nusiminę. Daugelio akyse matau ašaras. Juk jų brolius, seseris, giminės tremia... Nerandu žodžių jiems suraminti. Ir ką gi aš jiems galiu pasakyti? Stoviu vienas, atsirėmęs į pušį, ir galvoju: "Kas liks iš mūsų Lietuvos, jei šis teroras ilgiau tęsis?"

Lietuvos ypatingasis archyvas

Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis. 1948–1949 m. Lietuvos ypatingasis archyvas

Pilnas karčios ironijos

Jaunas, išsilavinęs, atokvėpio minutes knygoms skirdavęs partizanas mažiau jį pažinojusiems bendražygiams atrodė sausas, nuobodus, uždaras. Jis ir pats pripažino, kad dažnai yra laikomas „šaltu anglu“. Trumpas, subjektyvias, bet, reikia pripažinti, gana taiklias kai kurių Lietuvos laisvės kovotojų charakteristikas sovietų saugumui pateikė išdavikas, saugumo agentas Varnas – poetas Kostas Kubilinskas:

Adolfas Ramanauskas-Vanagas – „senosios Lietuvos kariuomenės atsargos leitenantas, dar gana jaunas, šviesiaplaukis, optimistas, savotiškai naivus, tikintis savo kovos teisingumu“;

Benediktas Labėnas-Kariūnas – „jaunas, lieknas, užsispyręs ir fanatiškas“;

Bronius Kulikauskas-Kiškis – „komikas, visada besijuokiantis, maždaug 30 metų amžiaus“;

Bernardas Navickas-Girinis – „naivus, bet tvirtas, užsispyręs nacionalistas“;

Lionginas Baliukevičius-Dzūkas – „rudaplaukis, nuobodus, grubus studentas, pilnas karčios ironijos“.

K. Kubilinskas taip pat informavo saugumiečius, kad „šviesiaplaukis optimistas“ Dainavos apygardos vadas A. Ramanauskas-Vanagas labiausiai mėgsta ir vertina „nuobodų, grubų, karčios ironijos pilną“ L. Baliukevičių-Dzūką ir pageidauja su juo toliau bendradarbiauti net ir paskirtas Pietų Lietuvos srities vadu.

Dainavos apygardos štabo nariai. Iš kairės: Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas, apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Julius Karpis-Vieversys. 1948 m. Lietuvos ypatingasis archyvas

Partizanų informacinis karas

Sovietinių fantastinių (kitaip jų vadinti neišeina) filmų Antrojo pasaulinio karo tema prisižiūrėję kai kurie vyresnio amžiaus žmonės kartais užduoda demagogiškus klausimus: „kiek ešelonų nuo bėgių nuleido, kiek ginklų sandėlių susprogdino, kiek aukšto rango sovietinių karškių nukovė tie Lietuvos partizanai? Tiradą paprastai baigia, jų nuomone, esminiu klausimu: ar miškuose besislapsčiusius pokario veikėjus iš viso galima vadinti partizanais? Kino pasakų mėgėjų „klausimynui“ reikėtų skirti dėmesio, nes jis kartais sukelia sveikai mąstančių žmonių abejones.

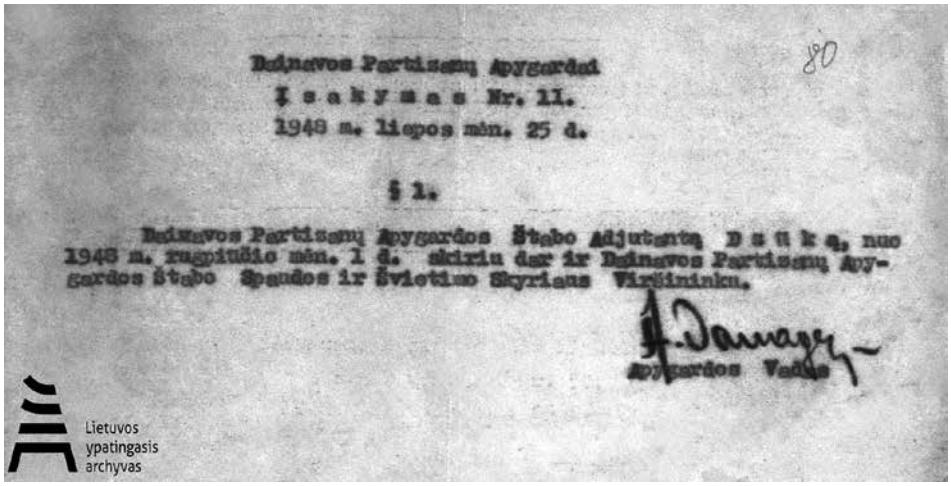
1944–1945 metais Lietuvos laisvės kovotojai dažnai stodavo į atviras kautynes. Užtenka prisiminti Kalniškės mūšį, Merkinės šturmą, Virtukų kautynes, Panaros mūšį, kitus susirėmimus. Retėjant partizanų gretoms, trūkstant tinkamų ginklų kovos taktika keitėsi, svarbiu ginklu tapo žodis. Pogrindyje skelbiamo žodžio reikšmė ypač išaugo vėlesniais metais, kai stoti į atviras kautynes su kur kas gausesnėmis okupantų pajėgomis buvo savižudiška, o palaikyti Lietuvos žmonių dvasią reikėjo bet kokia kaina. Partizanų leidžiami laikraščiai buvo populiarūs tarp gyventojų, kai kuriose vietovėse jie visiškai išstumdavo oficialią, klaikiai melagingą sovietinę spaudą.

1948-ųjų pabaiga – 1949-ųjų pradžia buvo metas, kada, anot A. Ramanausko-Vanago, su viena aštria epigrama buvo galima nuveikti „žymiai daugiau negu su būriu automatais ginkluotų vyrų“. Pasaulio naujienų apžvalgos, sovietinės kasdienybės nušvietimas, jos pašiepimas satyriniais tekstais ar karikatūromis, patriotiškos, romantiškos, kai kada ir humoristinės eilės buvo atsvara brukamai sovietinei propagandai ir svarbi žinia žmonėms, kad kova tęsiasi, kad Lietuva dar gyva.

Galima teigti, kad vėlesniais pokario priešinimo sovietinei okupacijai metais viena svarbiausių Lietuvos partizanų kovos formų buvo kova, kurią šiandien vadiname informaciniu karu.

Sumiesčionėjusi, susmulkėjusi inteligentija

Pogrindinės spaudos leidybai trūko popieriaus, spausdinimo mašinėlių, rotatorių, dažų, kitų priemonių. Tačiau labiausiai trūko rašyti sugebančių žmonių. Daugelis inteligentų, suvokdami padėtį, suprasdami kovos beviltiškumą laikėsi nuošaliai, stengėsi prisitaikyti prie okupacijos sąlygų. Šaltuose, drėgnuose bunkeriuose iki paskutinio sau skirto šovinio kovėsi – anot partizanų spaudos – „dirvonų artojų sūnūs, drobių audėjų dukros ir tik nedidelis skaičius mokytojų, karininkų, studentų“.

Dainavos Partizanų Apygardai
Įsakymas Nr. 11.
1948 m. liepos mėn. 25 d.

§ 1.

Dainavos Partizanų Apygardos Štabo Adjutantą D a l i k ą, nuo 1948 m. rugpiūčio mėn. 1 d. skiriu dar ir Dainavos Partizanų Apygardos Štabo Spaudos ir Švietimo Skyriaus Viršininku.

Apygardos Vadas

80

Lietuvos ypatingasis archyvas

Dainavos apygardos vado Adolfo Ramanausko-Vanago įsakymas skirti apygardos štabo adjutantą Lionginą Baliukevičių-Dzūką apygardos štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininku.
1948 m. liepos 25 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

Dainavos apygardos laikraščio „Laisvės varpas“ leidyba rūpinęsis apygardos Spaudos ir informacijos skyriaus viršininkas L. Baliukevičius-Dzūkas skaudžiai išgyveno lietuvių inteligentijos nenorą jungtis į kovą. Dienoraštyje apie tai jis rašė atvirai ir tiesiai: „Retas iš mūsų intelektualų gali pasiryžti už tėvynės laisvės idėją mirti. Sumiesčionėjo jie kažkaip, susmulkėjo. Jie sutiktų geriau apspjauti dabar tėvynę, o paskui už tai atgailauti, kad tik dabar nežūtų.“

Apie tai, kad lietuvių pogrindžiui labai reikalingi plunksną valdantys žmonės, gerai žinojo ir slaptų informatorių pranešimus gaudavęs sovietų saugumas. Neverta stebėtis, kad kruvina užduotis likviduoti Dainavos apygardos štabą buvo pavesta dviem poetams Kostui Kubilinskui ir Algirdui Skinkiui, nepaisant menko jų kovinio pasirengimo.

„Aš jam liepiau daugiau į bunkerį nevažiuoti“

K. Kubilinsko ir A. Skinkio išdavystė L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje nušviesta plačiai. Nemažai dėmesio skirta jų asmenybėms, ypač – besiblaškiusiam, nervingam, niekaip apsispręsti negalėjusiam K. Kubilinskui, kuris, anot dienoraščio autoriaus, eitų kovoti nebent tik tada, jeigu „šaudytų medinėmis kulkomis“. Atrodytų, kad nė vienas partizanas negalėjo pagalvoti, jog neryžtingi „poečiokai-plunksnagraužiai“ galėjo ryžtis tam, ką jie įvykdė 1949-ųjų kovo 7-osios naktį. Kai kurios A. Skinkio – saugumo agento Ryto – pranešimų sovietų saugumui eilutės leidžia daryti prielaidą, kad K. Kubilinską L. Baliukevičius-Dzūkas buvo pradėjęs įtarinėti.

Praėjus keletui dienų po Dainavos apygardos vado pareigas ėjusio B. Labėno-Kariūno nužudymo, A. Skinkys Lietuvos SSR valstybės saugumo ministerijos (MGB) 2N valdybos viršininkui I. Počkajui pateikė išsamią ataskaitą, kurioje pažymėjo, kad 1949 m. sausio pabaigoje, po Vytauto tėvūnijos vado Adolfo Baublio-Merkio bunkerio sunaikinimo, L. Baliukevičius-Dzūkas, „neva juokaudamas“, pareiškė, kad bunkerio vietą galėjo išduoti ir K. Kubilinskas, nes viena pažįstama mergina matė jį Vilniuje einantį gatve drauge su milicininkais. „Tokio įtarimo nereikėtų labai sureikšminti, – samprotavo A. Skinkys, – tačiau vėliau [L. Baliukevičius-Dzūkas] apie Varną [K. Kubilinską] kalbėdavo šaltai, o kartais ir su ironija.“

Su K. Kubilinsku L. Baliukevičiaus-Dzūko santykiai galutinai atšalo 1949-ųjų kovo pradžioje. Kai vėlų kovo 4-osios vakarą K. Kubilinskas atvyko į Dainavos apygardos štabo bunkerį, atgabendamas spausdinimui skirto popieriaus, anot A. Skinkio, „Dzūkas labai nustebo ir visiems girdint pareiškė: „Aš jam liepiau daugiau į bunkerį nevažiuoti, o palikti atvežtus daiktus sutartoje vietoje, tai kurių velnių jis čia atsivilko?“ Kai A. Skinkys teisino bendrininką, sakydamas, kad gal yra „koks nors svarbus reikalas“, Dzūkas atrėžęs: „Kokie čia gali būti svarbūs reikalai?! Jeigu aš pasakiau, tai gal ne sienai kalbėjau!“ Po šių žodžių partizanai K. Kubilinską pasitiko šaltai ir net nepakvietė vakarienės, nors jis guodėsi, kad sunkiai blogu oru keliavo pėsčias ir labai pavargo. Kai kitą dieną K. Kubilinskui pareiškus norą netrukus vėl išvykti, o L. Baliukevičiui-Dzūkui atrėžus: „Išvyksi tada, kai mes išleisim, o ne tada, kai pats užsinorėsi“, MGB užverbuotus poetus apėmė dar didesnis nerimas ir nuojauta, kad partizanai kažką įtaria.

Tokio velniško išdavimo dar nebuvo partizanų istorijoje

K. Kubilinsko ir A. Skinkio pasirinktas Dainavos apygardos vado pareigas ėjusio B. Labėno-Kariūno nužudymo būdas buvo itin niekingas. Jie jį nušovė miegantį. Būtent toks būdas kovinės patirties stokojusiems literatams buvo nurodytas 1946 m. sausio 6 d. saugumiečių suformuotoje užduotyje. K. Kubilinskas ir A. Skinkys turėjo nužudyti mieguistus arba iš pasalų netikėtai užkluptus taip, kad nespėtų pasipriešinti, Dainavos apygardos štabo narius

Adolfą Ramanauską-Vanagą, Jurgį Krikščiūną-Rimvydą, Vaclovą Voverį-Žaibą, Lionginą Baliukevičių-Dzūką.

„Padėtis pasidarė labai pavojinga“, – rašė ataskaitoje A. Skinkys. Kai drauge su keliais kitais partizanais L. Baliukevičius-Dzūkas išėjo, palikdami bunkeryje du MGB agentus ir B. Labėną-Kariūną, išdavikai pajuto, kad virš jų galvų tvenkiasi įtarimo debesys. K. Kubilinskas pasiūlė nedelsiant likviduoti B. Labėną-Kariūną ir bėgti į Alytų. „Pasiūlymas, – toliau rašė A. Skinkys, – pasirodė priimtinas, kadangi kitos išeities nebuvo.“

Baimės apimti išdavikai nušovė miegantį partizanų vadą, o vėliau saugumui suteikė duomenis apie slaptavietes. Dėl jų išdavystės žuvo penkiolika Laisvės kovotojų, tarp jų – L. Baliukevičiaus-Dzūko bendražygis ir geras bičiulis Kazimieraičio rinktinės vadas Vaclovas Voveris-Žaibas.

Apie šiuos įvykius L. Baliukevičius-Dzūkas dienoraštyje parašė vienas skaudžiausių eilučių: „Aš netikiu. Tokios niekšybės, tokio velniško išdavimo dar nebuvo partizanų istorijoje. Judas šiuo atveju būtų toli pralenktas. Juk Kapsas [K. Kubilinsko partizaniškas slapyvardis] taip nuoširdžiai rašė „Raudonąjį rojų“. Kam reikėjo rašyti, jeigu tada taip pat galėjo išduoti? Mintys, narpliojimai, svarstymai mane vėl apima. Kuo gi reikėtų pasitikėti, jeigu tokie žmonės išduoda?“

Gal jis ir numanė, kad būdamas Vilniuje K. Kubilinskas galėjo lengvabūdiškai išplepėti ką nors svarbaus visur zujusiems saugumo agentams ar eidamas link partizanų slaptaviečių dėl apdairumo stokos paskui save atvesti šnipus, tačiau tokia siaubinga išdavystė jo galvoje netilpo.

Gyvųjų ir žuvusiųjų „valdovas“

„Dainavos apygardos štabo Spaudos ir informacijos skyriaus viršininką Dzūką iš einamų pareigų atleidžiu, – skelbė Pietų Lietuvos srities vado A. Ramanauskas-Vanago 1949 m. gegužės 19 d. įsakymas Nr. 4, – ir nuo 1949 m. gegužės 19 d. skiriu Dainavos apygardos vadu. Pagrindas: Dainavos apygardos vadų sąskrydžio protokolas Nr. 3.“

„Taigi dabar aš pustrečio šimto gyvų ir apie tūkstančio žuvusių partizanų vadas, gyvųjų ir žuvusiųjų „valdovas“, – dienoraštyje užrašė L. Baliukevičius-Dzūkas. – Po visų tų ceremonijų aš pasijutau be galo pavargęs ir toks vienišas kaip niekada. Taip, rodosi, norėtųsi atsidurti kokioj nors ramioj, ramioj vietoj, kur visiškai nėra žmonių, o tik žydintieji sodai su dūzgiančiom bitėm, vijokliuose paskendę namai, pilni gražių raminančių knygų. /···/ Kvailas aš svajotojas. Nėra pasaulyje žydinčių sodų su dūzgiančiom bitėm, jei tų sodų tyro grožio ir raminančio bičių dūzgimo pirmiausia nejauti savo sieloje. Kas žmogaus viduje glūdi, tas ir išoriniame pasaulyje atsispindi.“

Liepsningai patriotiškų eilių autorius

Poetų K. Kubilinsko ir A. Skinkio išdavystę žino beveik kiekvienas, bent kiek domėjęsis pokario Lietuvos istorija, o štai K. Kalantos vardas ir pavardė daugeliui nesako nieko.

Visiems, kas žemę mūsų šventą teršia,
Kas ją niokoja niekšo širdimi,
Tu suliepsnok, didysis mūsų krašte,
Naikinančia ir baisia ugnimi.

Liepsningai patriotiškas eiles Kovo slapyvardžiu partizanų spaudoje pasirašinėjęs poetas K. Kalanta gyvenimo buvo vėtytas ir mėtytas. 1944-ųjų pradžioje okupacinės Vokietijos valdžios suimtas už policininko sužeidimą, kalintas Vokietijoje, 1947 metais grįžo į Lietuvą, o 1948-ųjų rudenį pradėjo bendradarbiauti su Dainavos apygardos Šarūno rinktinės

partizanais. Raštingas, kūrybingas jaunuolis pogrindiniame laikraštyje „Laisvės varpas“ spausdintais paprastais, visiems suprantamais posmais, anot sovietinių saugumiečių, „tapo populiarus tarp pogrindininkų“.

1949-ųjų spalį „trečią poetą“ apėmė pagrįstas nerimas, nes buvo suimti jį pažinoję partizanai, o į emgėbistų rankas pateko jo ryšius su Laisvės kovotojais liudiję pogrindžio dokumentai. Pradžioje K. Kalanta slapstėsi, tačiau greitai suprato savo padėties beviltiškumą ir... 1949 m. gruodžio pradžioje Lietuvos SSR MGB Druskininkų rajono skyriaus viršininkui parašė laišką, kuriame prisipažino dėl „nusikalstamos veiklos“ ir pasižadėjo „išpirkti kaltę naudingu darbu sovietų valdžios labui“. Patikėję K. Kalantos „nuoširdumu ir noru išpirkti kaltę“, saugumiečiai jį užverbavo agentu, davę Vasario slapyvardį, ir infiltravo į Dainavos apygardos Šarūno rinktinę. Žinomų poetų išdavikų K. Kubilinsko ir A. Skinkio gretas papildė trečias, mažiau žinomas poetas ir nė kiek ne mažiau pasižymėjęs MGB agentas K. Kalanta-Vasaris.

Perspektyvus, apsukrus ir išradingas agentas

Emgėbistai daug dėmesio skyrė agentų asmeninėms savybėms, užverbuotų asmenų veiklą jie atidžiai stebėjo ir kai kada vertino labai kritiškai.

„Leonas“ kaip agentas neturi operatyvinės vertės, – rašė jie apie informatorių, stebėjusį L. Baliukevičiaus-Dzūko artimuosius, – tyrime dalyvauti nesugeba ir nenori. Kaip tipas – „Leonas“ deklasuotas, nuolat girtas, akiplėšiškai ima pinigus Varėnoje, Kaune ir pas mus.“ Iš konteksto reikėtų suprasti, kad „pas mus“ – tai centrinė MGB būstinė Vilniuje.

Visiškai kitokiais žodžiais apibūdintas į partizanų gretas infiltruotas K. Kalanta-Vasaris. „Kaip agentas perspektyvus. Drąsaus ir santūraus charakterio, apsukrus ir išradingas. Greitai ir sumaniai orientuojasi susidarius naujoms aplinkybėms. Pasižymi gera protine ir regimąja atmintimi. Greitai ir teisingai supranta bei vykdo jam pavestas užduotis.“

Per keletą mėnesių K. Kalanta suteikė informaciją apie dvylikos bunkerių, kuriuose slėpėsi penkiolika partizanų, buvimo vietas, pateikė duomenis apie dešimt partizanų rėmėjų, išsamiai papasakodamas apie jų „priešišką veiklą“. Dėl išdavikiškos K. Kalantos-Vasario veiklos per keletą mėnesių žuvo arba buvo suimti mažiausiai dvidešimt penki žmonės.

Dainavos partizanų apygardos štabo likvidavimo plane, 1950 m. balandžio 21 d. parengtame Lietuvos SSR MGB 2N valdybos, pažymėta: „Vykdydamas mūsų užduotis, o taip pat dėka jo paties iniciatyvos, ryžtingumo ir sumanumo, agentas „Vasaris“ įsiskverbė į vieno stambiausių banditų junginių – „Dainavos“ apygardos štabą.“ Agentui nurodyta „pasinaudojus tinkamomis sąlygomis, sudaryti galimybes suimti gyvus banditų vadeivas „Vanagą“, „Dzūką“, „Litą“ ar bent jau vieną jų“.

Judo posmai

L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis nutrūksta 1949 m. birželio pradžioje. Įrašų apie Šarūno rinktinės Agitacijos ir propagandos skyriaus viršininką K. Kalantą partizanišku slapyvardžiu Aidas nėra. Tačiau galima įsivaizduoti, kaip šio poeto atsiradimu partizanų gretose turėjo džiaugtis Dainavos apygardos vadas, dienoraštyje ne kartą reiškęs nusivylimą, kad pogrindinėje spaudoje trūksta aiškių, tiesių, įkvepiančių eilių, kurios galėtų „tautą išjudinti, žadinti ir puoselėti tėvynės meilės ugnį“, žadintų „jaunimą ir visą tautą ryžtingumui“.

Per gėlą, ašaras ir kraują karštą,
Per sielvartą ir naktį mus vedi
Ir skatini gyvent, didysis keršte,
Liepsnodamas gaisru tautos širdy.

Liepsnoji širdyje tu pas lietuvį,
Kaupies sunkus mūs kiekvienoj skriaudoj
Aidi garsus tu partizano šūvy,
Aidi garsus tu tremtinio raudoj...

Džiaugsmingai skaitydamas ir spausdinti „Laisvės varpo“ laikraštyje šiuos ir kitus panašius posmus rengęs L. Baliukevičius-Dzūkas neįtarė, jog tai Judo posmai.

Gyvenimo taurė prieš mirtį

„Šių metų vasario mėnesį, vykdant priemones į Dainavos apygardos banditų brigadą Šarūnas buvo infiltruotas agentas „Vasaris“, – 1950 m. liepos 8 d. rašė LSSR valstybės saugumo ministras Piotras Kapralovas ataskaitoje savo viršininkui Maskvoje Genadijui Abakumovui. – Agentas gavo banditų brigados vadovybės užduotį įrengti bunkerį, kuriame laikinai turėjo pasislėpti iš Kazimieraičio banditų brigados rajono vykęs Dainavos apygardos vadas „Dzūkas“. Apie gautą užduotį „Vasaris“ mus informavo ir „Dzūkui“ bunkerį paruošė.“ „Realizuojant agento duomenis“, Merkinės ir Lazdijų apskričių sandūroje esančiame Žaliamiškio miške 1950 m. birželio 24 d. MGB įvykdė operaciją, per kurią nukauti keturi partizanai, tarp kurių – Dainavos apygardos vadas L. Baliukevičius-Dzūkas.

Nežinia, ar 1991 metais išleistame partizanų poezijos rinkinyje „Kovos keliu žengiant“ paskelbtas poeto K. Kalantos-Kovo eilėraštis „Bunkery“ rašytas iki 1950-ųjų birželio 24-osios, ar vėliau.

Tamsiausiam miško vidury
Atverta bunkerio anga,
Bet veltui laukia jis draugų
Negrįš jie niekada...
Tekėjo saulė už miškų
Rausvos šviesos kaskadom,
Kai jie visi kovos lauke
Sau žiaurią mirtį rado.

Po L. Baliukevičiaus-Dzūko ir jo bendražygių žūties K. Kalanta nebebuvo naudojamas kaip į partizanų gretas infiltruotas agentas. 1951 m. pradžioje sudarytame MGB agentūrinių-operatyvinių priemonių plane nurodyta, kad vienas partizanas perdavė agentui Vasariui laišką, kuriame „prašė padėti padaryti taip, kaip padarė jis (Vasaris), išduoti jam žinomus banditus, išeiti iš gaujos ir tokiu būdu išvengti atsakomybės prieš tarybų valdžią už padarytus nusikaltimus“.

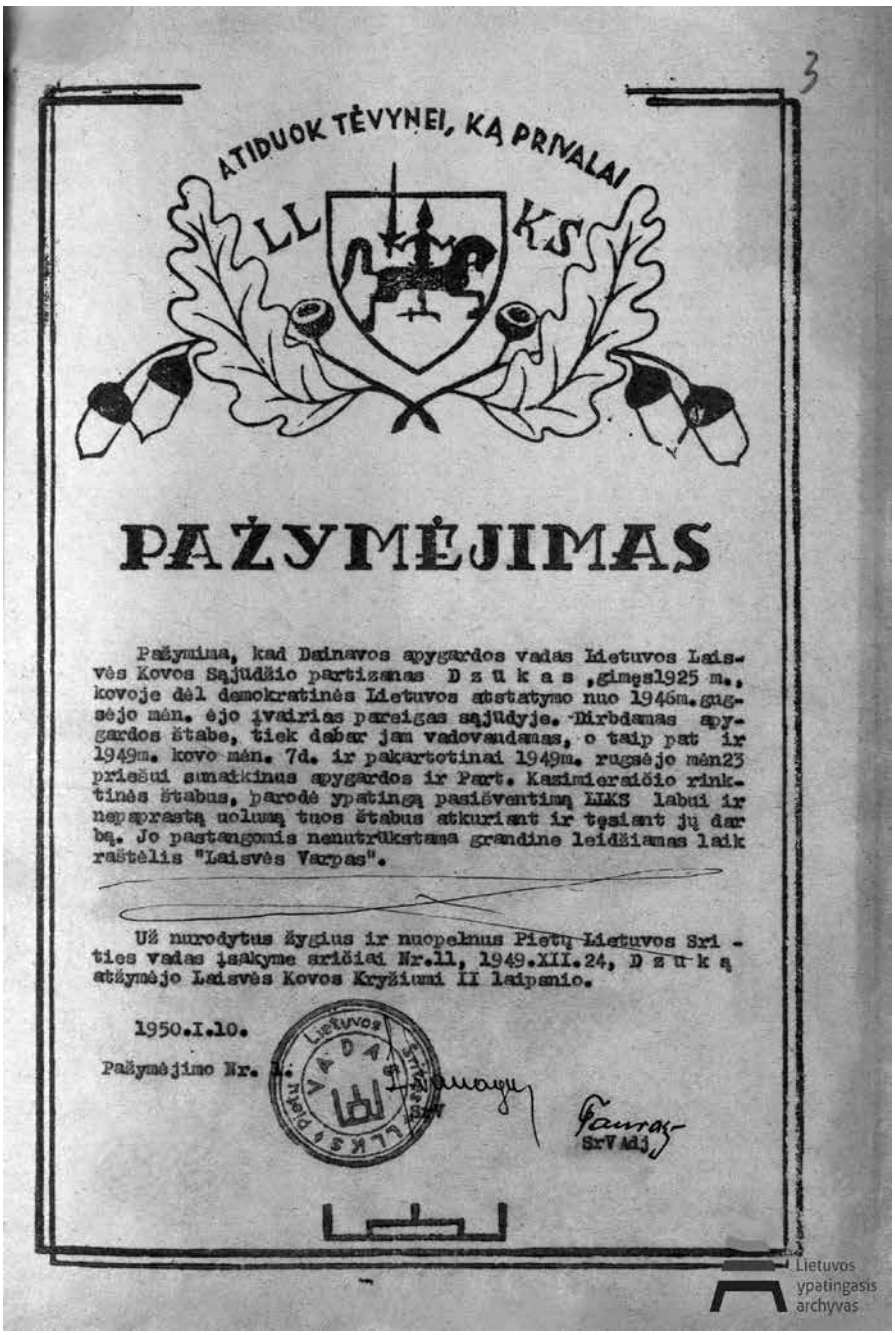
Ne vienam gali kilti klausimas, kodėl vieną kartą su poetais išdavikais susidūręs, ne vienus metus kovose dalyvavęs L. Baliukevičius-Dzūkas neįstengė demaskuoti „trečio poeto“. Norint atsakyti į šį klausimą, reikėtų prisiminti emgėbistų pateiktą agento Vasario charakteristiką. Atkreipiant dėmesį į žodžius „apsukrus“, „išradingas, „greitai besiorientuojantis naujoms aplinkybėms“. Palyginti su silpnadvasiu, nuolat besiblaškiusiu K. Kubilinsku, santūresniu, šaltakraujiškesniu, tačiau taip pat bailiu ir neryžtingu A. Skinkiu, K. Kalanta buvo tvirtas, racionaliai mąstantis, ciniškas kariško sukirpimo žmogus, gebėjęs išradingai laviruoti ir ryžtingai veikti.

Lietuvos SSR MGB 2N valdybos vestoje agentūrinėje byloje „Blef“ yra dokumentų, liudijančių, kad agentas Vasaris 1950–1953 metais dalyvavo ir Juozo Lukšos-Daumanto paieškoje. Tikėtina, kad su sovietiniu saugumu jis vienaip ar kitaip bendradarbiavo visą savo likusį gyvenimą.

Per vėlu save teisint ar smerkti,
Nes tokia buvo mūsų dalia.
Viską kentę, nemokame verkti, –
Neišmokė to metų eilė.

Tai prieš pat mirtį, 1985 m. kovo mėnesį, K. Kalantos parašytos eilės.

Laikraštyje „Alytaus naujienos“ 2002 metais paskelbto straipsnio „Gyvenimo taurė prieš mirtį“ įžanginiame žodyje pažymėta, kad su mirtimi „tiek karo, tiek pokario metais Kaziui teko ir pačiam matytis, ir siųsti kitus, kurių (tarp jų ir žymaus partizanų vado Liongino Baliukevičiaus-Dzūko) šešėliai kaltino jį tos mūzos akivaizdoje“.

ATIDUOK TĖVYNEI, KĄ PRIVALAI

LL KS

PAŽYMĖJIMAS

Pažymima, kad Dainavos apygardos vadas Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio partizanas D z ū k a s ,gimęs1925 m., kovoje dėl demokratinės Lietuvos atstatymo nuo 1945m.gugsėjo mėn. ėjo įvairias pareigas sąjūdyje. Dirbdamas apygardos štabe, tiek dabar jam vadovaudamas, o taip pat ir 1949m. kovo mėn. 7d. ir pakartotinai 1949m. rugsėjo mėn23 priešui sunaikinus apygardos ir Part. Kasimieraičio rinktinės štabus, parodė ypatingą pasiaukojimą LLKS labui ir nepaprastą noliumą tuos štabus atkuriant ir tęsiant jų darbą. Jo pastangomis nenutrūkstama grandine leidžiamas laikraštėlis "Laisvės Varpas".

Už nurodytus žygius ir nuopelnus Pietų Lietuvos Srities vadas įsakyme sriočiai Nr.11, 1949.XII.24, D z ū k ą atžymėjo Laisvės Kovos Kryžiumi II laipsnio.

1950.I.10.

Pažymėjimo Nr. [illegible]

Lietuvos ypatingasis archyvas

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio pažymėjimas dėl Dainavos apygardos vado Liongino Baliukevičiaus-Dzūko apdovanojimo 2-ojo laipsnio Laisvės kovos kryžiumi.
1950 m. sausio 10 d. Lietuvos ypatingasis archyvas

Jam tebuvo dvidešimt ketveri

Simbolišku sakiniu baigiasi išlikęs L. Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis. Galbūt jis buvo tęsiamas vėliau, tačiau užrašai buvo arba sunaikinti kartu su kitais dokumentais pavojaus akivaizdoje, arba iki šiol slypi kur nors užkasti po žeme tankiose Dzūkijos giriose.

Paskutines dvi dienoraščio pastraipas norisi skaityti vieną, antrą, trečią, ketvirtą kartą... Skaityti daug kartų, mintyse iškylant simpatiško, padėvėtą, bet tvarkingai prižiūrimą partizanišką uniformą vilkinčio rudaplaukio jaunuolio, besiilsinčio trumpą atokvėpio minutę, paveikslui:

„Į mano vidų įsismelkė lengvas nerimas. Iš kur jis – nežinau. Juk jokio pavojaus nėra. Priešingai – čia taip ramu. O tas nerimas mane visada apima, kai būna ramu, kai neturi darbo. Kaip koks neprašytas, įkyrus svečias jis visada trukdo mano ramybę. Nuotaika tada kažkokia suniukusi. Sėdžiu, rodos, galvoju, bet mintys nieko nesiekia. Beprasmiškai stebiu vėjo judinamas šakas, girdžiu, kaip kažkur ūkininkai šnekasi... Toks jau gyvenimas. Sielą užgulė kažkokia sunki našta, tarytum su krauju suaugo melancholija. Sunkiu atodūsiu noriu visu tuo atsikratyti, bet neįmanoma. Per šešerius metus suaugo toji melancholija su visomis mano širdies skaidulomis... Šiandien baigiau skaityti Tolstojaus „Prisikėlimą“ ir apysaką „Kaukaze“. Koks puikus rašytojas ir kokios geros, malonios jo knygos! Autoriaus jau seniai nėra gyvo, o jo knygos liks gyvos amžinai...“

Ir skaitant neapleidžia mintis, kad dienoraščio eilučių autoriui – Dainavos apygardos partizanų vadui – tebuvo dvidešimt ketveri, o žuvo jis praėjus metams – būdamas dvidešimt penkerių.

Vilniečiams nebeturėtų kilti klausimų

Kaip paprastai būna panašiais atvejais, 2024-ųjų vasarą Vilniuje atsiradus Liongino Baliukevičiaus-Dzūko gatvei, užvirė diskusija. Atmetus sovietinei praeičiai nostalgiją jaučiančių ar Lietuvai iš esmės priešiškų pavadinimo keitimo priešininkų balsus, buvo dar viena oponentų grupė, kurią galima pavadinti nuosaikiąja. Neginčytiną lojalumą Lietuvos valstybingumui deklaruojantys šios grupės atstovai kėlė, jų nuomone, labai svarbų, kone esminį klausimą: kuo gi alytiškis L. Baliukevičius-Dzūkas yra nusipelnęs Vilniaus miestui ir ką jis apskritai turi bendra su šiuo miestu?

Viena vertus, klausimas lyg ir logiškas, tačiau antra vertus, paikas ir nekorektiškas. Atsakyti į jį galima trumpai: ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo dalyviai kovojo ir žuvo už visą savo Tėvynę, o ne už kurią nors konkrečią jos vietą. Todėl jų vardais bet kurioje Lietuvos vietoje ne tik galima, bet ir reikia vadinti gatves, aikštes, skverus. Nei vilniečiams, nei kauniečiams, nei kitų miestų bei miestelių gyventojams neturėtų kilti klausimų dėl Lietuvos partizanų vardais pavadintų gatvių ar mūsų laisvės kovotojams skirtų kitokių atminimo ženklų, kurių šiandien turime dar labai nedaug.

Šaltinių ir literatūros sąrašas:

Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-30, ap. 1, b. 333, l. 342-2–342-63.

Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap, 58, b. 44618/3; f. K-1, ap. 59, b. 43823; f. K-30, ap. 1, b. 142, 143, 146, 148, 166, 333.

Kovos keliu žengiant. Vakarų Lietuvos partizanų eilėraščiai ir dainos. 1945–1953 metai. Sud. L. Gudaitis. Vilnius, Vyturys, 1991.

Alytaus naujienos, 2002 m. kovo 26 d.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS

MEČYS LAURINKUS

PULSUOJANTI NEPRIKLAUSOMYBĖS AŠIS

Nesileisdamas į istorines Lietuvos peripetijas, į kurias Lietuva kaip savarankiškas politinis subjektas pateko sudėtingomis vidaus ir išorės aplinkybėmis, pradėsiu nuo Nepriklausomybės ašies atkarpos, kurią galima pavadinti Kovo 11-osios atkurtos nepriklausomos valstybės ištakomis.

Olgos Posaškovos nuotrauka

Birželio sukilimas: pasipriešinimo okupacijai impulsas ir Sąjūdžio ištaka

Sąjūdį plačiąja prasme galime vadinti revoliucija, kuri pakeitė ir santvarką, ir režimą, ir visa, kas su režimu siejosi. Tačiau tinka Sąjūdžiui ir žodžiai „neginkluotas sukilimas“, kurio atmaina „ginkluotas“ Sąjūdžio ištakas nukelia į 1941 metų Birželio sukilimą. Vadovaujant Lietuvių aktyvistų frontui paskelbta Lietuvos valstybės atkūrimo deklaracija ir sudarius Laikinąją vyriausybę siekta atkurti nepriklausomą valstybę. Tūkstančių Lietuvos gyventojų palaikomai ir net aukojant savo gyvybes intencijai nebuvo lemta realizuotis net patenkant į kontroversiškai vertinamus istorijos epizodus, tačiau tolesnėms Lietuvos kovoms įvairiomis formomis Birželio sukilimas turėjo pasąmonėje glūdinčio impulso reikšmę. Kadangi pranešime neminiu konkrečių pavardžių, pacituosiu gerą apibendrinimą: „Tautos sukilimas reiškia, kad tauta nesutinka su valstybingumo praradimu, kad jis nebuvo laisvai pasirinktas.“ Sukilime jungėsi įvairios politinės srovės.

Pokario partizaninio pasipriešinimo reikšmė

Neabejotina politinių pažiūromis integruoto Sąjūdžio rezultatų jau ne ištaka, bet gili kruvina tėkmė yra pokario partizaninis pasipriešinimas. Reiškinys pasaulio istorijoje dažnas, neunikalus ir Lietuvoje, kaip ir visur – su matoma ir nematoma mėnulio puse. Tiesa, plintančiuose Sąjūdžio mitinguose dominavo tremtinių ir likusių gyvųjų sugrįžimo į tėvynę tema. Partizaninės kovos reikšmė ir prasmė buvo aktualizuota jau po Kovo 11-osios. Pagaliau buvo surastas ir paviešintas Lietuvai istorinis dokumentas – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos Deklaracija (1949 m.). Sąjūdžio programos rengėjai apie šį dokumentą nežinojo, tačiau idėjos ne tik panašios, bet ir identiškos. Rašančiuosius skiria keturiasdešimt metų. Kartos trukmė yra penkiolika metų. Tol, kol anūkai atsigręžia į senelių pasaulį, praeina trisdešimt metų. Maždaug tiek, kiek po paskutinio partizano žūties pradėjo formuotis naujos pasipriešinimo režimui formos.

Sąjūdžio unikalumas

Visi judėjimai, sąjūdžiai, sukilimai, revoliucijos dažniausiai prasideda „iš viršaus“. „Iš apačios“ – maištai. Sąjūdžio ištakos aštuoniasdešimt procentų yra pats Sąjūdis. Originalus ir neištyrinėtas socialinis procesas. Sąjūdis pradėjo formuotis reformistinėje režimo erdvėje. Sovietinė imperija dėl vidaus ekonominių problemų dienomis ritosi žemyn. Kūrėsi panaši į Pirmojo pasaulinio karo pabaigą situacija, kurios tolesnį procesą galima stebėti arba juo

pasinaudoti. Žvelgiant atgal ir panoramos akipločiu, Sovietų imperijos vidinė griūtis buvo ir jos sukurtos sistemos Rytų Europoje eižėjimas, pasikartojantis periodiniais sukilimais. Sistema pagaliau sutrūko, atskiros Rytų Europos valstybės pasuko santvarkų keitimo keliu, o Sovietų imperijos viduje atsivėrė siauri vartai nacionalinių valstybių idėjai.

Įvairių frontų pavadinimais ji ėmė pulsuoti imperijos pakraščiuose, pagaliau atskiros valstybės idėjos pavidalu įsiskverbusi ir į Rusiją. Estiją, Latviją, Lietuvą galima laikyti šio proceso avangardu. Platesni organizuoti judėjimai jungėsi iš skirtingų temų – žaliųjų, kultūrinio paveldo, folklorinių ir panašiai – grupių. Per keletą *perestroikos* metų jų, kartu su kooperatyvais, tokių nevienodo dydžio ir aktyvumo upelių, buvo daug. Ten, kur sutekėjo į vientisą srautą ir galėjo formuotis nepriklausomybės – su skirtinga sėkme – idėjos.

Tiesa, egzistavo ir paraleliniai, iki 1988 metų vis dar nelegalūs, politiniai judėjimai, disidentai, savilaida, toks fenomenas kaip „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“. Ypatingą vietą nepriklausomos valstybės atkūrimo tėkmėje užima 1978 metais įkurta Lietuvos laisvės lyga. Jos dėka buvo aktualizuotas istorinės reikšmės Molotovo–Ribentropo paktas, net oficialiuose ano meto kovos dėl valstybės atkūrimo politiniuose forumuose (TSRS liaudies deputatų suvažiavime) gulęs teisiniu pamatu. Politinis pogrindis Lietuvoje buvo tarsi vėjarodė jau politiškai orientuotai Sąjūdžio veiklai, o 1987 metais mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo – signalinė raketa plačiam atgimimo procesui.

Ir vis dėlto 1988 m. birželio 3 d. Sąjūdžio įkurtuvėse Iniciatyvinės grupės nariais tapo kiti asmenys. Viskas, kas vyko po to, tarsi muzikiniame kūrinyje, stipriau ir garsiau, Sąjūdžio suvažiavimu ir išsiskleidusiais mitingais, pasitarimais Baltijos Asamblėjoje, akcijomis ir nuotaikų bangavimais pasiektas Baltijos kelias, po kurio aiškiai pareikšta, kuriuo keliu ir kokiu tikslu einama. Baltijos kelyje, kurį dabar kitose valstybėse net bandoma kopijuoti, dalyvavo įvairių pažiūrų ir dar įvairesnių biografijų, net ir tokių, kurios palydimos daugiareikšmiais klaustukais, žmonės. Pustrečios savaitės prieš Baltijos kelią pasirašytas Gotlando komunikatas, kuriame išeivijos, Sąjūdžio ir tuometinės Lietuvos komunistų partijos atstovai susitarė dėl politinės šalies ateities, atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę. Baltijos kelias lėmė ir LKP atsiskyrimą nuo TSKP. Kovo 11-ajai tai buvo daugiau negu pagelbėjimas.

Kovo 11-oji – tai mažesnių ir didesnių ištakų suma. Ji yra kitokia nei Vasario 16-oji, kuriai valstybės kūrimą visų institucijų atžvilgiu reikėjo pradėti nuo nulio. Tačiau bendra tarp abiejų datų yra tai, jog reikėjo įvairių pažiūrų ir net politinių srovių sutarimo, vienybės. Neišdilęs tautos vienybės jausmas ir yra svarbiausia Nepriklausomybės atkūrimo ištaka.

Forumas „Kovo 11-ajai 35 metai – ištakos, dabartis, ateitis“. Nepriklausomybės Akto signatarai Kęstutis Lapinskas, Egidijus Bičkauskas, Birutė Valionytėir Irena Andrukaitienė. Lietuvos Respublikos Seimo Konstitucijos salė, 2025 m. kovo 10 d. Olgos Posaškovos nuotrauka

BIRUTĖ VALIONYTĖ

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBEI 35: METAS ATSIGRĘŽTI Į TAUTĄ

Džojos Gundos Barysaitės nuotrauka

Lygiai prieš trisdešimt penkerius metus čia, šioje salėje, vyko LTSR dvyliktojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos antrasis posėdis. 17 val. 15 min. vardiniu balsavimu priimama deklaracija „Dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, kurioje skelbiama: „Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią per Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 metų kovo 11 d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.“ Po to Aukščiausioji Taryba priima įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. 22.46 val. Lietuvos nepriklausomos valstybės sugrąžinamo į pasaulį byla buvo pradėta. Po to Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ ir Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, kreipėsi į pasaulio tautas, tikėdamasi jų broliško solidarumo ir paramos.

Kovo 15 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas Maskvoje priėmė rezoliuciją, kuria Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimą paskelbė neteisėtą ir negaliojantį. Už šią rezoliuciją balsavo 1 463 TSRS deputatai, prieš 98 ir susilaikė 128. Lietuvos nepriklausomybės rėmimas TSRS viduje buvo menkas. Nepriklausomą Lietuvą palaikė daugybė žmonių. Pasaulio vyriausybės tylėjo.

Balandžio 18 d. Kremlius pradėjo ekonominę blokadą prieš Lietuvą, o balandžio 26 d. Lietuvos Respublika gavo Prancūzijos Prezidento Fransua Miterano (François Mitterrand) ir Vokietijos Federacinės Respublikos kanclerio Helmuto Kolio (Helmut Kohl) laišką, kuriame sakoma: „/.../ Mes taip pat išreiškiame pageidavimą, kad kuo greičiau prasidėtų pokalbiai tarp Jūsų ir tarybinės vadovybės, kad dabartinė krizė būtų išspręsta abiem pusėms priimtinu būdu. Tokių derybų pradžią be abejo palengvintų laikinai sustabdžius pasekmes Jūsų parlamento nutarimų.“

Panašią leksiką girdime ir dabar, kai JAV bando susodinti Ukrainą ir Rusiją prie derybų stalo. Stiprus visada diktuoja savo sąlygas silpnesniam. Tačiau jei silpnasis turi aiškų tikslą ir kietą stuburą, kai valdžia ir tauta veikia kartu, silpnasis gali būti nugalėtojas. Kai TSRS 1991m. sausio 13 d. įvykdė agresiją Vilniuje, piktinosi beveik visa Europa, bet nė viena vyriausybė nepripažino Lietuvos. O to mes ypač laukėme. Pasaulis tylėjo, ir tik mažos Islandijos Altingas nepabūgo TSRS imperijos ir 1991 m. vasario 11 d. nutarė užmegzti diplomatinius santykius. Šito Lietuva niekada nepamirš. Ačiū Islandijai. Tik pralaimėjus pučui Maskvoje, kai Rusijos Federacija pripažino Lietuvą, Latviją ir Estiją, Lietuvos sugrįžimo į pasaulį byla buvo baigta. Reikia konstatuoti faktą, kad mums atkurti savo valstybę pavyko ir todėl, kad tada buvo Šaltojo karo pabaiga. Totalitarinė TSRS su savo mistine proletariato diktatūros ir komunizmo statybos teorija patyrė visišką fiasko. Lietuva labai laiku pabėgo iš TSRS tautų kalėjimo. Tada ji buvo kietas ir labai nepatogus žirnis Kremliui ir pasauliui. Lietuvių tauta puikiai išnaudojo susidariusį istorinį šansą ir atkūrė savo valstybę.

Ką ši netolima trisdešimt penkerių metų istorija mums primena? Pirmiausia tai, kad visų Lietuvos valstybės klausimų suverenas yra lietuvių tauta, o antra, kad nieko nėra pastovaus ir nekintamo. Bet šiandien žodis „tauta“ yra dingęs iš mūsų politikų leksikos. Aiškėja, kad saugumo garantijos, kuriomis mes taip buvome įtikėję, pradėjo stipriai eižėti. Akivaizdu, nūdienos pasaulyje vyksta galių ir įtakos sferų persiskirstymas. Visiems tapo netikėta, kad svarbiausias strateginis partneris peržiūri savo interesus ir suteikia pirmenybę verslo interesams. Kad tai įvyks, ženklų buvo ne vienas, bet Europos Sąjunga ir mūsų politikai juos ignoravo. Praradome daug gražaus laiko. Mūsų laisvės gynimas pirmiausia yra mūsų pačių reikalas ir mūsų valstybės saugumas iš esmės priklauso nuo mūsų tautos susitelkimo ir pasirengimo apginti savo laisvę. Ir tikrai galime pasitikėti tik savo jėgomis. Politikai vis kartojo, kad NATO 5 straipsnis mus apgins, kad mes kaip niekad esame saugūs, bet virš Lietuvos padangės vėl telkiasi netikrumo ir nerimo debesys. Pasaulyje įsisuka ginklavimosi varžybos.

Kur šiame pokyčių verpete yra Lietuvos vieta ir kas yra Lietuvos saugumo tikrieji partneriai? Tai klausimai, reikalaujantys aiškaus atsakymo. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diplomatija buvo žinoma ir girdima visoje Europoje. Metas Lietuvos vadovams suprasti, kad dabar nepaprastai svarbi aukšto rango diplomatija ir jos efektyvus veikimas. Tiek daug žodžių pasakyta apie lyderystę, o liekame prie uždarų durų. Laikas suprasti ir tai, kad aukšto rango diplomato vertė yra didelė, ir nedovanotina, kai šio rango paskyrimai tampa politinių partijų kovos priemone.

Karas Ukrainoje vyksta jau dvylikti metai. Žuvo tūkstančiai žmonių, o karas Europos viduryje tik plečiasi. Ar Europa ir JAV buvo tokie bejėgiai partneriai, kad negalėjo sustabdyti Rusijos agresijos pradžioje? Ar ekonominiai interesai buvo aukščiau už žmogiškąsias vertybes ir tarptautinius įsipareigojimus? Realybė yra ta, kad atėjo diena, kai mūsų strateginė partnerė JAV, nesilaikydama jokios diplomatijos normų, pareiškė, kad Europos saugumas – jos pačios reikalas. Ukraina buvo branduolinė valstybė. 1994 m. lapkričio 16 d. ji prisijungė prie Branduolinio ginklo neplatinimo sutarties. Budapešto memorandumu branduolinės valstybės Rusijos Federacija, JAV, Jungtinė Karalystė, Kinija ir Prancūzija įsipareigojo negrasinti arba nenaudoti karinės jėgos ar ekonominės prievartos prieš Ukrainą. Tai ko verti tarptautiniai įsipareigojimai šiandien?

Pacifistinė politika, tris dešimtmečius vykdyta Europoje, parodė savo neįgalumą. Deja, taika yra galių balansas. Jau keletą metų žmonės gyvena gąsdinami karu. Pasirengimas ginti savo valstybę nėra agresijos kurstymas. Ypač daug nerimo yra dabar. Kada žmogus nerimauja? Tada, kai jis yra nežinioje. Ką padarė valdžia, kad šis nerimas sumažėtų? Tuo klausimu matau akivaizdų nesupratimą ir valdžios neveiklumą. Pats metas imtis veiksmų, kad būtų sukurta patikima savigynos ir informacinė sistema, pradėti praktiniai mokymai. Svarbu yra ir programėlės sukūrimas telefone, bet to negana. Tik būtinosios ginties pagrindus turintis pilietis susidariusią situaciją geba įvertinti blaiviai ir nepanikuoti. Dažnai girdžiu, kad net skrajučių dalijimas jau yra panikos skleidimas. Priešingai – nieko neveikimas skleidžia nerimą ir paniką.

Mes privalome turėti labai konkretų veikimo planą ir šalies piliečiai jį turi žinoti. Dabar privalome veikti labai operatyviai.

Iš prigimties esu optimistė ir tikiu, kad lietuvių tautai užteks išminties ir jėgų išsaugoti savo laisvę. Linkiu Lietuvos piliečių išrinktai visų lygių valdžiai išmanymo ir šalto proto sprendžiant gyvybiškus valstybės klausimus ir įsisąmoninimo, kad valdžia yra stipri tik tada, kai ji yra atsisukusi veidu į eilinį žmogų, kai ji kalbasi su žmonėmis ir juos girdi. Tada visuomenė gina savo valdžią, nes ja pasitiki.

Linkiu, kad valstybės aukščiausiojo parlamento darbotvarkėje būtų tik patys svarbiausi Lietuvai klausimai, o ne primesti iš šalies. Politiko priedermė yra pačiam viską iš esmės

išsiaiškinti ir visuomenei pateikti aiškų bei konkretų priimtą sprendimą, o ne siekti populiarumo ir visuomenėje kelti nepasitikėjimą ir erzelį.

Šeima ir mokykla yra svarbiausi tautos institutai. Linkiu, kad mokyklose ugdytume Lietuvos pilietį ir patriotą, o ne pasaulio žmogų – kosmopolitą. Nėrėme į globalizaciją stačia galva, net nepasvėrę, ką tai reiškia neskaitlingai tautai. Kalbėti apie tautiškumą šiandien yra neparanku, nes tai, esą, skatina nacionalizmą šalyje ir neapykantą. Tokiai neskaitlingai valstybei kaip Lietuva tautiškumas yra būtinybė. Vis ištraukiama antisemitizmo korta ir ji naudojama kaip politinis koziris. Gyvenant nestabiliame laikmetyje tai yra labai pavojingas kelias. Lietuva visais laikais buvo daugiatautė valstybė, joje lietuviai ir žydai, karaimai ir totoriai, gudai ir rusai bei lenkai ilgus amžius sugyveno darniai.

Jau antras dešimtmetis kaip ugdome pasaulio žmones. Mums nebereikia valstybės istorijos, kuri yra ir didinga, ir įkvepianti, ir liūdna. Pasiekėme tokį lygį, kai vientisos Lietuvos istorijos mokykloje nebeliko. Lietuvos valstybės istorija dėstoma kaip pasaulio istorijos sudedamoji dalis. Kokį rezultatą pasiekėme? O rezultatas tas, kad mokinių istorijos žinios sumenko, ji tapo nebeįdomi ir nebesuprantama, ir tai neskatina jaunimo patriotizmo. Tautos stuburas yra tvirta visuomenė, o jos pagrindas yra tvirta šeima, kuri žino savo šaknis, turi istorinę atmintį, puoselėja savo gimtąją kalbą. Lietuvių kalba, tradicijos, papročiai ir valstybės simboliai yra lietuvių tautos kertiniai stulpai. Mūsų tėvai ir proseneliai žuvo gindami Lietuvą nešini Vyčiu, Gediminaičių stulpais ir Trispalve. Suprantu, kad jaunajai kartai, gimusiai nepriklausomoje Lietuvoje, tėvų puoselėti simboliai gali atrodyti senamadiški. Tačiau ką bendra turi Sausio 13-oji ir neužmirštuolė, kuri kaip simbolis yra labai dviprasmiška. Sausio 13-ąją gindami savo laisvę jauni žmonės stojo prieš tankus ir žuvo būtent su Vyčiu, Gediminaičių stulpais ir Trispalve rankose. Gerbkime jų atminimą ir jų puoselėtas vertybes. Valstybės simboliai turi gilią prasmę, jie suteikia emocinės ir dvasinės stiprybės. Gal ne visi apie tai susimąstome. Vytis ir Gediminaičių stulpai atėję dar iš senųjų LDK laikų, Trispalvė – tai Vasario 16-osios dvasia. Puoselėkime juos, nes jie yra Lietuvos tapatybės dalis ir tikrai padės nepasiklysti šiandienos politikos greitkeliuose. Tad su Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo 35-mečiu.

Kalba pasakyta Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 35-mečio minėjime Lietuvos Respublikos Seime 2025 m. kovo 11 d.

KOVO 11-OSIOS ARTINIMAS

Lietuvos nepriklausomybės akto signatarą Egidijų Klumbį kalbina Algimantas Jankauskas

***Algimantas Jankauskas**. Pasirengimas 1990 metų Aukščiausiosios Tarybos rinkimams vyko abiejose – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Lietuvos komunistų partijos – stovyklose. Kokie buvo svarbiausi žingsniai link valstybės atkūrimo?*

Egidijus Klumbys. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) ir tuometinės komunistinės valdžios nuoseklus suartėjimas, pademonstruotas Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime totaline sąjūdiečių euforija po tuometinio Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komiteto pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko sveikinamosios kalbos ir vėlesnio paskelbimo, kad Vilniaus arkikatedra grąžinama tikintiesiems, baigėsi „lapkričio krize“. 1988 m. lapkričio 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje deputatai nepriėmė Sąjūdžio proteguoto Lietuvos TSR Konstitucijos 58 straipsnio pakeitimo, kuriuo būtų įteisinta Lietuvos TSR įstatymų viršenybė prieš TSRS įstatymus. Sąjūdžio lyderiai tai įvertino kaip išdavystę, nes nebuvo paremtas prieš dvi dienas Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos priimtas sprendimas pakeisti Estijos TSR Konstituciją, kuriuo buvo įtvirtinta Estijos TSR įstatymų viršenybė. Tiesa, sesijoje buvo priimti išties istoriniai sprendimai – patvirtintas Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsakas dėl valstybinės kalbos statuso suteikimo lietuvių kalbai, Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“ paskelbta Lietuvos TSR valstybiniu himnu, o lietuviškoji trispalvė – valstybine vėliava. Tačiau beveik prieš mėnesį išrinktai LPS Seimo tarybai to buvo per maža ir ji paskelbė, jog nuo šiol Sąjūdis yra opozicija esamai valdžiai.

Žinodami, kad lapkričio 20 d. esame pakviesti į Sąjūdžio Seimo tarybos išplėstinį posėdį susidariusiai padėčiai aptarti ir reaguodami į labai susikomplikavusią situaciją, mes, keturi Sąjūdžio Kauno iniciatyvinės grupės nariai – Česlovas Stankevičius, Algirdas Patackas, Algirdas Saudargas ir Egidijus Klumbys, – susirinkę lapkričio 19 d., vėlyvą šeštadienio vakarą, A. Patacko bute Kaune, 16-osios divizijos (dabar – Radvilėnų) plente, skubiai parašėm Moralinės nepriklausomybės pareiškimą. Mūsų tikslas buvo nors netiesiogiai paskelbti pagrindinį Sąjūdžio tikslą – Lietuvos nepriklausomybę – ir pasiūlyti Sąjūdžio Seimo tarybai šį pareiškimą priimti. Lapkričio 20 d. Sąjūdžio Kauno tarybos narių grupė, kurioje buvo ir visi keturi pareiškimo autoriai, nuvyko į Sąjūdžio Seimo tarybos posėdį Vilniuje. Posėdžio dalyviams A. Patackas pristatė Moralinės nepriklausomybės pareiškimą, kuriame pirmą kartą Sąjūdžio dokumentuose, nors netiesiogiai, deklaruotas nepriklausomybės siekis: „Sąjūdis skelbia moralinę Lietuvos nepriklausomybę /.../. Nuo šiol Lietuvoje bus gerbiami tik tie įstatymai, kurie nevaržo Lietuvos nepriklausomybės. Mūsų nepriklausomybę pažeidžiančių įstatymų nevykdymas gali užtraukti juridinę atsakomybę, bet nepažeidžia doros.“ Šį pareiškimą susirinkimo dalyviai priėmė bendru sutarimu.

Kaip brendo Kauno sąjūdininkų apsisprendimas Lietuvos nepriklausomybei?

Sąjūdžio apsisprendimas nepriklausomybei brendo laipsniškai, ir čia Sąjūdžio Kauno iniciatyvinė grupė neginčijamai buvo priekyje. Būtina prisiminti grupės nario Rolando Paulausko dar Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime iškeltą klausimą: „Ar mes Sąjungoje (Tarybų), ar ne?“ Tada iškart po R. Paulausko kalbos į tribūną iššokęs vienas to meto įtakingiausių Sąjūdžio lyderių rašytojas Vytautas Petkevičius pavadino jo kalbą provokacija ir piemenišku poelgiu, kas, beje, sulaukė Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo delegatų ilgų plojimų ir pritarimo šūksnių. Ir šiandien, beveik po trisdešimt septynerių metų, esu įsitikinęs, kad Rolando kalba suvažiavime buvo įsimintiniausia.

Egidijus Klumbys Sąjūdžio rinkimų konferencijoje „Lietuvos kelias“ Vilniaus sporto rūmuose. 1990 m. vasario 3 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Sąjūdžio Kauno tarybos nariai ir toliau nuosekliai spaudė Sąjūdžio vadovybę ryžtis pagaliau įvardyti galutinį Sąjūdžio veiklos tikslą – Lietuvos nepriklausomybę. Be minėtos Moralinės nepriklausomybės deklaracijos, labai svarbus buvo 1989 m. vasario 6 d. vykusio susitikimo su Europos Parlamento nariais metu jiems įteiktas Sąjūdžio Kauno tarybos parengtas ir dvylikos (iš 25) jos narių pasirašytas pareiškimas dėl lietuvių tautos pagrindinio tikslo – nepriklausomybės. Jį pasirašė ir keturiolika (iš 25), t. y. daugiau kaip pusė Sąjūdžio Seimo tarybos narių. Pareiškime buvo teigiama: „Mūsų tautos aktyvumas, kurio pagrindinis tikslas – nepriklausomybė, pasiekė tokį laipsnį, kad šiems lūkesčiams neišsipildžius, neišvengiamai susidarys pastovaus įtempimo židinys Europoje. Lietuvių tauta, savo geopolitine ir kultūrine padėtimi būdama sandūroje tarp Rytų ir Vakarų ir pasiremdama savo istorine patirtimi bei etnine prigimtimi, taptų stabilumo Baltijos regione garantu. Sąjūdžio Seimo nariai mano, kad tai įgyvendinti gali tik nepriklausoma ir neutrali Lietuvos valstybė demilitarizuotoje zonoje.“ Mano nuomone, šis pareiškimas buvo lūžio taškas, kadangi pirmą kartą Sąjūdžio dokumente buvo aiškiai deklaruotas jo veiksmų galutinis tikslas – nepriklausoma Lietuvos valstybė. Beje, šio pareiškimo nepasirašė susitikime su Europos Parlamento nariais dalyvavę Sąjūdžio Seimo tarybos nariai Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas, Vytautas Bubnys, Antanas Buračas, Algimantas Čekuolis, Virgilijus Čepaitis, Bronislovas Genzelis, Česlovas Kudaba, Kazimiera Prunskienė, Vitas Tomkus, Arūnas Žebriūnas.

Daug vilčių Kauno sąjūdiečiai siejo su 1989 m. vasario 15 d. iškilmingu Sąjūdžio Seimo posėdžiu, skirtu Vasario 16-ajai – Lietuvos nepriklausomos demokratiniais pamatais sutvarkytos valstybės atkūrimo dienai paminėti. Tai buvo pirmas iškilmingas šios dienos minėjimas okupuotoje Lietuvoje. Sąjūdžio Kauno taryba buvo šio iškilmingo minėjimo iniciatorė ir organizatorė. Ji pateikė savo parengtą Sąjūdžio Seimo deklaracijos projektą, kuriame buvo įrašytas Sąjūdžio galutinis tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas. Deja, tam kategoriškai pasipriešino tuometinis Sąjūdžio lyderis V. Landsbergis, su kuriuo Sąjūdžio Kauno tarybos atstovai sunkiai derėjosi jo namuose Kačerginėje. Galiausiai kauniečiai buvo priversti nusileisti, tad deklaracijoje vietoje žodžių „Lietuvos nepriklausomybė“ buvo įrašyti žodžiai „gyventi nepriklausomai nuo bet kurio diktato“. Tai netenkino absoliučios daugumos Sąjūdžio Seimo narių kauniečių, taip pat dalies Seimo narių iš kitų Lietuvos vietų, bet atsižvelgdami į dienos svarbą ir iškilmingumą buvome priversti jai pritarti. Prabėgus aštuoneriems metams V. Landsbergis savo knygoje „Lūžis prie Baltijos“ jau veidmainiškai teigė, kad „šioji deklaracija buvo faktiškai Lietuvos Nepriklausomybės kaip tautos teisės ir mūsų tikslo deklaracija“.

Kovo 11-osios artinimo vyksme svarbus įvykis buvo Sąjūdžio sprendimas dalyvauti TSRS liaudies deputatų rinkimuose. Kaip rinkimų kampanija dinamizavo visuomenę?

1989 m. kovo 26 d. rinkimų į TSRS liaudies deputatus kampanija prasidėjo vasario pirmoje pusėje. Reikia pripažinti, kad LPS neturėjo vieningos rinkimų programos, tad kandidatų individualios programos labai įvairavo, nes rinkimai vyko tik vienmandatėse apygardose. Man sunku pasakyti, kiek ir kurie Sąjūdžio kandidatai visoje Lietuvoje viešai pareiškė bei rinkimų programose deklaravo, kad jų, jei būtų išrinkti TSRS liaudies deputatais, veiklos tikslas bus Lietuvos nepriklausomybė. Iš šešių Sąjūdžio žmonių, kandidatavusių Kauno miesto ir Kauno rajono apygardose, trijų (E. Klumbio, Algio Mickio ir Alfredo

Smailio, beje, jie visi medikai) rinkimų programose, išspausdintose 1989 m. kovo 16 d. „Kauno aido“ laikraštyje, buvo aiškiai parašyta, kad jų – TSRS liaudies deputatų – veiklos tikslas sėkmės atveju bus pastangos Lietuvos nepriklausomybei pasiekti, kitų trijų (Vaidoto Antanaičio, Nikolajaus Medvedevo ir Kazimiero Uokos) to nebuvo. Jau mano pirmame rinkiminiame susitikime su Lietuvos TSR mokslų akademijos Fizikinių techninių energetikos problemų instituto darbuotojais Kaune po prisistatymo šio instituto laboratorijos vedėjas, profesorius, vėliau tapęs Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi, Vytautas Kaminskas tiesmukiškai paklausė: ar jūs už Lietuvos nepriklausomybę, ar už buvimą TSRS sudėtyje? Atvirai sakant, klausimas kiek sutrikdė – Sąjūdis tada oficialiai dar nedrįso pasisakyti už Lietuvos nepriklausomybę, ką liudijo Sąjūdžio Seimo vasario 16 d. deklaracija, Sąjūdžio lyderis V. Landsbergis buvo kategoriškai prieš Lietuvos nepriklausomybę, o aš buvau nemenkas Sąjūdžio žmogus – Seimo narys ir Sąjūdžio Kauno miesto tarybos pirmininko pavaduotojas. Antra vertus, buvau pasirašęs dalies Sąjūdžio Kauno miesto tarybos narių ir dalies Sąjūdžio Seimo tarybos narių 1989 m. vasario 6 d. laišką dėl Lietuvos nepriklausomybės Vilniuje viešėjusiems Europos Parlamento nariams. Tad atsakymas irgi buvo tiesmukiškas – aš už Lietuvos nepriklausomybę. Po to vėlesniuose susitikimuose su darbo kolektyvais, kuriuose ir buvo keliami kandidatai į deputatus, jau laisvai kalbėdavau apie Lietuvos nepriklausomybę ir kelius jai atkurti. Mano kalbos sulaukdavo didelio supratimo ir pritarimo, tai atsispindėjo balsuojant dėl kandidato iškėlimo į TSRS liaudies deputatus Kauno miesto rinkimų apygardoje Nr. 688. Praktiškai visuose darbo kolektyvuose, kai jie rinkdavosi, kurį kandidatą kelti į TSRS liaudies deputatus, didele balsuojančių dauguma įveikdavau pagrindinį konkurentą – TSKP atstovą, Kauno radijo gamyklos direktorių Leoną Jankauską. Tad rinkiminė kova, varžantis dėl iškėlimo kandidatais į TSRS liaudies deputatus, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalą perkėlė į visuomenę. Viską vainikavo užtikrinta pergalė: kovo 26 d. už mane iš 225 555 rinkėjų balsavo 163 582 (72,52%), žinodami, kad Sąjūdžio kandidatas E. Klumbys savo rinkimų programoje besąlygiškai pasisako už Lietuvos nepriklausomybę ir yra įsipareigojęs, jei būtų išrinktas TSRS liaudies deputatu, visas pastangas nukreipti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui.

Specialioji Sąjūdžio Seimo III sesija Kauno valstybiniame muzikiniame teatre. 1989 m. vasario 15 d. Pauliaus Lileikio nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Triuškinanti Sąjūdžio pergalė renkant TSRS liaudies deputatus – Sąjūdžio kandidatai laimėjo 36 iš 42 Lietuvos TSR buvusių rinkimų apygardų – realiai parodė vyraujančias nuotaikas visuomenėje, o Sąjūdį kaip organizaciją pakėlė į valstybinį lygį. Mano nuomone, šia pergale baigėsi pirmasis Sąjūdžio raidos etapas, po kurio jis įgijo realią įtaką ne tik Lietuvos, bet ir TSRS lygmeniu, o sąjūdiečiai TSRS liaudies deputatai turėjo nevaržomą teisę išvažiuoti į užsienio valstybes ir megzti ryšius ne tik su išeivija, bet ir su užsienio valstybių oficialiais pareigūnais bei valdžios institucijomis.

Lietuvos komunistų partija, pralaimėjusi rinkimus į TSRS liaudies deputatus, turiu pripažinti, greit suvokė, kokia kryptimi rutuliojasi situacija Lietuvoje, ir visomis išgalėmis stengėsi išlaikyti politinę iniciatyvą, kontroliuoti situaciją ir parodyti tautai, kad Komunistų partijai rūpi Lietuvos ateitis. To rezultatas – fundamentalūs sprendimai, padaryti 1989 m. gegužės 18 d. įvykusioje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos vienuoliktojoje sesijoje. Deputatai pakeitė Lietuvos TSR Konstitucijos 11 straipsnį, kuriuo įteisino, kad „žemė, jos gelmės, visi vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai, gamybos priemonės pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje, energetikos, transporto ir ryšių tinklai, bankų, įmonių, ūkių ir kitų Lietuvos TSR teritorijoje esančių juridinių asmenų bei piliečių nuosavybė, visos Lietuvos istorijos bei kultūros vertybės yra Respublikos nacionalinis turtas ir yra jos jurisdikcijoje. Lietuvos TSR priklauso išimtinės teisės oro erdvei virš Respublikos teritorijos, jos kontinentiniam šelfui ir ekonominei zonai Baltijos jūroje.“ Tad Lietuvos TSR teritorijoje buvo panaikinta TSRS nuosavybė. Žvelgiant iš 35 metų perspektyvos, mano nuomone, tai buvo vienas reikšmingiausių Aukščiausiosios Tarybos priimtų teisės aktų. Ir nors faktiškai nedaug kas pasikeitė – tarybinės armijos bazių ir poligonų, oro uostų, geležinkelių, bankų, sąjunginių įmonių bei įstaigų, kontinentinio šelfo bei ekonominės zonos Baltijos jūroje, oro erdvės Lietuvos TSR valdžia nekontroliavo ir negalėjo realizuoti nuosavybės teisės, tačiau TSRS valdžiai duota suprasti, kad ji nuo šiol nėra vienvaldė valstybinio turto savininkė Lietuvos TSR teritorijoje. Tai buvo pirmas realus politinis žingsnis atsiskiriant nuo TSRS.

Antras labai svarbus sprendimas buvo Lietuvos TSR Konstitucijos 70 straipsnio pakeitimas, kuriuo įteisinta, kad „Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai. TSRS įstatymai ir TSRS valdžios ir valdymo organų teisiniai aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka.“ Tokio pakeitimo Aukščiausioji Taryba nesiryžo padaryti 1988 m. lapkričio 18 d. įvykusioje dešimtojoje sesijoje.

Trečias labai svarbus gegužės 18 d. priimtas dokumentas – Aukščiausiosios Tarybos deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ – skelbė, kad XIII amžiuje sukurta, o 1918 metais atkurta Lietuvos valstybė „1940 metais Vokietijos–TSRS 1939 m. pakto ir papildomų slaptųjų protokolų pagrindu /.../ buvo prievarta neteisėtai prijungta prie Tarybų Sąjungos /.../. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba mato išeitį iš esamos padėties tik atgaunant valstybinį suverenitetą /.../. Ateities santykiai su TSRS ir kitomis valstybėmis turi būti nustatomi tik tarpvalstybinėmis sutartimis.“ Pirmą kartą Lietuvos TSR valdžios oficialiame dokumente buvo pasakyta, kad 1940 metais Lietuva buvo prievarta neteisėtai prijungta prie TSRS ir išreikštas ryžtas siekti Lietuvos valstybingumo atkūrimo.

Galiausiai Aukščiausioji Taryba priėmė pareiškimą – kreipimąsi į po savaitės prasidėsiantį TSRS liaudies deputatų suvažiavimą ir TSRS vyriausybę. Jame buvo įvertinta 1939 metų Vokietijos ir TSRS nepuolimo sutartis, TSRS prievarta Lietuvai ir reikalaujama pasmerkti 1939 ir 1941 metų tuometinės tarybinės vyriausybės pasirašytus slaptus sandėrius ir paskelbti juos neteisėtais nuo jų pasirašymo momento.

Šie istoriniai sprendimai neabejotinai buvo sąlygoti Sąjūdžio žmonių pergalės rinkimuose į TSRS liaudies deputatus. Ši pergalė, mano nuomone, suteikė politinės erdvės, drąsos ir ryžto Lietuvos komunistų partijai, kuri tebebuvo Tarybų Sąjungos komunistų partijos

dalimi ir kurios vienas pagrindinių politinių įrankių buvo Aukščiausioji Taryba, leido visiškai priartėti prie paskelbimo, kad yra atkuriama Lietuvos nepriklausoma valstybė. Sunku pasakyti, kodėl tada A. Brazauskas ir jo vadovaujama Aukščiausioji Taryba to nepadarė. Aš darau prielaidą, kad A. Brazauskas, suprasdamas, jog Aukščiausiosios Tarybos deputatai neturi įgaliojimų skelbti Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą, neforsavo įvykių, ir aš už tai jį labai gerbiu.

Būtina pažymėti dar vieną svarbią gairę kelyje į Lietuvos nepriklausomą valstybę. Tai 1989 m. rugpjūčio 6 d. Gotlande (Švedija), Kathamarsvike, Lietuvos ir išeivijos atstovų pasirašytas dokumentas, kuriuo pareikšta, jog „visų pasaulio lietuvių gyvybinis tikslas yra nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas“. Šis komunikatas pasirašytas baigiantis XXXVI Europos lietuvių studijų savaitei, kurią organizavo ir finansavo Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK'as). Šioje studijų savaitėje dalyvavo apie 150 žmonių. Komunikatą pasirašė VLIK'o pirmininkas Kazys Bobelis, Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) valdybos pirmininkė Irena Lukoševičienė, Sąjūdžio Seimo tarybos nariai A. Buračas, Č. Kudaba, V. Landsbergis, Kazimieras Motieka, Lietuvos laisvės lygos (LLL) lyderis Antanas Terleckas ir Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Ideologinio skyriaus vedėjas Justas Vincas Paleckis. Šis komunikatas yra unikalus keliais aspektais. Pirmiausia jį pasirašė visų tuo metu veikusių įtakingiausių išeivijos ir Lietuvos TSR visuomeninių-politinių organizacijų atstovai, išreiškę vieningą siekį – nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Antra, tai yra vienintelis aukščiausio lygio lietuvių tautos atstovų vieningumą liudijantis dokumentas modernios Lietuvos istorijoje. Trečia, jį pasirašė iki tol nesutaikomais oponentais buvę VLIK'o ir LKP atstovai. Ketvirta, jį pasirašė dar didesniais oponentais turbūt buvę LKP ir LLL atstovai. Penkta, jį pasirašė dviejų įtakingiausių ir tarpusavyje stipriai nesutariančių išeivijos organizacijų – VLIK'o ir PLB – lyderiai. Ir pagaliau šešta, pirmą kartą dokumente labai aukštas LKP pareigūnas, nors ir neturėjęs įgailojimų, bet nepabijojęs surizikuoti, pasisakė už Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą.

Istorinis Baltijos kelias buvo trijų Baltijos šalių išsivaduojamųjų judėjimų aukščiausias taškas, liudijęs tautų apsisprendimą nepriklausomybei. Kaip keitėsi politinių jėgų santykis po Baltijos kelio?

1989 m. rugpjūčio 23 d. rytą Sąjūdžio Seimas, susirinkęs į posėdį prieš pavakaryje vyksiantį Baltijos kelią, pareiškimu „Pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir visiems geros valios žmonėms“ ryžosi paraginti „taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, nepavaldžią TSRS administracinei sistemai ir jurisdikcijai“. Tą dieną įvykęs nepakartojamas ir nepamirštamas Baltijos kelias pirmą kartą visam pasauliui akivaizdžiai pademonstravo Pabaltijo respublikų žmonių bendrą siekį pasitraukti iš TSRS ir atkurti savo valstybių nepriklausomybę. Man teko tiesiogiai dalyvauti Baltijos kelio organizavime – buvau atsakingas už žmonių atvykimą iš kelių Aukštaitijos rajonų į 20 kilometrų ruožą netoli Ukmergės link Panevėžio. Turiu prisipažinti, kad dalyvavimas Baltijos kelyje buvo pats įsimintiniausias, pats jausmingiausias mano gyvenimo viešas įvykis, prieš kurį nublanksta ir dalyvavimas Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, ir dalyvavimas balsuojant bei skelbiant Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą.

Po Baltijos kelio Sąjūdis dar labiau sustiprino savo pozicijas Lietuvos TSR politiniame gyvenime ir atgavo beslystančią į Komunistų partijos rankas iniciatyvą respublikos politiniame gyvenime po jos padarytų fundamentalių sprendimų Aukščiausiosios Tarybos vienuoliktojoje sesijoje gegužės 18 d. Prie to nemažai prisidėjo ir nesuprantamas komunistų partijos lyderio A. Brazausko sprendimas nedalyvauti Baltijos kelyje.

Milžiniška Baltijos kelio, tuo pačiu ir Sąjūdžio, sėkmė padrąsino Komunistų partijos veiksmus per Aukščiausiosios Tarybos sprendimus. Jos keturioliktoje sesijoje (1989 m. lapkričio 3–4 d.) buvo priimtas dar vienas svarbus – Lietuvos TSR pilietybės – įstatymas,

kuris įteisino tik Lietuvos TSR pilietybę. Ir nors reali situacija buvo visiškai kitokia – ir toliau turėjome TSRS pasus, ir toliau šie pasai buvo išduodami sulaukus amžiaus ar pasibaigus jo galiojimo laikui, – bet nuo to momento prasidėjo procesai, pasibaigę realiu Lietuvos Respublikos pilietybės įteisinimu.

Antras labai svarbus sprendimas, kurį padarė Aukščiausiosios Tarybos keturioliktoji sesija, tai pakeistas LTSR Konstitucijos 50 straipsnis, kuriuo buvo įteisinta minties, sąžinės, tikėjimo ar netikėjimo laisvė. Pagaliau trečias šios sesijos reikšmingas sprendimas – Aukščiausioji Taryba pavedė savo Prezidiumui sudaryti komisiją Lietuvos valstybingumo atkūrimo planui rengti. 1989 m. lapkričio 23 d. penkioliktojoje sesijoje buvo patvirtinta Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo komisiją, kurią sudarė 31 narys (aštuoni įtakingi Komunistų partijos viršūnės atstovai, trylika įtakingų vykdomosios valdžios pareigūnų funkcionierių, iš jų net trys Ministro Pirmininko pavaduotojai ir keturi ministrai, vienas gamybininkas, trys akademinių mokslinių institucijų vadovai ir šeši Sąjūdžio atstovai TSRS liaudies deputatai). Trys sąjūdiečiai – Justinas Marcinkevičius, K. Motieka ir R. Ozolas – buvo iš Sąjūdžio Seimo tarybos, kiti trys – E. Klumbys, N. Medvedevas, A. Mickis – kauniečiai, Kaune išrinkti TSRS liaudies deputatais. Atvirai sakant, iki šiol nesuprantu, kokiu pagrindu vadovaujantis Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas pasirinko būtent šiuos šešis sąjūdiečius ir kodėl buvo pasirinkti net trys iš keturių Kaune išrinktų TSRS liaudies deputatų.

Gruodžio 6–7 d. penkioliktojoje sesijoje Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną nepaprastai svarbų sprendimą – Aukščiausiosios Tarybos deputatų sąjūdiečių bei sesijoje dalyvavusių TSRS liaudies deputatų sąjūdiečių iniciatyva buvo pakeistas Lietuvos TSR Konstitucijos 6 straipsnis: atsisakyta iki tol vyravusio Komunistų partijos vienvaldiškumo ir įteisintas daugiapartiškumas. Tai buvo dar vienas įžūlus akibrokštas TSKP generaliniam sekretoriui Michailui Gorbačiovui.

Svarbų sprendimą link Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo padarė Lietuvos komunistų partija, 1989 m. gruodžio 20 d. vykusiame partijos suvažiavime atsiskyrusi nuo Tarybų Sąjungos komunistų partijos. Juo toliau nuo to laikmečio, tuo labiau šis faktas yra menkinamas ar išvis ignoruojamas. Tačiau būtina pripažinti, kad šis atskyrimas buvo nepaprastai skausmingas ir TSKP lyderiui M. Gorbačiovui, tuo metu turėjusiam neginčijamą Vakarų pasaulio valstybių lyderių paramą, ir visai TSKP, kurios persitvarkymo procesą taip pat rėmė tie patys Vakarų pasaulio valstybių lyderiai. Kaip parodė tolesni įvykiai, nuo šio atsiskyrimo prasidėjo TSKP, o tuo pačiu ir TSRS, byrėjimas. Nuo šio momento Lietuvą TSRS sudėtyje laikė tik Tarybinės armijos daliniai, dislokuoti Lietuvoje, ir KGB struktūros – tiesiogiai Maskvai pavaldūs pasieniečiai bei KGB Lietuvos TSR padalinys. Taip pat turiu pripažinti, kad šiuo atsiskyrimu LKP ir ypač jos lyderis A. Brazauskas labai sustiprino pozicijas Lietuvos politiniame gyvenime, kadangi iki Lietuvos TSR dvyliktojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos rinkimų buvo belikę vos du mėnesiai.

Kokia buvo Maskvos reakcija?

Visi šie įvykiai privertė reaguoti M. Gorbačiovą – 1990 m. sausio 11 d. rytą jis su žmona atskrido į Vilnių, kur oro uoste jį pasitiko nepriklausomos LKP lyderis A. Brazauskas ir TSKP sudėtyje likusios partijos dalies vadovas Mykolas Burokevičius. Manau, kad M. Gorbačiovas jau gerai suvokė, kuria kryptimi juda Lietuva, nes neprieštaravo, kad Vilniaus oro uoste jį pasitiktų ir Lietuvos TSR vadovas, jau ne TSKP, bet draugiškos partijos lyderis A. Brazauskas. Turiu pabrėžti, kad tuo momentu Tarybų Sąjungoje buvo tik dvi partijos: TSKP ir nuo jos atsiskyrusi LKP. Tad formaliai A. Brazauskas pasitiko M. Gorbačiovą jau ne kaip partinį viršininką, o kaip lygiavertį partnerį, bet dar ne kaip kaimyninės šalies vadovą. M. Gorbačiovas suprato (o gal pavaldinių buvo paprotintas), kad realus Lietuvos TSR vadovas yra A. Brazauskas, o ne M. Burokevičius, tad nekėlė sąlygos, kas būtų buvę

visai logiška, kad jį pasitiktų vien tik TSKP sudėtyje likusios LKP dalies vadovas. Antra vertus, mano nuomone, M. Gorbačiovui, įpratusiam į užsienio valstybes vykti su žmona Raisa, buvo labai svarbu, kad jį pasitiktų ne vyriausias vietinis partinis lyderis, o respublikos, nors ir labai maištingos, vadovas. Taip pat reikia pažymėti, kad tokiu sprendimu M. Gorbačiovas pripažino Lietuvos komunistų partijos atsiskyrimo nuo TSKP teisėtumą ir supratimą, kad Lietuvos TSR eina atsiskyrimo nuo TSRS keliu.

M. Gorbačiovo atvykimo metu Sąjūdis surengė didžiulį mitingą Katedros aikštėje. Buvo iškelti plakatai, reikalaujantys panaikinti Molotovo–Ribentropo pakto pasekmes ir įgyvendinti Lietuvos ir Tarybų Rusijos taikos sutartį, pagal kurią Tarybų Rusija pripažino Lietuvos nepriklausomybę. Apie Lietuvos nepriklausomybės siekį atvirai kalbėjo Sąjūdžio nariai. M. Gorbačiovas, kuris viešėdamas Vakarų valstybėse labai daug viešai bendraudavo su šių šalių gyventojais ir tuo sulaukdavo daug simpatijų, į Sąjūdžio mitingą neatvyko – tikriausiai buvo informuotas, kad čia palankumo ir pozityvių emocijų nebus.

Supratimą, kad Lietuvos žmonės daugiau nebenori gyventi TSRS, turėjo sustiprinti su TSRS lyderiu bendravusių žmonių išsakytos mintys sausio 11 d. Vilniaus kuro aparatūros gamykloje, susitikimas su moksline bei kūrybine inteligentija Vilniaus spaudos rūmuose ir vėlyvą sausio 13 d. vakarą, kai pakeliui į Vilniaus oro uostą R. Gorbačiovos prašymu buvo sustota prie susirinkusių žmonių ir su jais pabendrauta. A. Brazauskas vėliau rašė, kad į automobilį po pasikalbėjimo grįžęs M. Gorbačiovas jam pasakė: „Dabar aš pamačiau, kad jūs esate pasiryžę, kad jūs žengiat ir toliau žengsit šitą atsiskyrimo nuo Tarybų Sąjungos žingsnį. Politiškai jūs jau atsiskyrę.“ Kaip parodė tolesni, ypač 1991 m. sausio pirmosios pusės įvykiai, jis vis dėlto nebuvo atsisakęs minčių išlaikyti Lietuvą TSRS sudėtyje.

Galėčiau daryti prielaidą, kad jei M. Gorbačiovas būtų buvęs įžvalgesnis, būtų supratęs medicininį principą – būtina nedelsiant šalinti nepagydomą organizmo židinį, kad jis mirtinai neužkrėstų viso organizmo. Manau, kad jei jis, blaiviai įvertinęs sąjūdiečių TSRS liaudies deputatų elgseną TSRS liaudies deputatų suvažiavime, 1989 m. rudenį – 1990 m. pradžioje po visam pasauliui nuostabą sukėlusio Baltijos kelio bei istorinių Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Komunistų partijos sprendimų būtų „išmetęs“ Lietuvą iš TSRS, perkeldamas ją į Rytų ir Vidurio Europos liaudies demokratinių socialistinių valstybių rangą, tuo išsaugodamas ir TSRS, ir liaudies demokratinių socialistinių valstybių sistemą. Suprantu, kad lengva žiūrėti į praeitį iš trisdešimt penkerių metų perspektyvos ir svaičioti, kas būtų buvę, jeigu... Kad ir kaip būtų, M. Gorbačiovas užsižaidė ir šiandien turim labai komplikuotą situaciją mūsų regione.

Sąjūdžio Seimo XIII sesija Profesinių sąjungų tarybos rūmuose. Vilnius, 1990 m. kovo 8 d.
Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Kokie sprendimai buvo priimti Kovo 11-osios išvakarėse?

Lietuvos komunistų partijos dominuojamų deputatų vienuoliktojo šaukimo Aukščiausioji Taryba savo kadenciją baigė septynioliktąja sesija 1990 m. vasario 7 d., priimdama tikrai istorinius sprendimus. Svarbiausias jų – nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“, kuriuo paskelbta, kad Lietuvos Liaudies seimo 1940 m. liepos 21 d. Lietuvos įstojimo į TSRS deklaracija, kaip neišreiškusi lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti, pareikšta, kad TSRS 1940 m. rugpjūčio 3 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą“ yra neteisėtas ir Lietuvos juridiškai nesaisto, ir pasiūlyta TSRS pradėti dvišales derybas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo.

Aukščiausioji Taryba priėmė labai svarbų Nuosavybės pagrindų įstatymą, o Švenčių ir atmintinų dienų įstatymu paskelbė šventėmis Vasario 16-ąją – kaip Lietuvos valstybės atkūrimo dieną, Velykas, Kalėdas, gegužės pirmąjį sekmadienį – Motinos dieną, lapkričio 1-ąją – Mirusiųjų pagerbimo dieną, o birželio 14-ąją – Gedulo ir vilties dieną, tautos atminties dieną. Taip pat Aukščiausioji Taryba įsteigė Lietuvos TSR centrinį banką. Net ryškus A. Brazausko oponentas V. Landsbergis pripažino, kad Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“ buvo esminis žingsnis Lietuvos nepriklausomybės kelyje.

Apibendrinant būtina pabrėžti, kad Sąjūdžio spaudžiama vienuoliktojo šaukimo Aukščiausioji Taryba teisiškai nutraukė beveik visus ryšius su TSRS ir pasiūlė pradėti derybas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Buvo belikęs vienintelis žingsnis – paskelbti nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, bet Lietuvos komunistų partija ir pirmiausia A. Brazauskas to žingsnio nežengė. Sąjūdžiui tai būtų gerokai sumaišę artėjančių rinkimų kortas. Norisi manyti, jog A. Brazauskas suvokė, kad toji Aukščiausioji Taryba, išrinkta nedemokratiškai, neturi moralinės teisės tai padaryti ir kad toks sprendimas būtų sukėlęs didžiulį Sąjūdžio nepasitenkinimą ir įtampą respublikoje.

Į Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimų kampaniją A. Brazausko vadovaujama LKP įsitraukė, turėdama politinę iniciatyvą, rimtus darbus, atliktus Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo reikalui, bet rinkimų programoje Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo deklaruoti nesiryžo. Rinkiminėje kovoje dalyvavo skelbdama, kad „laisva, teisinė, demokratinė, humanistinio socializmo valstybė, besiremianti tautinėmis vertybėmis – toks daugumos Lietuvos žmonių idealas ir LKP veiklos svarbiausias tikslas. Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas turi tam tikrus etapus.“ Tad Sąjūdžio įsipareigojimas po laimėtų rinkimų skelbti Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimą, o ne LKP pažadas į Lietuvos nepriklausomybę eiti etapais ir nulėmė Sąjūdžio pergalę 1990 m. vasario 24 d. renkant Lietuvos TSR dvyliktojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos deputatus.

Kaip vyko Kovo 11 d. dokumentų rengimas?

1990 m. vasario 3 d. Sporto rūmuose vykusioje LPS rinkimų konferencijoje „Lietuvos kelias“ patvirtinta Sąjūdžio rinkimų programa, kurioje jau buvo aiškiai nubrėžtas Sąjūdžio atstovų, kurie bus išrinkti Aukščiausiosios Tarybos deputatais, pagrindinis veiklos tikslas – Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas, patvirtintas Sąjūdžio kandidatų į LTSR AT sąrašas.

Kai paaiškėjo, kad Sąjūdis triuškinamai laimėjo rinkimus, prasidėjo pasiruošimas Lietuvos TSR dvyliktojo šaukimo Aukščiausiosios Tarybos pirmiesiems ir patiems svarbiausiems darbams. Sąjūdžio deputatai sudarė keturias neatidėliotinos veiklos komisijas: 1) valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo (vadovas V. Landsbergis); 2) Aukščiausiosios Tarybos veiklos reglamento ir struktūros pakeitimų (vadovas Aleksandras Abišala); 3) vykdomosios valdžios formavimo ir veiklos principų (vadovas Gediminas Vagnorius); 4) teisėsaugos ir krašto apsaugos (vadovas Zigmas Vaišvila).

Be V. Landsbergio, Valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo komisijoje dar dirbo Vytenis Povilas Andriukaitis, Valdemaras Katkus, E. Klumbys, Kęstutis Lapinskas, R. Ozolas, A. Saudargas, Č. Stankevičius ir teisininkas, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjo pavaduotojas Vytautas Sinkevičius. Aukščiausiosios Tarybos deputatai Sąjūdžio Kauno tarybos nariai sudarė pusę komisijos narių. Tai nebuvo atsitiktinumas, nes mes Kauno taryboje turėjome dokumentų rengimo grupę. Joje gimė ir jau minėtasis Moralinės nepriklausomybės pareiškimas, ir kiti svarbūs nepriklausomybę įteisinti siekę dokumentai. Mūsų dokumentus visada peržiūrėdavo Sąjūdžio Kauno tarybos narys advokatas Gintaras Pukas.

Kovo 9 d., penktadienį, apie 13 val., baigėm valstybės atkūrimo svarbiausių dokumentų projektų rengimą. Aš grįžau į Kauną pasiruošti Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos pradžiai. Man kilo mintis dokumentų projektus parodyti advokatui G. Pukui. kuris, kaip minėjau, mums talkindavo redaguojant rengiamus dokumentus. Toks buvo Sąjūdžio Kauno tarybos darbo stilius. Padariau tai nieko nesakęs komisijos nariams. Iš šios dienos pozicijų žiūrint tai buvo drąsu, netgi įžūlu. Šiandien tai būtų tikriausiai įvertinta kaip nepasitikėjimo kolegomis komisijos nariais pademonstravimas. Peržiūrėjęs tekstus G. Pukas pasakė, kad tai labai svarbūs dokumentai, todėl negalįs jų vertinti ir paprašė sutikimo juos parodyti savo buvusiam dėstytojui prof. Pranui Kūriui, tuometiniam teisingumo ministrui. Pažadėjo rytoj, šeštadienį, pas jį nuvažiuoti.

Kovo 10 d. rytą G. Pukas nuvažiavo pas P. Kūrį į Vilnių, bet namuose jo nerado. Iš namiškių sužinojo, kad jis grįšiąs vakare. Vakare P. Kūris įvertinti dokumentus sutiko ne iš karto, bet G. Pukui pavyko ministrą įkalbinti, esą šie dokumentai vis tiek bus priimti, tad būtų svarbu, kad jie būtų teisiškai kuo tikslesni. Taip iki paryčių P. Kūrio bute atsirado reikšmingi dokumentų projektų, ypač Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“, pataisymai. G. Puko siūlymu ir P. Kūrio pritarimu, pakeistas dokumento projekto pavadinimas – vietoj „nutarimo“ parašytas „aktas“ (analogišką siūlymą kovo 11 d. posėdžio metu pateikė deputatas Arvydas Leščinskas). Reikšminga ir dar viena pataisa. Pirmoje pastraipoje žodis „suvaržytas“ pasiūlytas keisti į „panaikintas“, pabaigoje pridedant sakinį „ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“. Formuluotė apie 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktą ir Steigiamojo Seimo rezoliuciją dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės patikslinta taip: „nebuvo nustoję teisinės galios“. P. Kūrio, tarptautinės teisės žinovo siūlymu, buvo įrašytas sakinys „Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams ir įsipareigoja garantuoti demokratinę valdymo tvarką.“ Paskutinės sakinio dalies galutiniame dokumente neliko. Posėdžio metu apie jį nepaskelbta.

Kovo 11-osios rytą G. Pukas dokumentų projektus su siūlomomis pataisomis perdavė man Aukščiausiosios Tarybos rūmuose. Kurį laiką galvojau, kaip elgtis toliau – juk neturėjau įgaliojimų taisyti kovo 9 d. komisijos narių parašais aprobuotų dokumentų projektų. Situaciją paaiškinau Č. Stankevičiui. Jis puikiai pažinojo G. Puką ir juo pasitikėjo, tad paėmė pataisytus dokumentų projektus ir pažadėjo juos parodyti V. Landsbergiui. V. Landsbergis sutiko dokumentų projektus su siūlymais atiduoti tolesniam svarstymui ir priėmimui.

Prasidėjo dokumentų projektų svarstymas. Č. Stankevičius projektų rengėjų vardu perskaitė kovo 9 d. parengtą nutarimo „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ projektą, kuris deputatams buvo iš anksto išdalytas, pridėdamas patikslintą formuluotę dėl Helsinkio Baigiamojo akto ir svarbią paskutinės eilutės pataisą – vietoje *sieks*, pataisyti „*pradeda* realizuoti visą Valstybės suverenitetą“.

Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Deputatai renka Aukščiausiosios Tarybos pirmininką. 1990 m. kovo 11 d. Pauliaus Lileikio nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Siūlymams apibendrinti Aukščiausioji Taryba posėdžio metu sudarė ir patvirtino visų valstybės atkūrimo aktų projektų redakcinę grupę, į kurią buvo įtraukti dokumentų projektų rengėjai ir dar keletas deputatų. Įdomi detalė: posėdyje dokumentų projektus pateikęs Č. Stankevičius manęs vienintelio dokumentų projektų rengimo komisijos nario į redakcinę komisiją nepasiūlė. Aš tada to nesureikšminau. Nors dabar, po šių istorinių įvykių praėjus trisdešimt penkeriems metams, kyla įvairiausių minčių – ar tai buvo paprastas užmiršimas, ar sąmoningas sprendimas mane nubausti už savivalę. Atsižvelgęs į visas aplinkybes šiandien galvoju, kad tai buvo bausmė, galbūt suderinta su V. Landsbergiu.

Redakcinė komisija turėjo vienintelį dokumentų projektų egzempliorių su P. Kūrio ir G. Puko pataisomis. Pakviestas į redakcinę komisiją G. Pukas dokumentą „Dėl Lietuvos valstybės atstatymo“ skaitė su P. Kūrio pasiūlytomis pataisomis. Svarstant pasiūlytas redakcines pataisas, dokumento tekstą su visomis pasiūlytomis redakcinėmis pataisomis ranka užrašinėjo redakcinės komisijos narys V. P. Andriukaitis. Noriu pabrėžti, kad dokumentas su prof. P. Kūrio pataisomis Aukščiausiosios Tarybos deputatams nebuvo pateiktas susipažinti – jis iškart nukeliavo į redakcinę komisiją. Tad nenuostabu, jog Aukščiausiosios Tarybos posėdžio stenogramoje nėra jokios užuominos, kad toks projektas su P. Kūrio pataisomis išvis egzistavo.

Kovo 11 d. 22. 44 val. Aukščiausioji Taryba, 124 deputatams balsavus už ir šešiems susilaikius priėmė Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Nuoširdžiai didžiuojuosi, kad dalyvavau rengiant istorinius Kovo 11-osios dokumentus ir už juos balsavau, taip pat kad reikšmingai prisidėjau prie galutinės dokumento redakcijos.

Dėkoju už pokalbį.

28–29 p.
Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. Vilnius, 1990 m. kovo 11 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

KOVO 11-OSIOS IŠTAKOS IR GIMIMAS. SVARBESNIŲ ĮVYKIŲ KRONIKA

1941 m. birželio 23 d. – Lietuvos laikinosios vyriausybės pareiškimas „Nepriklausomybės atstatymo deklaravimas“.

1949 m. vasario 16 d. – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos Deklaracija.

1979 m. rugpjūčio 23 d. – Baltijos memorandumas (Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumas).

1988 m. birželio 3 d. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio sukūrimas.

1988 m. spalio 22–23 d. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas.

1989 m. vasario 16 d. – LPS Seimo deklaracijoje reiškiamas tautos ryžtas „taikiu būdu atkurti savo teises, gyventi nepriklausomai nuo bet kurio diktato“.

1989 m. rugpjūčio 23 d. – Baltijos kelias. LPS pareiškimas „Pasaulio tautoms, valstybių vyriausybėms ir visiems geros valios žmonėms“. Raginama „taikiu būdu atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos Respubliką, nepavaldžią TSRS administracinei sistemai ir jurisdikcijai“.

1989 m. gruodžio 24 d. – TSRS liaudies deputatų suvažiavimas pasmerkė Molotovo ir Ribentropo pakto slaptuosius protokolus ir pripažino juos „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“.

1990 m. vasario 3 d. – LPS konferencija „Lietuvos kelias“. Patvirtinta Sąjūdžio rinkimų programa ir Sąjūdžio remiamų kandidatų į LTSR Aukščiausiąją Tarybą sąrašas.

1990 m. vasario 7 d. – LTSR Aukščiausiosios Tarybos septynioliktojoje sesijoje priimtas nutarimas „Dėl 1939 metų Vokietijos ir TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“.

1990 m. vasario 24 d. – rinkimai į naujojo šaukimo LTSR Aukščiausiąją Tarybą. Iš 92 išrinktų deputatų 72 atstovavo Sąjūdžiui.

1990 m. vasario 28 d. – pirmasis išrinktų Sąjūdžio remtų deputatų pasitarimas. Sudarytos valstybei atkurti būtinų teisės aktų projektų parengimo komisijos ir jų vadovai: 1) valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo (vadovas Vytautas Landsbergis); 2) Aukščiausiosios Tarybos veiklos reglamento ir struktūros pakeitimo (vadovas Aleksandras Abišala); 3) vykdomosios valdžios formavimo ir veiklos principų (vadovas Gediminas Vagnorius); 4) teisėsaugos ir krašto apsaugos (vadovas Zigmas Vaišvila).

1990 m. kovo 2 d. – valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo komisijos vadovas V. Landsbergis pakvietė Sąjūdžio deputatus Romualdą Ozolą, Česlovą Vytautą Stankevičių, Valdemarą Katkų, Vytenį Povilą Andriukaitį, Kęstutį Lapinską, Liudviką Sabutį ir teisininką Vytautą Sinkevičių į pirmąjį posėdį. Diskutuota „dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo mechanizmo“ – teisės aktų principinių nuostatų ir jų priėmimo sekos.

1990 m. kovo 3 d. – Č. V. Stankevičius ir V. Katkus parengė valstybės atkūrimo sprendimų seką, pirminį dokumentą, pavadintą „Eskizu“ (publikuota „Nepriklausomybės sąsiuviniuose“, 2013, nr. 4 (6), p. 36–38).

1990 m. kovo 4 d. – Valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo komisijos posėdis. Dalyvavo V. Landsbergis, K. Motieka, K. Lapinskas, V. P. Andriukaitis, V. Katkus, Č. V. Stankevičius, R. Ozolas. Tartasi dėl 1938 metų Lietuvos Konstitucijos galiojimo ir Respublikos tęstinumo.

1990 m. kovo 5 d. – Sąjūdžio deputatų klubo posėdyje aptartas valstybės atkūrimo aktų projektų komisijos darbas.

1990 m. kovo 6 d. – Valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo komisijos posėdis. Dalyvavo V. Landsbergis (vadovas), V. P. Andriukaitis, V. Katkus, E. Klumbys, K. Lapinskas,

K. Motieka, R. Ozolas, A. Saudargas, Č. V. Stankevičius ir teisininkas V. Sinkevičius. Galutinai sutarta dėl valstybės atkūrimo dokumentų struktūros ir jų rengimo tvarkos.

1990 m. kovo 7 d. – LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo posėdyje nutarta naujai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos pirmąjį posėdį pradėti kovo 10 d. 21 val., o kovo 11 d. – 9 val.

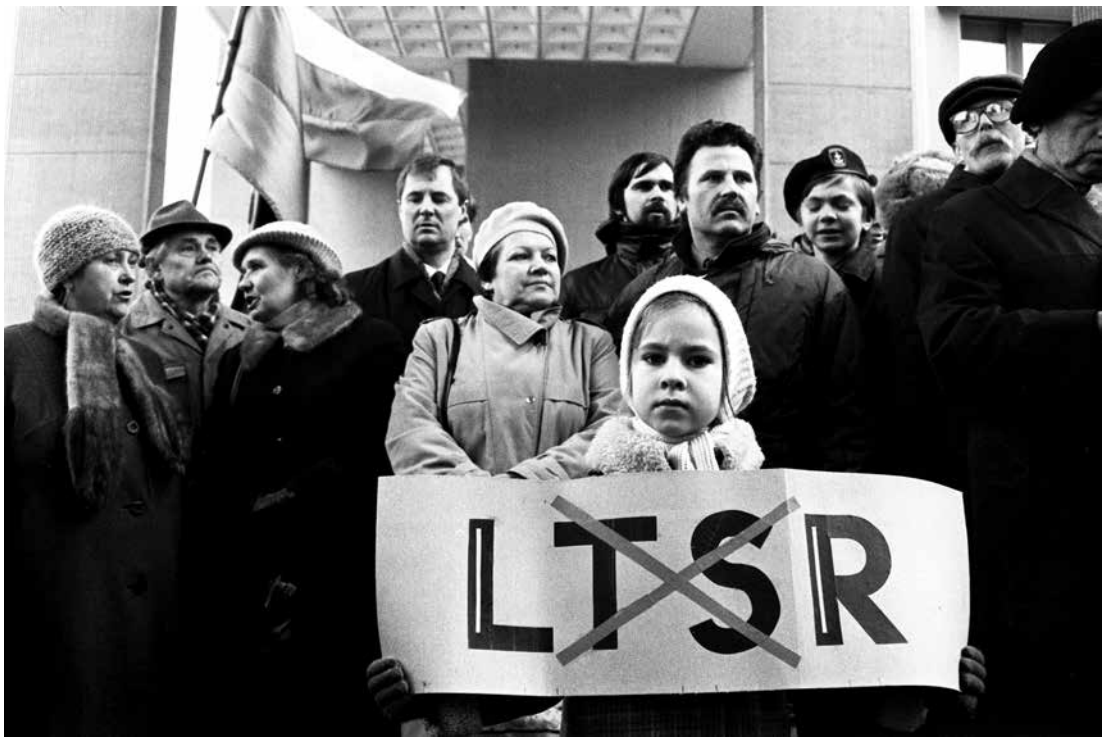
1990 m. kovo 8 d. – Valstybės atkūrimo aktų projektų rengimo komisija tęsė dokumentų rengimo darbus. LPS Seimo XIII sesijoje svarstyti nepriklausomybės atkūrimo klausimai.

1990 m. kovo 9 d. – Valstybės atkūrimo aktų projektų komisija pritarė penkių teisės aktų projektų paketui: 1) deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“; 2) įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“; 3) aktas „Dėl nepriklausomos valstybės atstatymo“; 4) įstatymas „Dėl 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“; 5) įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo“.

1990 m. kovo 10 d. – prasidėjo naujai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Vakare Sąjūdžio remti deputatai diskutavo dėl nepriklausomybės dokumentų paskelbimo. Po konsultacijų su Stasiu Lozoraičiu galutinai apsispręsta priimti visus valstybės atkūrimo dokumentus.

1990 m. kovo 11 d. – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena. Priimti istoriniai nepriklausomybės atkūrimo dokumentai.

Parengė Algimantas Jankauskas

Tauta remia Lietuvos nepriklausomybę. Mitingas prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų. Vilnius, 1990 kovo 11 d. Algirdo Sabaliausko nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

DOKUMENTAI

SĄJŪDŽIO SEIMO PAREIŠKIMAS

DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS SĄVOKOS VARTOJIMO

Kintančioje visuomeninėje situacijoje ir politinėje kovoje mėgstama žongliruoti žodžiais, ne sykį suteikiant jiems nekorektišką, iškreiptą turinį. Taip neseniai buvo kalbama apie dalelėmis dalijamą „suverenitetą“, taip dabar kai kurių asmenų pareiškimuose girdima nesuderinama su logika „nepriklausomybė“ kitos valstybės sudėtyje.

Sąjūdžio Seimas pareiškia:

Nepriklausomybė – tai valstybės tautos ir visų krašto gyventojų apsisprendimas ir buvimas savoje atskiroje valstybėje, be jokios išorinės prievartos pasirenkant visuomeninę santvarką ir kuriant savas institucijas.

Tik nepriklausoma valstybė, būdama tarptautinės teisės subjektas, gali jungtis į valstybių bendrijas, kiekvieną tokį sprendimą tikrindama išankstiniu visų piliečių referendumu.

Tokia ir tik tokia nepriklausomybės samprata – Sąjūdžio veiklos pagrindas.

VI LPS Seimo sesijos II posėdžio pirmininkai
A. Čižas
Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 26 d. A. Abišalas

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 1, b. 416.

KELYJE Į NEPRIKLAUSOMYBĘ

Nepriklausomybės sąsiuvinių 2012 2 (2) ir 2013 1 (3) numeriuose spausdintos Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Komisijos Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo planui rengti (toliau – Komisija) 1990 m. sausio 30 d. ir vasario 19 d. posėdžio stenogramos.

Komisiją įsteigti pasiūlė Sąjūdžiui atstovavę TSRS liaudies deputatai Egidijus Bičkauskas, Romas Gudaitis, Egidijus Klumbys, Marcelijus Martinaitis, Algis Mickis, Kazimieras Motieka, Juozas Olekas, Kazimieras Uoka 1989 m. lapkričio 3 d. prasidėjusioje Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos keturioliktoje sesijoje[1].

Komisija patvirtinta 1989 m. lapkričio 23 d. Tarp Komisijos narių keli Sąjūdžio atstovai – E. Klumbys, Justinas Marcinkevičius, Nikolajus Medvedevas, A. Mickis, K. Motieka, Romualdas Ozolas. Komisija buvo įpareigota per tris mėnesius parengti pasiūlymus dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir juos pateikti Aukščiausiajai Tarybai. Gruodžio 5 d. paskirta Komisijos pirmininkų kolegija – Algirdas Brazauskas, J. Marcinkevičius, K. Motieka, R. Ozolas, Algirdas Žukauskas.

Sausio 30 d. Komisijos posėdžiui pirmininkavo K. Motieka. Pagrindinis pranešėjas buvo J. Marcinkevičius. Stenogramoje perteiktos pranešėjo mintys leidžia teigti, kad šiame posėdyje buvo pristatomas ir diskutuojamas atkurtos Lietuvos valstybės vidaus problemoms skirtas dokumentas, dabar saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve, Romualdo Ozolo fonde 1801, ap. 1, b. 308. Skelbiame šį dokumentą, perteikiantį mintis ir siūlymus apie atkurtos valstybės valdymo formą, administracinio-teritorinio suskirstymo principus, naujų įstatymų, užtikrinančių demokratijos ir viešumo plėtojimą, priėmimą. Dokumente numatyta sušaukti politinių partijų, visuomeninių organizacijų, judėjimų, taip pat Lietuvos tautinių mažumų atstovų pasitarimą, išrinkti visų politinių jėgų koordinacinę tarybą, kurios veikla būtų grindžiama šūkiu „Vienybė vardan nepriklausomybės“.

Vasario 19 d. Komisijos posėdžiui pirmininkavo R. Ozolas. Posėdyje išsiskyrė požiūriai, kaip siekti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. A. Brazauskas ir jo aplinkos Komisijos nariai dėstė Lietuvos ekonominės priklausomybės nuo TSRS argumentus ir siūlė „į nepriklausomybę eiti derybų keliu“. R. Ozolas savo poziciją apibendrino taip: „Tartis su Maskva mes galime tik tuo atveju, kada mes patys pasakome – mes nesame Tarybų Sąjunga.“ Nutarta Komisijos atstovams nuvykti į Estiją ir susipažinti su Estijos projektuojamu keliu į nepriklausomybę. Vasario 26 d. Komisijos atstovai lankėsi Taline ir susitiko su Edgaru Savisaru ir Arnoldu Riuiteliu.

Kovo 1 d. įvyko eilinis Komisijos posėdis, kuriame svarstytas dokumentas „Nepriklausomos Lietuvos ekonomikos funkcionavimo samprata“. Posėdžiui pirmininkavo vienas dokumento autorių Algirdas Žukauskas, Lietuvos TSR mokslų akademijos viceprezidentas. Nutarta dokumentą paskelbti respublikinėje spaudoje. Dokumentas paskelbtas kovo 6 d.

Kovo 6 d. įvyko paskutinis Komisijos posėdis, jame buvo apsvarstyti nepriklausomybės atkūrimo principai. R. Ozolo parengtame dokumente apibendrinamos Komisijos grupėse diskutuotos valstybės atkūrimo politinės, ekonominės, kultūros ir tarptautinių santykių nuostatos. Dokumento rankraštis saugomas Lietuvos centriniame valstybės archyve, Romualdo Ozolo fonde 1801, ap. 1, byla 170, jis taip pat paskelbtas R. Ozolo „Rinktinių raštų“ III tome, p. 178–180.

Antrasis šiame žurnalo numeryje skelbiamas Komisijos dokumento projektas „Bendri tarptautinių santykių principai“ be datos ir be rengėjų pavardžių. Jame dėstomos Lietuvos valstybės atkūrimo tarptautinės sąlygos, galimi santykių su TSRS variantai, įskaitant ekonominės blokados atvejį. Manytina, kad dokumentas rengtas po 1990 m. vasario 7 d.

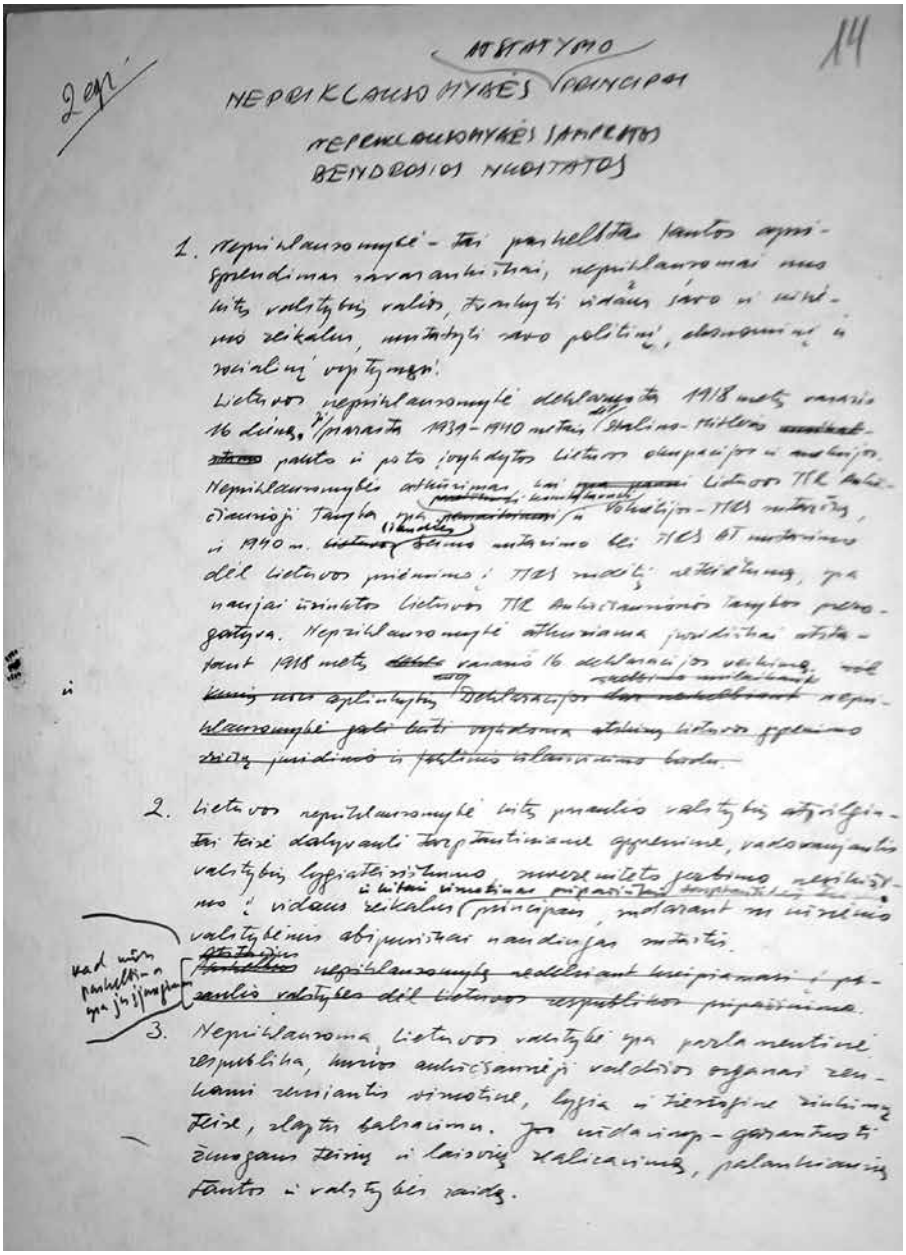
[1] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo leidykla, 1989, p. 8–9.*

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos septynioliktojoje sesijoje priimto nutarimo „Dėl 1939 metų Vokietijos ir TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“.

Dokumentas saugomas Lietuvos valstybės naujajame archyve, Kazimiero Motiekos fonde 32, ap. 1, b. 90, l. 58–63. Byla pavadinta „Kazimiero Motiekos dalyvavimo Nepriklausomybės atstatymo komisijos veikloje dokumentai, 1990 m. vasario 5 d. – 1990 m. kovo 3 d.“

Nuo kovo 2 d. diskusijos dėl Lietuvos valstybės atkūrimo dokumentų rengimo pradėtos naujos kadencijos Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisijose. R. Ozolas liudija, kad ankstesnės Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo komisijos įdirbis „Sąjūdžio deputatų klubo ignoruotas“[1]. Kaip per keletą dienų buvo parengtas istorinių Kovo 11-osios dokumentų paketas, detaliai aprašyta Mykolo Romerio universiteto išleistoje autorių kolektyvo knygoje „Kovo 11-oji: Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas“.

Algimantas Jankauskas

ATSTATYMO

14

2 eil.

NEPRIKLAUSOMYBĖS PRINCIPAI

NEPRIKLAUSOMYBĖS ĮSAKYMAS

BENDROSIOS NUOSTATOS

1. Nepriklausomybė – tai pasiekta tautos apsisprendimas savarankiškai, nepriklausomai nuo kitų valstybių valios, tvarkyti vidaus savo ir užsienio reikalus, vykdyti savo politinę, ekonominę ir socialinę veiklą.

Lietuvos nepriklausomybė deklaruojama 1918 metų vasario 16 dieną, 1939–1940 metais Stalino-Hitlerio [illegible] pakto ir po to įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos. Nepriklausomybės atkūrimas [illegible] Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba [illegible] Vokietijos–TSRS nutarimą, ir 1940 m. [illegible] Stalino nutarimo bei TSRS AT nutarimo dėl Lietuvos įjungimo į TSRS nuostatų, ypač naujai įsteigto Lietuvos TSR Aukščiausiojo Tarybos prezidiumo.

Nepriklausomybė atkuriama juridiškai atstatant 1918 metų vasario 16 deklaracijos veikimą, [illegible] nepriklausomybė gali būti atstatoma atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos juridinius ir politinius atkūrimo būdus.

2. Lietuvos nepriklausomybė leidžia pradėti valstybių atstovybių teisę dalyvauti tarptautiniame gyvenime, vadovaujantis valstybių lygiateisiškumo, nesikišimo į vidaus reikalus principais, nedelsiant su užsienio valstybėmis abipusiškai naudingas sutartis.

Kad [illegible] pasiekta [illegible] ypač jos įjungimas

[illegible] nepriklausomybę reiškiant kreipimasis į pasaulio valstybes dėl Lietuvos respublikos pripažinimo.

3. Nepriklausoma Lietuvos valstybė yra parlamentinė respublika, kurios aukščiausioji valdžios organai renkami remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Jos vidaus gyvenimą – garantuoti žmogaus teisių ir laisvių realizavimą, palankiausių sąlygų tautos ir valstybės raidai.

Nepriklausomybės atstatymo principai. 1990 m. kovo 6 d. Faksimilė. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 419

[1] *Romualdas Ozolas. Išsaugoti sielą. Sud. A. Jankauskas. Vilnius, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas, 2019, p. 160.*

DĖL VALSTYBĖS VALDYMO FORMOS

Valstybės valdymo forma

Lietuva pagal valdymo formą turėtų būti parlamentinė Respublika. Aukščiausią valstybinę valdžią jos teritorijoje turėtų vykdyti renkamas organas, kurį tiesiogiai, laisvai, slaptai balsuodami renka visi Lietuvos TSR piliečiai. Ateityje galimas Respublikos Prezidento institutas, kuris taip pat turėtų būti renkamas visuotinės, lygios rinkimų teisės pagrindu, slaptai balsuojant. Prezidento statusą ir įgaliojimus reikėtų numatyti naujai rengiamoje Respublikos Konstitucijoje.

Valstybės mechanizmas (organizacijų, vykdančių valstybinę valdžią, sistema)

1. Patikslinti aukščiausiųjų ir vietinių valstybinės valdžios ir valdymo organų sistemą, jų kompetenciją. Decentralizuoti valdžią, griežtą administracinį-komandinį valdymą pakeisti demokratiniu valdymu, plačiau panaudojant ekonominius ir finansinius svertus. Svarbiausia šios veiklos kryptis turėtų būti Respublikos administracinių-teritorinių vienetų savivaldos koncepcijos sukūrimas ir įgyvendinimas.

2. Įtvirtinti Konstitucijoje, kituose įstatymuose ir realizuoti praktikoje valdžių atribojimo principą, t. y. nustatyti tokią jų funkcionavimo tvarką, kai jokia valstybės institucija negali sukoncentruoti visos ir absoliučios valdžios, yra viena kitos kontroliuojama bei veikia principialiai naujos konstitucinės santvarkos ribose.

(Įstatymų leidybos teisė turi priklausyti tik parlamentui. Juos vykdyti pavedama vyriausybei, kuri gali priimti tik poįstatyminius aktus, nes jai leidžiama veikti tik įstatymų leidėjo nustatytuose rėmuose. Teisminė valdžia funkcionuoja savarankiškai, ji klauso tik įstatymo. Aukščiausiąją Konstitucijos įgyvendinimo priežiūrą turėtų vykdyti Konstitucinis teismas, kuris nepriklausytų bendrajai teismų sistemai ir veiktų savarankiškai. Toks valdžių atribojimas turėtų padėti sudemokratinti valdymą, sumažintų galimybes piktnaudžiauti valdžia.)

Administracinis-teritorinis suskirstymas

Atkurti Lietuvos Respublikoje buvusį administracinį-teritorinį padalijimą ir, atsižvelgiant į dabarties realijas (ekonomines, politines, kultūrines), pakeisti rajonų ir apylinkių ribas. Respublikos administracinė-teritorinė struktūra turi atitikti ekonominio ir socialinio vystymosi poreikius.

Teisinės valstybės kūrimas

Kuriant teisinę valstybę būtina:

1) užtikrinti įstatymų viršenybę;

2) visi valstybės organai, pareigūnai, visuomeninės organizacijos, kolektyvai ir piliečiai privalo paklusti įstatymui (t. y. besąlygiškas įstatymų laikymasis);

3) valstybinė valdžia turi būti atsakinga piliečiams.

Stiprinant valstybės ir visuomenės gyvenimo teisinius pagrindus reikės atnaujinti daugelį galiojančių teisės aktų, taip pat priimti naujus, juos sisteminti bei kodifikuoti. Perspektyvoje gali būti suformuota iš esmės nauja Lietuvos Respublikos įstatymų sąvado koncepcija ir jos praktinis įgyvendinimas.

Lietuvos TSR įstatymai turi būti suderinti su tarptautinės teisės aktais.

Svarbu parengti mokslinę visos būsimos teisės sistemos koncepciją, taip pat išsamią ilgalaikę įstatymų leidybos programą. Visus svarbiausius ekonominius ir politinius įstatymus reikėtų priimti per artimiausią penkmetį (iki 1995 metų). Kartu su kiekvienu įstatymu

turėtų būti rengiamas paketas papildomų norminių aktų (vyriausybės nutarimų, žinybinių dokumentų), kad įstatymą būtų galima greičiau taikyti praktikoje.

Atsižvelgiant į tai, kad dabartinė Respublikos Konstitucija jau neatitinka nei valstybės, nei visuomenės poreikių, būtina parengti naują Respublikos Konstituciją.

Kol daugelis naujų įstatymų dar tik rengiami, svarbu geriau panaudoti konstruktyvius esančių įstatymų pradus ir jų demokratinius principus. Kol kas net jų teikiamos galimybės realizuojamos menkai.

Teisiškai reguliuoti įstatymų leidybos procesą, patvirtinti įstatymų rengimo, gautų pastabų ir pasiūlymų apibendrinimo procedūrines taisykles. (Tai padėtų išvengti pernelyg didelės suinteresuotų žinybų įtakos rengiant naujus teisės aktus.)

Žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės

Žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių įgyvendinimas turi būti grindžiamas valstybinės valdžios ribų tiksliu nustatymu Konstitucijoje, o teisių ir laisvių materialinės garantijos – socialinėmis-ekonominėmis prielaidomis. Šiuo tikslu:

1. Įstatymo aktuose įtvirtinti žmogaus, jo teisių ir laisvių prioritetą santykiuose su valstybe, tobulinti esamus, sukurti naujus šių teisių ir laisvių garantijų mechanizmus.

2. Supaprastinti teisines procedūras, nustatytas realizuojant įvairias piliečių teises ir laisves.

3. Plėsti jau nustatytas, įtvirtinti naujas piliečių teises ir laisves. Numatyti konkrečias valstybės pareigas, kurios atitiktų piliečių teises ir laisves.

4. Piliečių ir valstybės santykius reguliuoti visų pirma įstatymais, o ne poįstatyminiais (valdymo) aktais.

5. Patikslinti piliečio pareigas ir atsakomybės valstybei pagrindus.

Demokratijos ir viešumo plėtojimas

1. Plėtojant daugpartinės sistemos funkcionavimo garantijas:

a) parengti Lietuvos TSR politinių partijų įstatymą;

b) Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos reglamente numatyti deputatų partinių frakcijų veiklos tvarką.

2. Užtikrinant susirinkimų, mitingų ir demonstracijų laisvę parengti aktą dėl mitingų ir demonstracijų rengimo (nustatyti ne leidimo, o registracijos principą).

3. Sukuriant nepriklausomas profsąjungas parengti jų veiklą reglamentuojantį įstatymą, taip pat Streikų įstatymo projektą.

4. Siekiant garantuoti sąžinės laisvės įstatymą:

a) parengti Lietuvos TSR sąžinės laisvės įstatymą;

b) plėsti bendradarbiavimo su Bažnyčia formas.

5. Plėtojant viešumą:

a) parengti Spaudos įstatymą;

b) demonopolizuoti masines informacijos priemones;

c) parengti Lietuvos TSR archyvų įstatymą.

Nusikalstamumas, viešosios tvarkos apsauga, teisingumo vykdymas

1. Sukurti savarankišką Respublikos milicijos, prokuratūros, valstybės saugumo organų ir teismų, valstybinio arbitražo ir valstybinės kontrolės organų sistemą:

a) parengti Lietuvos TSR milicijos, Prokuratūros, Teismų santvarkos ir teisėjų statuso įstatymus;

b) parengti Valstybės saugumo įstatymą;

c) Lietuvos TSR Aukščiausiojoje Taryboje sudaryti teisėsaugos organų reikalų komitetą;

d) Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo komiteto veiklos parlamentinę ir visuomeninę kontrolę.

2. Stiprinant kovą su nusikalstamumu:

a) paruošti ilgalaikę respublikinę nusikaltimų prevencijos programą;

b) parengti ilgalaikę kovos su girtavimu ir narkomanija programą, reformuoti gydymo ir auklėjimo įstaigų sistemą;

c) sukurti teisėsaugos organų darbuotojų rengimo ir kvalifikacijos kėlimo sistemą;

d) spręsti teisėsaugos organų materialinio-techninio aprūpinimo klausimus, pakelti jų darbuotojų socialinį prestižą (atlyginimai, pensijos ir pan.);

e) parengti įstatymus, užtikrinančius efektyvią kovą su nusikalstamumu (Baudžiamasis, Baudžiamojo proceso kodeksai);

f) reformuoti pataisos darbų įstaigų sistemą ir parengti naują Bausmių vykdymo kodeksą.

Politinių jėgų koordinacija

1. Sušaukti politinių partijų, visuomeninių organizacijų, judėjimų, taip pat Lietuvos tautinių mažumų atstovų pasitarimą.

2. Išrinkti visų politinių jėgų koordinacinę tarybą, kurios veikla būtų grindžiama šūkiu „Vienybė vardan nepriklausomybės“.

Tarpnacionaliniai santykiai

(Atskirą veiklos programą rengia Lietuvos tautinių mažumų komitetas.)

Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Romualdo Ozolo fondas 1801, ap. 1, b. 308.

Projektas

BENDRI TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ PRINCIPAI

1. Siekti nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimo lygiateisiu tarptautinės valstybės bendrijos nariu, atstatant diplomatinius santykius su valstybėmis, kuriuos jos palaikė iki Lietuvos nepriklausomybė buvo laikinai pristabdyta. Remiantis tęstinumo principu patvirtinti Lietuvos diplomatinės tarnybos užsienyje teisę ginti Respublikos, jos piliečių ir organizacijų interesus akreditavusiose ir pripažįstančiose ją valstybėse.

2. Paruošti įstatymą ir įtvirtinti Respublikos Konstitucijoje nuostatą apie Lietuvos neutralitetą.

Paruošti kreipimąsi į suinteresuotas valstybes apie neutralios Europos zonos sudarymą („Baltijos žiedas“). Pasiūlyti jį apsvarstyti Helsinkyje-2. Sukomplektuoti delegaciją ir paruošti Respublikos programą pasitarimui Helsinkis-2.

3. Paruošti Lietuvos nacionalinės užsienio politikos koncepciją, besiremiančią visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir numatančią Respublikos tarptautinių santykių prioritetus. Jos pagrindu reorganizuoti Užsienio reikalų ministeriją, kadrų politikoje vadovaujantis profesinio atitikimo principu.

4. Dvišalių ir daugiašalių sutarčių pagrindu (su TSRS, Lenkija, Vokietija) sudaryti palankias tarptautines sąlygas Respublikos valstybingumui ir teritoriniam vientisumui užtikrinti. Atlikti Lietuvos sienų demarkaciją, nustatyti teritorinius vandenis.

5. Pradėti derybas su TSRS dėl Sąjungos ginkluotųjų pajėgų dalinių, esančių Lietuvos teritorijoje, statuso apsprendimo, Respublikos piliečių atšaukimo iš TSRS būtinosios karinės tarnybos ir palaipsnio Tarybų Sąjungos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos.

6. Pradėti formuoti Respublikos nacionalines karines pajėgas, pasienio apsaugos ir muitinių tarnybą. Perimti savo žinion esančius pasienio kontrolės punktus ir numatyti naujų steigimą.

I. Lietuvos veiksmai, TSRS sutikus pradėti derybas

1. Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba vienoje iš pirmųjų posėdžių apsvarsto juridinį Lietuvos valstybinį statusą po to, kai buvo priimtas 1990 02 07 dienos nutarimas dėl 1940 metų Liaudies seimo nutarimų neteisėtumo. Priimama deklaracija dėl Lietuvos Respublikos, paskelbtos 1918 02 16 dieną, atkūrimo.

Deklaracijoje tikslinga pabrėžti Lietuvos valstybės ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, įsipareigojimą garantuoti Respublikos viduje demokratinę valdymo tvarką, piliečių saugumą etc. Taip pat Deklaracijoje ar kitame Aukščiausiosios Tarybos priimtame dokumente turi būti pasiūlymas pradėti derybas su TSRS vyriausybe ir suformuluoti Lietuvos Respublikos poziciją dėl dvišalių santykių principų (dėl 1920 metų Taikos sutarties, dėl sienų, politinių ir ekonominių ryšių).

Deklaracija ar atskiras kreipimasis pasiunčiami pasaulio valstybėms, į tarptautines organizacijas.

Siekiant sustiprinti deklaracijos poveikį ir užtikrinti teisėtvarką Respublikoje, galimi tokie veikimo būdai:

a) nutraukiami visų TSRS įstatymų ir sąjunginės administracijos įgaliojimai Lietuvos atžvilgiu;

b) priimamas įstatymas dėl neatidėliotinų priemonių nepriklausomybei užtikrinti ir politiniam-ekonominiam stabilumui palaikyti (pertvarkoma policija, imamasi priemonių Lietuvos sienoms ir turtams apsaugoti, įsipareigojama vykdyti sudarytus ekonominius susitarimus su TSRS organizacijomis);

c) pertvarkoma Lietuvos TSR atstovybė Maskvoje, suteikiant jai naujus įgaliojimus;

d) pripažįstama, kad Lietuvos Respublikos interesams užsienyje atstovauja esamos diplomatinės atstovybės;

e) atšaukiami deputatai iš TSRS Aukščiausiosios Tarybos arba jiems suteikiami nauji įgaliojimai palaikyti parlamentinius kontaktus su sąjunginėmis instancijomis;

f) padaromi pakeitimai Lietuvos TSR pilietybės įstatyme, pakeičiant jį Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymu ir nustatant terminą išduoti laikinus piliečio pažymėjimus arba pasus.

2. Parengiami dvišalių dokumentų dėl TSRS ir Lietuvos santykių projektai. Pirmiausia reikėtų parengti ir pasiūlyti pasirašyti sutartį dėl Lietuvos ir TSRS santykių pagrindų, kurioje TSRS pripažintų, kad 1940 metų TSRS aukščiausiųjų valstybinių valdžios organų priimti nutarimai netenka juridinės galios abiem šalims, kad TSRS pripažįsta Lietuvos Respublikos nepriklausomybę.

Šioje sutartyje arba sudarant derybų eigoje atskiras sutartis sureguliuojami šie klausimai:

a) TSRS ginkluotojų pajėgų ir karinių bazių statusas;

b) Lietuvos Respublikos dalyvavimas politinėse valstybių sąjungose, blokuose, tarptautinėse organizacijose;

c) valstybinės sienos;

d) gyventojų ir jų turto grąžinimas;

e) turtiniai-finansiniai atsiskaitymai;

f) tolesnis ekonominis, kultūrinis bendradarbiavimas;

g) dvišalių ir daugiašalių sutarčių, sudarytų TSRS Lietuvai esant jos sudėtyje, galiojimas Lietuvos Respublikai.

II. TSRS nepripažįsta LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 02 07 nutarimo ir atsisako derybų

Variantas Nr. 1. Įgyvendinamas kompleksas priemonių Lietuvos suverenitetui stiprinti „žingsnis po žingsnio“:

toliau vykdoma konstitucinė reforma, priimami įstatymai dėl policijos, civilinės gynybos, sienų apsaugos, imigracijos kontrolės, sustabdomas TSRS įstatymas dėl karinės prievolės ir pan. Parinkus tinkamą momentą Aukščiausioji Taryba priima deklaraciją dėl Lietuvos Respublikos atkūrimo; skelbiamas referendumas norint išsiaiškinti gyventojų nuomonę dėl priimto Aukščiausiosios Tarybos dokumento ir pan.

Variantas Nr. 2. „Extra“ priemonės, jei TSRS bandytų stabdyti žengimą į nepriklausomybę, taikytų ekonominę blokadą:

2.1. Skelbiamas Lietuvos Respublikos atkūrimas ir priimami įstatymai dėl Lietuvos nepriklausomybės apsaugos: nutraukiamas TSRS įstatymų ir administracijos veikimas Lietuvos teritorijoje;

2.2. Kreipiamasi į užsienio valstybes ir tarptautines organizacijas su prašymu tarpininkauti derybose su TSRS;

2.3. Aukščiausioji Taryba paskelbia Lietuvos teritoriją nelaimės ištikta šalimi ir kreipiasi pagalbos į Tarptautinį Raudonąjį Kryžių, tarptautines organizacijas;

2.4. Tęsiantis ekonominei blokadai, priimamas nutarimas (deklaracija) dėl Lietuvos gyventojų genocido, pradėto 1940 metais, tęsimo ir kreipiamasi į pasaulio tautas;

2.5. Lietuvos piliečiai, tarnaujantys Tarybinėje armijoje ir norintys tą tarnybą nutraukti, paskelbiami belaisviais ir kreipiamasi į Raudonąjį Kryžių su prašymu organizuoti jiems pagalbą;

2.6. Dėl kiekvieno Lietuvos sienų neliečiamybės pažeidimo, turtų gabenimo ir kitais atvejais kreipiamasi į tarptautines organizacijas;

2.7. Kviečiami neutralūs stebėtojai iš kitų valstybių, kurie stebėtų susidariusią padėtį Lietuvoje;

2.8. Vystomas glaudus bendradarbiavimas su kitomis Pabaltijo respublikomis, *de jure* pripažįstama jų nepriklausomybė, sudaromos tarpusavio sutartys;

2.9. Užsienyje sudaroma speciali komisija (komitetai), turinti oficialius Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimus palaikyti ryšius su kitomis valstybėmis ir organizuoti pagalbos teikimą Lietuvai;

2.10. Sudaroma tarptautinė tyrimo komisija tarptautinio konflikto tarp Lietuvos ir TSRS aplinkybėms tirti;

2.11. Tiesiogiai arba per tarpininkus kreipiamasi į tarptautines teisines organizacijas, kad jos duotų savo išvadą dėl juridinio susidariusios padėties kvalifikavimo;

2.12. Pripažįstama, kad veikiančios Respublikos diplomatinės atstovybės užsienyje yra legalios Lietuvos suverenitetą ginančios įstaigos.

3. Taikomos įvairios pilietinio nepaklusnumo formos.

Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 32, ap. 1, b. 90, l. 58–63.

VYTAUTAS RADŽVILAS

VIENO DOKUMENTO PĖDSAKAIS

1990 m. kovo 11-ąją priimtas paprastas ir aiškus Aktas dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymo. Trumpą, iš pirmo žvilgsnio lengvai, kone vienu ypu parašomą, šešiolikos eilučių dokumentą.

Iš tikrųjų Aktas yra daugelio žmonių intelektualinio darbo ir kolektyvinių pastangų kūrinys. Dėl jo politinio ir teisinio turinio vyko įtemptos diskusijos ir virė karštos politinės aistros. Reikėjo išspręsti ne vieną sunkų galvosūkį. Būsimuoju dokumentu turėjo būti ne tik įgyvendintas Tautos siekis ir Sąjūdžio programinis tikslas formaliai atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Diskutuojant dėl jo ieškota atsakymų į konkrečius politinius, teisinius ir net taktinius klausimus. Nedelsiant skelbti visišką atsiskyrimą nuo SSRS iš karto, vienu žingsniu, ar veikti taip, kaip tų pačių metų gegužės mėnesį pasielgė latviai, kurie teisiškai atkūrę nepriklausomybę numatė pereinamąjį jos įgyvendinimo laikotarpį? Arba, kas ir kokia bus pusę amžiaus tik juridiškai egzistavusi, bet per ilgą okupacijos laikotarpį iš esmės pakeista atkuriama nepriklausoma Lietuva – nauja valstybė ar tarpukario Respublikos tęsėja? Koks svarbus ir sudėtingas buvo šis klausimas, parodo stulbinamas istorijos klastojimo pavyzdys, kai Nepriklausomybę atkūrusi LSSR Aukščiausioji Taryba buvo po daugelio metų pavadinta niekada neegzistavusiu Atkuriamuoju Seimu.

Šiuos ir kitus klausimus svarstė ir skelbiamo dokumento kūrėjų grupė. Kaip Sąjūdžio tarybos narys tapau savotišku šios grupės telkėju ir koordinatoriumi. Išskyrus LRT darbuotoją Eduardą Potašinską, mūsų komandą sudarė Vilniaus universiteto filosofai, sociologai ir teisininkai. Filosofai Rimgaudas Bubelis, Evaldas Nekrašas, Arūnas Poviliūnas, Arvydas Šliogeris, sociologai Kęstutis Černiauskas ir Aleksandras Dobryninas buvo seniai pažįstami profesijos kolegos. Su teisininkais Zenonu Namavičiumi ir Stasiu Stačioku susipažinau 1988 m. rudenį „Atgimimo“ redakcijoje šiems iškiliems žmonėms nelengvu laiku. Jie buvo nepelnytai ultrapatriotų kritikuojami ir puolami už tai, kad dalyvavo rengiant ir gynė Maskvoje naujos LSSR konstitucijos projektą. Supratau jų padėtį, pirmoji atsargi pažintis virto glaudžiu bendradarbiavimu.

Šitaip gimė valstybės atkūrimo akto projektas. Jį pristačiau Sąjūdžio tarybai, po to – pačiose Nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse kovo 8 d. vykusioje Seimo XIII sesijoje. Kovo 11-osios Akte įžvelgiamos ir kai kurios šio projekto idėjos. Norėtųsi atkreipti dėmesį į išskirtinį šio dokumento bruožą – mintį apie referendumą dėl Lietuvos valstybinio valdymo formos. Drįsčiau teigti, kad šį į Aktą dėl nepriklausomybės neįtraukta mintis buvo gana originali ir toliaregiška. Neabejojome, kad Sovietų Sąjunga lengvai „nepaleis“ nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos, kvestionuos Aukščiausiosios Tarybos ir ypač Akto teisėtumą. Todėl manėme, kad būtent referendumas su išradingai ir saugiai suformuluotu valdymo formos, o ne tiesiogiai Nepriklausomybės klausimu, turės galutinai legitimuoti istorinį Kovo 11-osios sprendimą. Tokio referendumo greitai prireikė. Juo faktiškai tapo 1991 m. vasario 9 d. surengta visuotinė Lietuvos gyventojų apklausa, kuri tapo aiškiu ir tvirtu Tautos atsaku į Sausio 13-osios SSRS įvykdytą agresiją prieš atgimusią valstybę.

DĖL LIETUVOS VALSTYBINGUMO IR VALDYMO FORMOS ATKŪRIMO

... šaukimo LTSR Aukščiausioji Taryba, kaip vienintelis šiuo metu Lietuvos valstybinės valdžios aukščiausias organas, pirmą kartą laisvai ir demokratiškai išrinktas po 1940 metų TSRS karinės intervencijos ir Lietuvos Valstybės inkorporavimo į TSRS,

remdamasi 1918 metų vasario 16 dienos Lietuvos Nepriklausomybės aktu, Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės tarptautiniu pripažinimu,

vykdydama lietuvių tautos suverenią valią, išreikštą per 1990 metų rinkimus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą,

nutraukia Lietuvos valstybinio pavaldumo santykius su TSRS ir skelbia

atkurianti nepriklausomą suverenią Lietuvos Respubliką su sostine Vilniumi,

priimanti Lietuvos Respublikos santykius su TSRS ir kitomis valstybėmis pagrindu Helsinkio konferencijos nuostatas ir turinčias teisinę galią Lietuvos valstybės tarptautines sutartis, tarp jų – 1920 metų liepos 12 dienos sutartį su Sovietų Rusija ir 1926–1939 metų sutartis su TSRS.

Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba pareiškia, kad Lietuvos Respublikos valstybinio valdymo forma bus nustatyta Lietuvos Respublikos piliečių referendumu.

Parengė: Rimgaudas Bubelis, Kęstutis Černiauskas, Aleksandras Dobryninas, Zenonas Namavičius, Evaldas Nekrašas, Eduardas Potašinskas, Arūnas Poviliūnas, Vytautas Radžvilas, Stasys Stačiokas, Arvydas Šliogeris.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas,
Romualdo Ozolo fondas 1801, ap. 1, b. 176, l. 81.
Lietuvos valstybės naujasis archyvas, f. 10, ap. 1, b. 79, l. 92.

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

APIE KĄ MĄSTĖ ROMUALDAS OZOLAS 1990 M. KOVO 11-OSIOS IŠVAKARĖSE?

1990 01 29

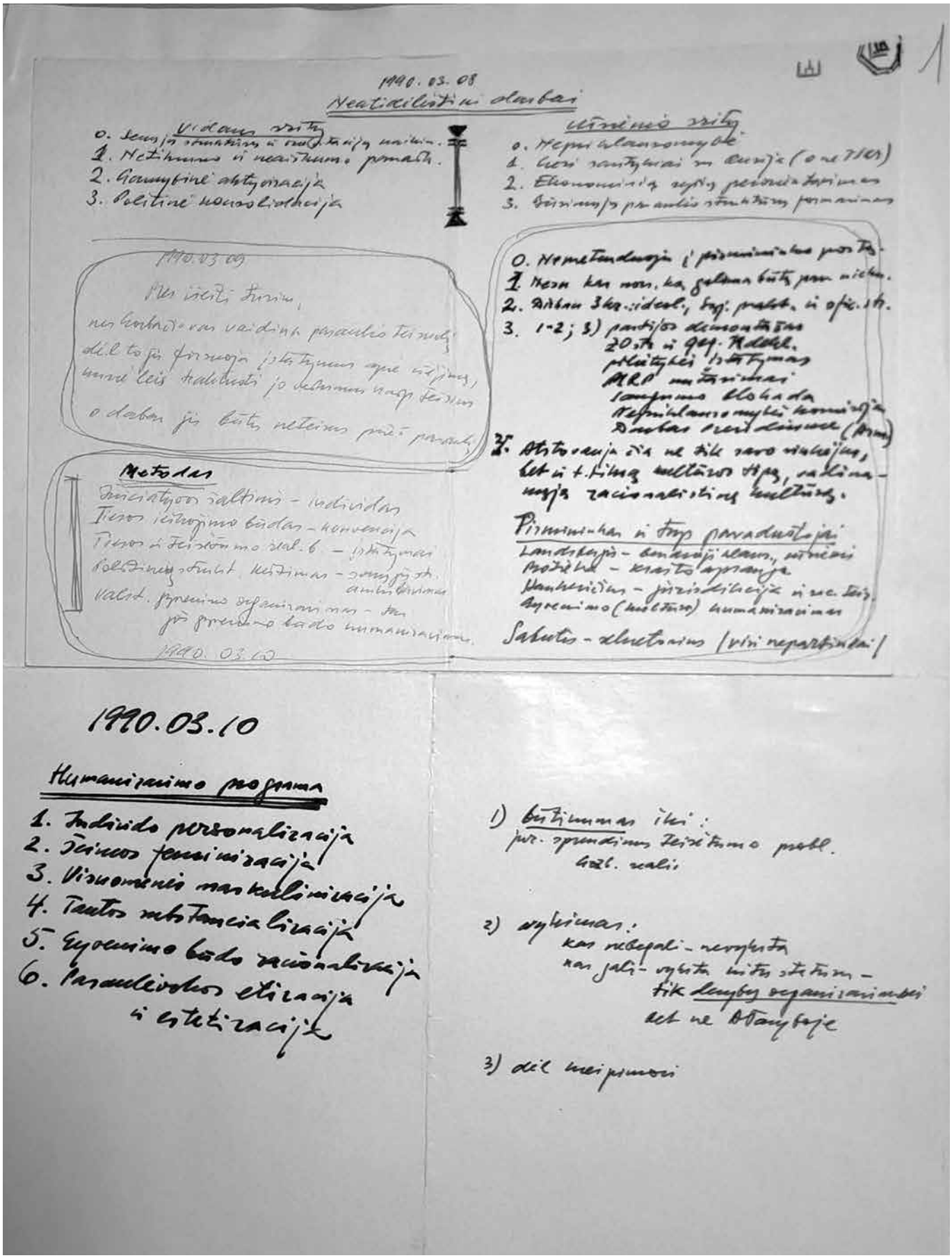
1. Mes dar nesam *normalioj* padėty, kada demokratija gali egzistuoti *grynomis* formomis.

2. Klaidos nėra nei mano mintyse, nei veiksmuose. O klaidos regimybė galima todėl, kad dar ne viskas padaryta (formalizuota), kad demokratija būtų akivaizdi ir dabartinėse politikos formose.

3. Demokratija negali būti sukurta anksčiau, negu tam subręsta dvasia. Kiekvienas žmogus turi *norėti* ir *sugebėti* demokratijos siekti. Įgyti tą kokybę – sugebėjimą matyti kitą ir norėti jį priimti būti šalia – labai sunku. Laisvoje ekonomikoje tai reiškiasi per pardavėjo-pirkėjo santykį: reikia, kad kas būtų greta. O pas mus? Per meilę? Ar ne iš jos milijonai išpjautų? Materializmas turi būti kur kas fundamentalesnis negu marksistinis. Kada mes įgysim kito išvydimo *būtinybę*? Kol kas jos nėra. Kol kas kitas – tik priešas. Ir siautėjama. Net meilės vardan. Net nepriklausomybės.

Užtenka sutrikti auklėjimui – netgi esant interesui – ir gali prasidėti anarchija. Nes demokratija – tai laisvė ne *bet kam*, o *kažkam*. Demokratijos negali būti ir be bendrų interesų vertybių (dvasios) pavidalu. Kur mūsų bendrosios vertybės? Kitos – be nepriklausomybės – nėra. Todėl manau, kad net ir kurdami demokratijos formą mes galim išeiti į autoritarinę nepriklausomybę.

Pagrindinis dalykas – devalvuotas valdžios kaip valdymo darant konvencijas institutas, likęs tik valdžios kaip diktavimo darbas. Apie valdymą ginant valstybės (bendrumos) teises dabar niekas nė girdėti nenori. Nenuostabu: valstybė tai dar ne mūsų. O mums tikra tik tai, kas *mano*.

Neatidėliotini darbai. Faksimilė. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 1801, ap. 1, b. 170, l. 9–10

APGAUTIEJI IR IŠNIEKINTIEJI

Pratarmė

Šios knygos nebūčiau parašęs taip. Galbūt iš viso nebūčiau parašęs. Mane jau seniai ragino: parašyk, kas dedasi, kas daroma su šiandienine Lietuva. Parašyk!

Žinojau, kad turiu tai padaryti: viskas prasideda nuo žodžio. O kol neradau, nuo ko pradėti, kalbėjau. Kalbėjau radijuje, televizijose, konferencijose, laikraščiuose, minėjimuose – visur, kur tik būdavau kviečiamas ir „gaudavau žodį". Kviesdavo ne visur. Buvo tokių kanalų ir puslapių, kuriems neegzistavau iš principo. Tai rodė, kad mano kalbėjimai kažką labai kliudo. Tačiau, matyt, ne iš esmės, nes aš vis dar galėjau funkcionuoti viešojoje erdvėje. Tiesa, beveik totaliai nutylimas, netgi tada, kai, mano galva, konjunktūra tiesiog privalėjo duoti atkirtį ar bent pylos.

Jaučiau nuolatinį nepasitenkinimą ir dėl to, kad kiekvienas viešasis bylojimas buvo stilistiškai netobulas ir kad likdavo nepadaryta kas nors svarbaus, o širdyje jaučiau, jog visų svarbiausia net ir nepaliesta.

Kai graužaties valandėlėmis klausdavau savęs, ką gi turiu daryti, – gal iš tiesų baigti tą jėgų drabstymą smulkmenoms ir sėsti prie stalo knygai, kurioje ramiai apmąstyčiau ir tobulai surikiuočiau žodžius su visu man žinomu pasaulio turiniu, – staiga pajusdavau, kad ir joje chaoso bus daugiau negu aiškaus tikslingo kalbėjimo, ir pasiryžimas pamažu nusėsdavo.

Šiandien baigiau skaityti Džono Perkinso (John Perkins) knygą „Ekonomikos smogiko išpažintis" (*Confessions of an Economic Hit Man*) ir tuoj pat parašiau – „Pratarmė". Žinojau ir kaip pradėti, ir kaip parašyti tą savo knygą: apgavikas pasakė, ką turi pasakyti apgautasis.

Kodėl Dž. Perkinsas, kurį žinojau dar nuo XX amžiaus pabaigos kaip vieną įdomiausių etnologų, yra apgavikas, o aš apgautasis, sužinosite iš knygos teksto. Čia, pratarmėje, noriu tik pasakyti: apgautas ne aš arba ne tik aš, apgauta mano tauta ir ne tik mano – daugybė pasaulio tautų. Ir jeigu manoji, kaip ir daugybė kitų, stovi ant žūties slenksčio, ar turiu teisę atidėlioti išsakymą to, ką spėjau sužinoti apie tai, kas įvyko, kas buvo padaryta su ja ir kaip mes visi tame dalyvavome?

Atidedu visus kitus darbus. Dabar jau tik nuo mano sugebėjimo papasakoti apie Didžiąją apgavystę priklausys, pasirodys tai jums įtikinama ar ne.

2011 09 25 Autorius

Baltijos kelio viltys

1989 metų rugpjūčio 23 dienos popietę, saulei virpinant skaidrų rudenėjančios vasaros orą du milijonai žmonių, išėję į Vilniaus–Rygos–Talino automagistralę, susikibo rankomis ir pasakė: slaptieji Stalino ir Hitlerio 1939 metų susitarimų protokolai buvo, jie yra neteisėti ir neturi jokios juridinės galios, Lietuvos, Latvijos ir Estijos tautos yra laisvos tautos ir nori nepriklausomybės! Atsukę nugaras Rytams, žiūrėdami į begalinę mėlynę Vakaruose, jie savo kalbomis po savo dangumi skandavo: Lie-tu-va, Lat-vi-ja, Es-ti-ja, Laisvę Lietuvai, Laisvę Baltijai! Lengvame vėjyje plaikstėsi nacionalinės vėliavos, o iš dangaus krito lėktuvų pabertos gėlės. Daug kas tylėjo sustingęs kaip maldoj.

Ką mąstė žmonės?

Deja, nepasirūpino istorikai surinkti žmonių vilčių archyvo. Dabar jau per vėlu: prisiminimai alsuotų liūdesiu ir apmaudu dėl neišsipildžiusių vilčių, geriausiu atveju – anos popietės dvasios nostalgija. Toks vienijimasis buvo pirmą kartą lietuvių tautos istorijoje ir vargu bau bus kada pakartotas. Tokio masto savimi pačiais liudijamos vilties pasaulio

istorijoje nebūta. Nedaug kur būta ir tokios nevilties – penkiasdešimties metų okupacijos. Ar nuostabu, kad viską Baltijos kelyje reiškė vienas žodis: LAISVĖS! Laisvės, visa kita – paskui. Norim gyventi kaip žmonės – kaip Švedijoj, kaip Amerikoj, kaip Vakaruose. Civilizuotoj šaly.

Laisvei be ribų Lietuva buvo nusiteikusi intuityviai, instinktyviai, visa savo dvasia ir sielos gelme. Kas yra laisvė, kiekvienas suprato savaip. Lietuvos laisvės lyga, pogrindinė organizacija, bandžiusi apibrėžti laisvę politiškai, reikalavo išvesti okupacinę rusų kariuomenę ir grąžinti nepriklausomybę. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS), viešas opozicinis judėjimas, kalbėjo apie suvereniteto atstatymą ir gerovės valstybės sukūrimą. Trokšdami laisvės ir su ja patirti galimos laimės, bet nugarose dar šaldomi baimės, lietuviai, matyt, buvo linkę tenkintis suverenitetu ir gerove, nes Sąjūdį parėmė visuotinai – jau po dešimties dienų mitingas netilpo Katedros aikštėje, o po mėnesio nuo Iniciatyvinės grupės susikūrimo užpildė visą Vingio parko Dainų šventės estrados lauką.

Šiandien įprasta sakyti, kad visi mes žinojom, ko norim – Nepriklausomybės. Tai nėra melas: žinojom norį atkurti savąją iki 1940 metų birželio 15 dienos turėtą nepriklausomą valstybę. Tačiau kaip ir iš ko bus daroma visuotinė gerovė – aiškaus supratimo nebuvo. LPS buvo priėmęs Programą, per trisdešimt deklaracijų, iš kurių aiškiai ryškėjo valstybės nacionalinis pobūdis, lietuvių tautos atsakomybės dėl savo valstybės besąlygiškumas, bet jos ekonomika tebebuvo mąstoma ryšių su buvusiais okupantais erdvėje, kurioje turėjo veikti altruistiškai nusiteikę pagalbininkai iš Vakarų.

Jie atėjo. Okupantams dar neišėjus. Tačiau vietoje laisvės atnešė liberalizmą. Ar žinojo lietuviai, ką tai reiškia? Aišku – ne!

Viena kita „šviesi galva“ žinojo knyginį liberalizmą – ideologiją, priešišką bet kokiam totalitarizmui: komunizmui, fašizmui, nacionalsocializmui ar dar kam, kam tiktai nori. Nuo tos platformos labai nesunku buvo nušokti ant valstybės, ir jeigu nepavyktų pramušti jos stogo, reikėtų kastis po jos pamatais: visi tie totalitarizmai rėmėsi stipria valstybe.

Lietuva laisvės negalėjo gauti, neatkurdama valstybės. Taip liberalizmas iškart ir iš principo susipriešino su Lietuvos valstybe, jos dar nė neatkūrus. Ir pasirėmė jis kuo? – individualizmu, mėgstamu lietuvių arkliuku, nes pašaras jam irgi buvo parengtas iš anksto – asmens turtas. Įgyti jo buvo galima nesunkiai, tereikėjo nurodyti būdą – privatizaciją. Privatizuoti buvo ką – okupantai paliko nemenką valstybės rankose atsidūrusį turtą. Išparduok jį ir tu būsi išvaduotas tikrai – ne žodžiais, o darbais. Liko visa tai tik įvykdyti.

Vėliau, Didžiosios privatizacijos išvakarėse, buvo paskelbtas šūkis: „Turtingas aš – turtinga valstybė!“ Tai buvo atvirkščias komunistinės imperijos pabaigoje išpažintam teiginiui, kad turtingas aš tik todėl, kad turtinga mano šalis. Liberalizmas praktikoje pasirodė esąs išvirkščias komunizmas. Negaliu ką nors pasakyti apie kitas šalis, bet Lietuvoje liberalizmo praktiką buvo galima suvesti į tokią formulę: antikomunizmas – tai liberalizmas.

Pradžioje „šviesiosios galvos“ užsiėmė kitų galvų švietimu. Buvo išverstos ir išleistos kelios Frydricho fon Hajeko (Friedrich von Hayek) knygelės, pradėjo eiti savilaidą dar primenantis leidinėlis „Spekuliantas“, įsikūrė liberalių verslininkų klubas, vėliau – politinė Liberalų sąjunga.

Ar žinojo, ar suprato šie akademinių sluoksnių protu realybę bandantys suvokti liberalai, tuo pagrindu pasiryžę eiti ir į Lietuvos tikrovės kūrimą?

Dabar visai aiškiai galiu tarti: nesuprato. Ir nesuprato ne dėl to, kad jų galvos buvo kaip nors netikusios. Kaip ir buitinio mąstymo žmonės, kuriems laisvė reiškė galimybę nepaisyti įstatymų, jeigu jie ne tokie, kokių jie nori, galimybę turėti daiktų, kokių jie iki šiol neturėjo, nuvažiuoti į Kanarų salas, apie kurias tiek girdėjo arba išvažiuoti į Ameriką, kur doleriais lyja, akademinių sluoksnių liberalai su įkvėpimu svarstė laisvės kaip privačios iniciatyvos problemą, verslo kaip visuomeninio gyvenimo variklio klausimą, privatizaciją

kaip komunistinių struktūrų įveikimo būdą ir daugybę kitų rimtų ir gražių problemų, bandydami surikiuoti jas ir suguldyti į nacionalinės valstybės jurisdikcijos galias bei įstatymus. Ar daug kas jų žinojo, kad Britanijos premjerė Geležinė Ledi Margaret Tečer dar 1989 metais buvo pasirašiusi įstatymą dėl įmonės (korporacijos) išlaisvinimo nuo socialinių įsipareigojimų sociumui, kurio teritorijoje įmonė veikia, ir nuo šiol ji juridiškai išlaisvinta nuo bet kokių aplinkumos pretenzijų tam sociumui? Ar žinojo, kad tai dar anksčiau, pradėdamas savo žvaigždžių karą, padarė JAV prezidentas Holivudo aktorius Ronaldas Reiganas? Ar turėjo jie kokios nors informacijos apie tai, kuo iš tiesų buvo virtusi liberalizmo ideologine skraiste tebesidangstanti kapitalizmo praktika ir kuo ji skyrėsi nuo to kapitalizmo, į kurį iš komunizmo veržėsi lietuvių tauta, Baltijos šalys, visas „liaudies demokratijos“ blokas?

Neturėjo.

Nes aiškaus supratimo, kuo tampa kapitalizmas po Antrojo pasaulinio karo neturėjo ir pats „kapitalistinis blokas“: naujasis kapitalizmas kūrėsi, įveikdamas kovos su komunizmu iššūkius, ir R. Reiganas tik gana aiškiai pasakė, kuo jis gali tapti, jeigu sugebės išsekinti Tarybų Sąjungos plėtotės išteklius. R. Reiganas paleido JAV iždo išgales generuojančias korporacijas pelnų ieškoti po visą pasaulį, o jiems sukurti – naudoti visas įmanomas priemones, įskaitant perversmus, karus, žudynes, kankinimus ir visą kitą ilgaamžės civilizacijos sukauptą priemonių arsenalą. Nes tikslas – kilnus: sunaikinti Blogio imperiją!

Taip ekonomika buvo pajungta politikai. Ir ne bet kokiai politikai – imperialistinei politikai, kurios tikslas buvo pasaulinės kapitalizmo imperijos sukūrimas. Nuo tada ekonomika tapo ginklu, iki tolei naudotu dar neįgudusiai ir nedrąsiai, nuo tol – be skrupulų, bet idėjiškai ir diplomatiškai ją apdorojant.

Kai Lietuva ėmė jausti „šoko terapijos“ skausmus, mes stebėjomės: kodėl turime nuogi pulti į dilgėles? Kodėl mums netaikomas koks nors naujas Maršalo planas, taip gražiai per trumpą laiką į tikrą galybę iškėlęs Vakarų Vokietiją? Naivuoliai! Mes nežinojom, kad seniai dirbami jau visai kiti darbai!

Kada jie prasidėjo?

1944 metų rudenį JAV Naujojo Hampšyro valstijos Breton Vudso miestelyje susirinkę antihitlerinės koalicijos atstovai pasirašė susitarimus, kuriais buvo įkurtas Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas ir nustatyta tarptautinių atsiskaitymų tvarka.

JAV vyriausybė įsipareigojo JAV dolerį fiksuotu kursu laisvai keisti į auksą, o kitos Breton Vudso valiutų sistemos dalyvės tą santykį galėjo reguliuoti priklausomai nuo nacionalinės ekonomikos būklės. Sistemos šalys pasijungė stipriam makroekonominiam reguliavimui, tačiau paliko daug erdvės nacionalinei ekonomikos politikai, kurioje (pagal Džono Keinso (John Maynard Keynes) rekomendacijas) darbo ir kapitalo santykiai atsidūrė darbui palankesnėse derybinėse pozicijose. Kapitalo judėjimo kontrolės sistema neleido įmonėms pabėgti ten, kur darbo jėga pigesnė, kapitalistai turėjo ieškoti kompromiso.

Breton Vudso garantuotas pokarinis aukso amžius baigėsi XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje, po ketvirtojo Izraelio ir arabų karo, kai naftą eksportuojančios šalys 1973 metais sudarė kartelį, sukėlusį naftos šoką ir sustabdžiusį ekonomikos augimą. Į klinčą susikibo nedarbas ir infliacija: mažinant nedarbą, didėja infliacija ir atvirkščiai.

Neoliberalizmo šaukliai (JAV jis vadintas neokonservatizmu) Miltonas Fridmenas (Milton Friedman) ir F. Hajekas dėl aukso amžiaus ekonomikos bėdų apkaltino valstybinį reguliavimą: socialiniai valstybės įsipareigojimai didina mokesčius, o tai mažina paskatas dirbti ir investuoti. Iš tiesų Breton Vudso susitarimai atgaivino tarptautinę prekybą ir sukūrė savarankišką nacionalinę makroekonominę politiką. Griūti ji pradėjo 1971 metais, kai rugpjūčio 13 d. Ričardas Niksonas sustabdė JAV dolerio konvertavimą į auksą. Tai buvo globalizacijos ekonomikos prasme pradžia. Ji praktikoje reiškė, kad tarptautinės korporacijos,

turinčios galimybę disponuoti auksu nepadengtais doleriais, gali be ribų plėtoti savo galią, kartu intensyvindamos tarptautinę prekybą ir integruodamos nacionalines ekonomikas.

Pagrindiniu veikiančiuoju subjektu tampa maksimalaus pelno per trumpiausią laiką besivaikančios korporacijos.

[Nebaigta.]

Lietuvos valstybės centrinis archyvas, f. 1801, ap. 2, b. 151.

Pirmųjų „Ozolinių“ dalyviai. Bazilionai, 2024 m. birželio 2 d. Romualdo Ozolo paramos fondo archyvas

ĮSTEIGTA ROMUALDO OZOLO STIPENDIJA

Šiemet pirmą kartą Vilniaus universitete (VU) surengtas konkursas Romualdo Ozolo stipendijai, įsteigtai Šiaulių rajono savivaldybės, gauti. Stipendija skiriama pirmosios, antrosios pakopų ir vientisųjų studijų studentams, kurių moksliniai interesai apima R. Ozolo iškeltus esminius kultūros, kalbotyros, istorijos, filosofijos, politikos ar tarptautinių santykių klausimus, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, nepriklausomybės atgavimo istorijos mokslo sritis.

Pretenduoti į stipendiją gali III ir IV kursų bakalauro, I ir II kursų magistrantūros ir priešpaskutinio ir paskutinio kursų vientisųjų studijų studentai, jeigu jų praėjusių metų pažymių vidurkis nėra mažesnis nei 7, jie kandidatavimo metu nėra pasiėmę akademinių atostogų ir planuoja per vienerius metus nuo paraiškos teikimo parengti darbą.

III kurso bakalauro, I kurso magistrantūros ir priešpaskutinio kurso vientisųjų studijų studentai gali pretenduoti gauti 500 eurų dydžio stipendiją už baigiamojo darbo projektą.

Baigiamųjų kursų bakalauro, magistrantūros ir vientisųjų studijų studentai gali pretenduoti į 1 000 eurų dydžio stipendiją už parengtą baigiamąjį darbą.

Paraiškas stipendijai gauti galima teikti iki balandžio 30 d. VU informacinėje sistemoje. Paraišką sudaro prašymas gauti vardinę stipendiją, iki 2 000 ženklų (be tarpų) apimties rengiamo darbo santrauka, kurioje turi būti apibūdintas numatomas (arba jau atliktas) tiriamasis darbas, jo struktūra, apimtis, galima reikšmė šalies mokslui ar Lietuvos kultūrai, istorijai ar Šiaulių rajono istoriniam paveldui ir kt.

Be to, svarbu pridėti VU kamieninio akademinio padalinio (fakulteto, centro, instituto, mokyklos) studijų skyriaus patvirtintą rekomendaciją arba atsiliepimą apie baigiamąjį darbą ir pažymą apie paskutinio egzaminų laikymo laikotarpio rezultatų vidurkį. Su paraiškų vertinimo kriterijais ir kita svarbia informacija galite susipažinti VU Romualdo Ozolo vardinės stipendijos skyrimo nuostatuose.

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro R. Ozolo tėviškė yra Šiaulių rajone, Mekių kaime šalia Bazilionų. Romualdo Ozolo stipendija yra tik vienas iš daugelio Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir nepriklausomos Lietuvos atkūrimo architekto atminimo saugojimo, įprasminimo ir puoselėjimo Šiaulių rajone ženklų. Bazilionuose 2013 m. Romualdas Ozolas įsteigė kultūros ir istorijos žurnalą „Padubysio kronikos“, kuris čia yra leidžiamas iki šiol. Bazilionuose veikia Romualdo Ozolo paramos fondas bei Romualdo Ozolo lituanistikos centras, kurio pagrindą sudaro paties Romualdo Ozolo dovanota apie 15 tūkst. leidinių biblioteka bei dokumentai.

2025 m. birželio 2 d. R. Ozolo tėviškėje – Šiaulių rajone Mekių kaime šalia Bazilionų vyks jau antrosios „Ozolinės“ – visuomeninės, filosofinės, kultūrinės, istorinės, tautinės minties sambūris, skirtas R. Ozolo veiklos, kūrybos sklaidai ir įprasminimui. R. Ozolo stipendijos įteikimas vyks šio sambūrio metu. Taip pat R. Ozolo stipendijų laureatams galės būti sudarytos sąlygos Bazilionuose studijuoti Romualdo Ozolo palikimą, susipažinti su jo tėviške, dalyvauti „Ozolinių“ sambūrio veikloje.

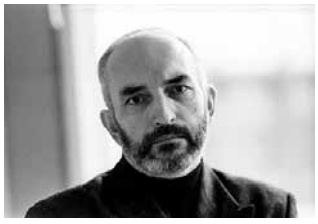
Parengta pagal Vilniaus universiteto ir Šiaulių rajono savivaldybės informaciją

MĄSTYMAI

ALGIRDAS PATACKAS

VIDURIO EUROPOS BOKŠTAS EUROPOS SĄJUNGOS PILYJE

Praėjus 10-mečiui po Algirdo Patacko (1943–2015) mirties prisimename jį kaip vieną šviesiausių Lietuvos Atgimimo asmenybių. Jo principingumas ginant Nepriklausomybę, ryžtas ir valia priešintis bet kokiai neteisybei visada bus gyvas įkvėpimo šaltinis. Spausdiname A. Patacko pranešimą, skaitytą 2012 m. rugsėjo 22 d. Vilniaus universitete Lietuvos ir Vengrijos forume, kuriame jis pateikia savo įžvalgas apie Europos Sąjungos gimimą ir Vidurio Europos vietą joje.

Algirdo Sabaliausko nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Integruotis, jungtis galima pozityviu ir negatyviu pagrindu. Religiniu požiūriu galima jungtis pagal gerai žinomą „kur du ar trys mano vardu, ten Aš esu“, bet galima ir pagal blogio dėsnius. Europos Sąjungos gimime būta abiejų šių nuostatų – vyravo krikščioniškoji, tačiau latentiniu pavidalu glūdėjo ir antikristinė, kuri išniro septintąjį praėjusio amžiaus dešimtmetį ir įsigalėjo dabar. Tai pasąmoningai atsispindėjo ir ES simbolikoje – krikščioniškasis pradas pagimdė simbolį su dvylika žvaigždelių mėlyname fone, o antikristinį pradą primena – nelemtai ir gal atsitiktinai – Europos Parlamento pastatas, Babelio bokšto klonas.

Dabar grįžkime į Europą, ne į Karolio Didžiojo, bet į naująją, pokario Europą, kuri, atsikvošėjusi nuo trijų pasaulinių karų – pirmojo, antrojo ir šaltojo – ėmėsi kurti naująją šventąją Romos imperiją – Europos Sąjungą su dvylika Marijos rožyno žvaigždelių mėlyname jos apsiausto fone. Tai įvykdė trys išmintingi katalikai, tautų, įkūrusių Karolio Didžiojo imperiją, palikuonys – vokietis Konradas Adenaueris (Konrad Adenauer), prancūzas Roberas Šumanas (Robert Shuman) ir italas Alčidė De Gasperis (Alcide De Gasperi).

Štai ką įvairiomis progomis ES gimimo priešaušryje kalbėjo tuometis popiežius Pijus XII:

„Krikščionybė patiria šiandien sunkius išbandymus – ir tik glaudi katalikybės įkvėptų šalių sąjunga gali apsaugoti nuo tų pavojų“; „Negalima gaišti laiko. Jei mums rūpi, kad vienybė pasiektų savo tikslą, kad ji tarnautų laisvei ir taikai Europoje, taikos reikalui tarptautinėje politikoje, turi pagaliau išmušti išsipildymo valanda. Kai kas jau klausia, ar ne per vėlu“ (kalba Europos federalistų unijos suvažiavime 1948 m. lapkričio 11 d.); „Dabar politikai, suvokdami savo atsakomybę, valstybės vyrai dirba taikos Europoje ir pasaulyje labui, o Bažnyčia nelieka abejinga jų pastangoms – remia juos visa savo galia, pašventinimu bei Alcidas de Gasperi maldomis“; „/.../ tai yra išsigelbėjimo kelias, kuris tiek Sąjungos valstybes, tiek ir visą Europą veda į naują visais požiūriais gyvenimą, į gerovę ne tik ekonomikoje, bet ir dvasiniame bei religiniame lygmenyje“ (kalba „Pax Christi“ maldininkams 1952 m. gruodžio 13 d.).

A. De Gasperiui 1993 metais yra pradėta beatifikacijos byla. ES politikas, ilgametis Italijos premjeras – būsimas palaimintasis, šventasis! O argi galima užmiršti, lengva ranka nurašyti troškimus ir viltis, už kurias gestapo buvo nukankinti jauni vokiečių katalikai Hansas ir Sofija Šiolės (Scholle) iš antifašistinės pogrindinės „Weisse Rose“ („Baltosios rožės“) organizacijos:

„Tik kartu sutelktomis pastangomis Europos tautos gali pasiekti santarvės, kurios dėka po karo jos atgims /.../. Tik federalizmas gali prikelti nusilpusią Europą naujam gyvenimui“, – rašė jie.

Europos Sąjunga, jos projektas – tai koncentracija vilčių, kurias katalikiškoji Europa dėjo į būsimą naująją, vieningą, Marijos rožyno žvaigždžių ir nemirtingų Bethoveno simfonijos garsų globiamą Europą... Kas gi atsitiko, kad šioms viltims iškilo mirtinas pavojus?

Europos Sąjungos gimimas

Kairiosios liberaliosios jėgos pasitiko naujosios Europos gimimą niūriomis fizionomijomis – komunistai kiek mažiau, o socialistai buvo atvirai prieš. Kai 1957 m. kovo 25 d. Romoje, prie Kapitolijaus, ES įsteigimo šventės dieną krikdemų jaunimas surengė nedidelę palaikymo demonstraciją, komunistai dalijo smerkiančias proklamacijas. Tarp dalyvių nebuvo Ventotenės manifesto, kairiųjų federalistų šventraščio autorių – nei Altiero Spinelio (Altiero Spinelli), nei Ernesto Rosio (Ernest Rossi). Išvis, šis kontingentas, visi šitie *deracinés*, „bešakniai“, beviečiai, surizgę tarpusavyje keistais ryšiais – Ursula Hiršman (Hirschman), genderizmo ikona, buvo vienu metu dviejų vyrų, Eugenijaus Kolornio (Eugenio Colorni) ir A. Spinelio žmona; E. Kolornis, keliaudamas kartu su A. Spineliu, žuvo neaiškiomis aplinkybėmis ir t. t. Visa ši bakterinė populiacija tada slypėjo kažkur patamsiuose ir išlindo iš savo sielos urvų tik prasidėjus visoms toms sex-narko-revoliucijoms, pasijutę pagaliau jiems tinkamoje terpėje. Tada turbūt ir įsimetė į krikščioniškosios pilies rūsius, o vėliau ir į menes moralinis AIDS, ir šalia taurių Strasbūro katedros bokšto kontūrų, Karolingų civilizacijos šedevro, išdygo nupuolusios žmonijos simbolio – Babelio bokšto – imitacija.

Šis kubilas, įžūlus jo iššūkis padeda chronologiškai tiksliai nustatyti, kada buvo užgrobta krikščioniškoji ES pilis, kada joje įsimetė puvinys. Tai bus bene šeštasis–septintasis praėjusio amžiaus dešimtmetis, satanistinio roko ir naujausiomis technologijomis dirbtinai sudirgintų instinktų jaunimo pseudorevoliucijų metas.

*

Kodėl projektuojant ES ateitį lietuviška požiūrio perspektyva turėtų ieškoti atremties Vidurio Europoje? Kodėl iškilo siena tarp Vakarų Europos, į kurią veržėmės, ir lietuviškosios savimonės?

Todėl, kad Vidurio Europa, jos tautos, yra išsaugojusios savastį, savo etnines šaknis ir religines tradicijas. Šitų šalių – nuo Talino iki Liublianos – sostinės dar jaukios, be imperinės pompastikos, o paprasti žmonės, nors ir skurdžiau gyvenantys nei Vakaruose, dar nėra praradę ryšio su žeme ir tuo, ką Imanuelis Kantas vadino vidiniu moraliniu dėsniu. Apie juos rašo Andžejus Stasiukas savo subtiliame kelionės po Europos užkampius aprašyme „Pakeliui į Babadagą“. Šį kūrinį kažkas yra pavadinęs „ekspedicija į Europos pasąmonę“. Žygiuodami piligriminiu keliu „link paties Rymo“, per Tatrus, dar rasime medinės architektūros, medžio pasaulio dvasią, ten dar tebegyvos tautinės ir religinės tradicijos, visuomenėje dar tebegalioja prigimtinės teisės įspaudai – visa tai, ko nekenčia, ką gniuždo globalististinis šešėlis, jau uždengęs Vakarus. Vakaruose šitas šventas paprastumas jau prarastas, etnika išnykusi ar dūla muziejuose, o sekuliarizacija turbūt jau peržengusi negrįžtamumo ribą.

*

U. Hirschman yra prasitarusi: „Nesu italė, nors turiu vaikų italų, nesu vokietė, nors Vokietija kadais buvo mano tėvynė. Ir nesu žydė, nors tik atsitiktinumo dėka nebuvau areštuota ir sudeginta konclagerio krematoriume (U. Hirschman, kaip ir jos pirmasis vyras E. Kolornis, buvo kilusi iš asimiliuotų Vokietijos žydų – *A. P.*). /.../ Mes, *déracinés* (nušaknintieji, netekę šaknų – *A. P.*), kurie dažniau kirsdavome sienas, nei keisdavome butus, suvienytoje Europoje neturime nieko, ką galime prarasti, išskyrus grandines, ir todėl esame federalistai.“

Štai čia ir slypi atsakymas, kodėl ES gimdyme nedalyvavo kairieji ir liberalai. Jų Europa turėjo būti nušaknintųjų, bešaknių Europa, kosmopolitinis darinys, atitinkantis šios marginalinės mažumos lūkesčius.

Palyginkime du jaunimo sąjūdžius – 1968-ųjų gegužės vadinamąją studentų revoliuciją Paryžiuje ir 1972 metų kalantines Lietuvoje. Iš esmės tai buvo tos pačios bangos, generacijų kaitos sukeltos, pasekmė, tik Lietuvoje suvėlavusi keleriais metais. Tačiau jų laisvės siekiniai ne tik nebuvo tapatūs, bet netgi priešingi. Nors vakarietiškojo sąjūdžio skelbtas šūkis buvo „intelektualinė emancipacija“, tačiau realus ideologinis lyderis buvo Danielis Konas-Benditas (Daniel Cohn-Bendit), atviras pedofilas, dabar nusenęs, sėdintis Europarlamente ir einantis vieno iš pirmininkų pareigas EP žaliųjų frakcijoje (beje, išsirinkęs Lietuvą ir Vengriją nuolatinių antpuolių objektu). O Romo Kalantos iškelta laisvės vėliava, jo auka nedviprasmiškai buvo atiduota už tradicines ir prigimtines vertybes.

*

Gerokai apgriuvusioje ES pilyje Vidurio Europos kuoras tebestūkso tvirtas ir teikiantis vilties. Jame ryškiai plevėsuoja raudonos, baltos ir žalios spalvos Vengrijos vėliava, simbolizuojanti jėgą, ištikimybę, viltį, o herbas – karališkoji karūna – galėtų būti Vidurio Europos simboliu. Išties, ši karių tauta Europoje lemtingais momentais tardavo savo žodį. 1848 metais antimonarchistinė revoliucija, prasidėjusi Paryžiuje, Vengrijoje iškart įgavo tautinio išsivadavimo atspalvį. Lygiai taip ir 1956 metų sukilimas, nors ir buvo nukreiptas prieš komunistinę diktatūrą, bet greitai virto išsivadavimu iš rusiškos okupacijos. 2011-aisiais vengrų tauta savąja Konstitucija dar kartą patvirtino esanti tvirta, ištikima ir teikianti vilties Europai ir jos tautoms. Ir nesvarbu, kad jos iškelta vėliava gal negreit suplevėsuos ant Vidurio Europos bokšto, lygiai kaip 1956-ųjų lūkesčiai išsipildė tik po keturiasdešimties metų. Svarbu, kad TAI įvyko bent vienoje šalyje, kad yra vilties.

Ir pabaigai šiek tiek leiskime sau pasvajoti – kada nors Lietuva įgaus tiek jėgos, kylančios iš vienybės, to amžino lietuviško siekinio iš paskutinės mūsų himno eilutės, kad įstengs paskelbti ketvirtąjį Lietuvos Statutą, kuriame bus šie žodžiai:

Mūsų valstybės pavadinimas – Lietuva.

Mes didžiuojamės, kad mūsų karalius Mindaugas sukūrė Lietuvos valstybę ant tvirtų pagrindų ir padarė ją krikščioniškosios Europos dalimi.

Mes pripažįstame krikščionybės svarbą tautiškumui ir valstybingumui. Mes gerbiame kitas religines mūsų šalies tradicijas.

Mes manome, kad šeima ir tauta yra mūsų būties pagrindas.

Mes manome, kad po paskutiniųjų XX a. dešimtmečių moralinio nuopuolio privalome siekti dvasinio ir intelektualinio atsinaujinimo.

Lietuva gina lietuvių kalbą.

Lietuva gina santuokos instituciją kaip vyro ir moters sąjungą laisva valia ir šeimą kaip tautos gyvastingumo sąlygą.

Tėvai turi teisę pasirinkti jiems priimtiną vaikų auklėjimo būdą.

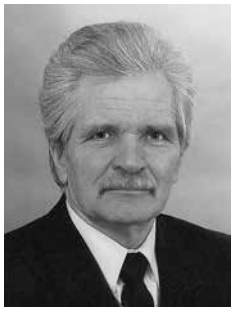
Visokios praktikos, susietos su eugenika, visoks žmogaus kūno ar jo dalių naudojimas pasipelnymui, taip pat žmogaus klonavimas yra draudžiamas.

Žmogaus vertė yra nelygstama. Kiekvienas žmogus turi teisę į gyvybę ir vertę; embrionas ir vaisiaus gyvybė turi būti saugomi nuo pat pradėjimo.

Turbūt nebus sunku atpažinti, kad šios nuostatos yra įkvėptos laisvai verčiant naująją Vengrijos Konstituciją. Pagarba ir padėka už ją narsiajai vengrų tautai ir jos vadams. Senasis 1848 metų revoliucijos šūkis – *laisvas žmogus laisvoje tautoje* – tebegalioja!

Šaltinis: www.bernardinai.lt

VLADAS TERLECKAS: ISTORIJA YRA MŪŠIO LAUKAS

Mūsų istorija vis dar niekinama ir perrašoma. Skaudžiausiuose jos puslapiuose pinasi tiesa ir melas. Todėl tuo brangesnis yra žmogaus, „įsiurbusio" į save gimtojo kaimo, miestietiškos ir akademinės aplinkos, politinės ir visuomeninės veiklos įspūdžius autentiškas žodis. Atsiminimus apie Lietuvai lemtingus 1990 m. kovo 11 ir 1991 m. sausio 13 dienų įvykius, XIX amžiaus sukilimus, knygnešius, lietuvių ir žydų santykius pasakoja Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, mokslininkas, Lietuvos pinigų ir bankininkystės istorikas Vladas Terleckas (1939–2024).

Iš mūsų pasipriešinimo istorijos

Vladas Terleckas. Belgų karininkas Šarlis Žanas Rampelbergas (Charles Jean Rampelberg) buvo kilęs iš aristokratų šeimos. Kartu su Lietuvos partizanais kovojo iki 1949 metų. Tada buvo suimtas, nuteistas 25 metams. Mažesnių bausmių partizanams paprastai neskirdavo – arba sušaudydavo, arba ištremdavo. Š. Rampelbergas buvo ištremtas į Magadaną, netoli Čiukotkos.

Partizanaudamas jis vedė lietuvę, pramoko lietuviškai, 1955 metais buvo išleistas iš lagerio, tada jau Nikita Chruščiovas buvo valdžioje, buvo laisviau. Vokiečiams leido grįžti į Vokietiją, o belgams – važiuoti į Vokietiją. Kai Vokietijos pasienyje jį ir kitą karininką pavarde Blameris (Blamercas) perdavė belgams, juos abu, kaip kariavusius lietuvių partizanų pusėje, suėmė kaip belgų valdžios kolaborantus. Kiek žinau, Š. Rampelbergas tuomet buvo nuteistas dvejiems metams kalėjimo ir penkeriems metams teisių atėmimo. Po to, kai kolaborantams buvo paskelbta amnestija, bausmė sumažėjo. Tai tokia istorija. Pasitaikė, kad su Lietuvos partizanais kovėsi vienas kitas jugoslavas, slovakas, italas, bet tai vienetai. Daugiausia buvo vokiečių.

Tėvas Egidijus. Kodėl vokiečių?

V. T. Rusų kariuomenė stūmė vokiečius, jie traukėsi – jų tikslas buvo pasiekti Vokietiją. Bet jiems nepavyko.

Tėvas Egidijus. Jie pasiliko?

V. T. Taip, pasiliko Lietuvoje ir jiems nebuvo kur dėtis, teko eiti į mišką, nes turbūt tikėjosi miške išbūti. Gal manė, kad grįš frontas, gal patikėjo lietuvių svajonėmis, kad rusų veržimasis į Vakarų Europą bus sustabdytas, kad ateis amerikiečiai, o iš vokiečių karo belaisvių sudaryti kariniai daliniai kartu su amerikiečiais išlaisvins Rytų ir Vidurio Europą. Kai sunku, reikia kuo nors tikėti. Čia jau ne belgas, o, atrodo, vokietis – Loras Adelbertas. Aš jį miniu todėl, kad jis parašė prisiminimus apie Lietuvos partizanus ir savo knygą pavadino labai taikliais, apibendrinančiais žodžiais: „Miško skruzdėlės prieš sovietinį lokį".

Brolis Pranciškus. Labai džiaugiamės, kad esame kartu. Pas mus dažnai lankydavosi Jūratė su tėvu Hubertu Jakobsu. Viešėdamas pas mus tėvas Jakobsas sakydavo, kad Vilniuje jis atrado labai gerą vietą, jam buvo labai gera būti pas jus. Apsilankęs spalio mėnesį vis kalbėjo apie Lietuvos svetingumą. Man puiki proga jus vėl pamatyti. Pagalvojau, kad būtų gerai, jei galėtume susitikti su bendruomene. Mes nespėsime perskaityti visų jūsų knygų, nes jų labai daug. Mums labai brangu yra susitikti su žmogumi, ne tik skaityti.

V. T. Šventąjį Raštą skaitykite, o ne mano knygas!

Žinote, kad perlaidojami ar laidojami dvidešimt 1863 metų sukilėlių? Dievas ar žemė grąžina mums jų palaikus kaip istorijos dalį. Šis įvykis svarbus, bet tas perlaidojimas ne

vienintelis. 2018 metais buvo surasti vyriausiojo partizanų karo vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaikai. Neseniai, prieš mėnesį, perlaidoti labai ilgai kovojusio partizano Antano Kraujelio-Siaubūno, taip pat dviejų eilinių partizanų palaikai. Perlaidojimai, perlaidojimai. Mūsų istoriją tiek carų, tiek bolševikinė Rusija slėpė ir norėjo atimti. Kėsinosi ją perrašyti, neva Rusija per amžius buvo Lietuvos draugė, gelbėtoja ir kultūros nešėja. Užsiminiau apie „kultūros nešėją“. Štai 1655 metais didžiulė caro kariuomenė nugalėjo Lietuvos kariuomenę ir rusai čia šeimininkavo penkerius metus. Venecijos pasiuntinys, kuris tuomet vyko į Maskvą, buvo apsistojęs Smolenske – ir ką jis matė? Ogi apie 100 tūkstančių vežimų, gabenančių turtus iš mūsų pilių, iš bažnyčių, vienuolynų ir taip toliau. 100 tūkstančių! Išplėšė daug mūsų lobių, brangenybių, jos atsidūrė Petrograde arba Maskvoje. O kokią kultūrą jie galėjo nešti? Jie trėmė įvairių specialybių amatininkus ir apgyvendino juos Maskvoje, Pamaskvėje ir t. t. Išplėšę bažnyčių ir dvarų parketą jie neturėjo specialistų, sugebančių tą parketą vėl sukloti. Nemokėjo nė baldų sumontuoti. Todėl vežėsi kaip priedą ir amatininkus. Rusijos teatras, jo įkūrėjai, iš dalies ir jo vadovai, pirmojo rusų teatro vadovai ir artistai – iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Daugelis mūsų tremtinių Sibire pirmieji tyrinėjo geografiją. Kai pokariu rusams pasakydavai ką priešiškesnio, jie atkirsdavo: „Mes atnešėme jums kultūrą.“ Mes tik rankas nuleisdavome – ką ten sakysi. Ginčytis buvo pavojinga, galėjai atsidurti toli toli Rytuose.

Apie 1863–1864 metų sukilimą. Tai trečiasis sukilimas. Nauja karta užauga – ir vėl sukilimas. Pirmiausia 1793, paskui – 1830 metais ir galiausiai šis. Tai buvo didžiausias sukilimas, didžiausias pasipriešinimas, pareikalavęs labai daug aukų.

Tėvas Egidijus. Ar sukilėliai būdavo gerai organizuoti, ar viskas vyko spontaniškai?

V. T. Buvo organizuojama, buvo vadovybė, buvo tikimasi, kad iš Vakarų bus atplukdyta ginklų, bet Rusijos kariuomenė sužinojo ir sutrukdė, ginklai nepasiekė sukilėlių. Per šį sukilimą kautynėse su Rusijos kariuomene žuvo ir sužeista 6 700 sukilėlių, 13,5 tūkstančio represuota – išvežta į Sibirą. Ištisi kaimai ištremti į Sibirą. Taip Sibire atsirado kaimų tokiu pačiu pavadinimu kaip Lietuvoje. Daug sodybų sudeginta. Na, o čia žiaurus sukilimo slopintojas Michailas Muravjovas savo pavaldiniams, kariuomenei dėstė tokias nuostatas, cituoju apytiksliai: „Nuolaidos ir humanizmas yra nusikaltimas Rusijos atžvilgiu.“ Žodžiu, nurodymas aiškus: „Žudykite!“ Siekdamas įbauginti sukilimo rėmėjus, įsakė Lukiškių aikštėje pakarti sukilėlius. Ten pastatytas kryžius jų atminimui.

Priešais pastatą, kurį žinome kaip buvusią KGB būstinę, įsakė pastatyti kartuves, ir sukilėliai buvo kariami dieną, matant žmonėms. O bausmė kariant yra paniekinanti, baisesnė negu sušaudymas. To paties generalgubernatoriaus M. Muravjovo duomenimis, buvo pakarti ir sušaudyti 129 žmonės. Vien iš Žemaičių vyskupijos ištremti 66 kunigai. Represuoti bent du garsesni kunigai. Vakarų Lietuvos sukilėlių vadas kun. Antanas Mackevičius buvo pakartas Kaune, kun. Stanislovas Išora buvo sušaudytas. Neseniai kasinėjant Gedimino kalną tikėtasi, kad bus aptikti jo palaikai, deja, jų nerasta.

Nekukliai pasakysiu, kad mano žmonos prosenelis gydytojas Pranciškus Kučinskas (Mykolas Naujokas) dalyvavo tame sukilime. Buvo suimtas, jam pavyko pabėgti ir jis pasitraukė į Vokietiją. Grįžo po daugelio metų svetima pavarde.

Ne veltui generalgubernatorius M. Muravjovas buvo pramintas Koriku.

Aikštėje priešais dabartinę prezidentūrą M. Muravjovui buvo pastatytas paminklas. Kažkas keršydamas tą paminklą ištepė vilko taukais – juos užuodę šunys subėgdavo iš viso miesto ir lodavo, generalgubernatoriui ir jo pavaldiniams neleisdavo miegoti.

Tėvas Egidijus. Paminėjote, kad prie sukilimo prisidėjo daugiau nei 60 kunigų.

V. T. Taip.

Tėvas Egidijus. Vadinasi, kunigai aktyviai jame dalyvavo?

V. T. Taip, aktyviai, o minėtasis kun. A. Mackevičius buvo vienas sukilimo vadų.

Tėvas Egidijus. Jis organizavo sukilimą?

V. T. Taip. Ir ilgiausiai išsilaikė. Tik 1864 metais jau gęstant sukilimui buvo suimtas ir, kaip sakiau, pakartas Kaune.

Tėvas Egidijus. Ar per tą paskutinį sukilimą pavyko išvyti rusus?

V. T. Ne, priešingai, prasidėjo baisūs dalykai. Iš dvarininkų buvo konfiskuoti dvarai, žemė, ištremti žmonės, dvarininkams ir miestiečiams uždėtos kontribucijos. O baisiausia, kad buvo uždrausta lietuviška spauda. Atsirado nauja kategorija žmonių – knygnešiai. Jie platino Mažojoje Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistą spaudą. Aišku, caro žandarai, policija, kazokai juos persekiojo, suimdavo. Spaudos draudimas galiojo nuo 1864 iki 1904 metų. Buvo uždrausta ir religinė literatūra, prie jos nelegalaus platinimo labai prisidėjo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius.

Tėvas Egidijus. Ar caro vietininkai keršijo Bažnyčiai?

V. T. Taip.

Tėvas Egidijus. Ar po paskutinio sukilimo represijos prieš Bažnyčią dar sustiprėjo?

V. T. O taip! Neleido remontuoti senųjų bažnyčių, vienuolynų, neleido statyti naujų, pakelėse, sodybose draudė statyti kryžius ir panašiai. Bažnyčia buvo persekiojama. Bet, pasakyčiau, tuo laikotarpiu Bažnyčia daugiausia ir nusipelnė. Vien kokie dideli vyskupo M. Valančiaus nuopelnai – jis buvo gabus diplomatas, dėl plačios veiklos net buvo perkeltas iš Varnių į Kauną, kad caro valdžia galėtų jį kontroliuoti. Mokiniai buvo verčiami melstis rusiškai, pamokos vyko rusiškai, pamaldos taip pat, prievarta reikėjo dalyvauti carų ir kunigaikščių pagerbimo pamaldose bažnyčiose ir taip toliau. Bet, žinoma, tai, kas čia buvo per sukilimą ir po jo, nelygintina su tuo, kas ištiko Lietuvą, kai mus okupavo Sovietų Sąjunga.

Kelias į Kovo 11-ąją

Brolis Pranciškus. Gal galėtume dabar truputį pakalbėti apie tą momentą, kai 1990 metais buvote išrinktas į Lietuvos parlamentą. Kadangi mes esame ne iš Lietuvos, mums būtų įdomu išgirsti apie tai. Kai skaitome XX amžiaus Lietuvos istoriją, matome, kiek Lietuva turėjo kovoti dėl laisvės, o 1989 ir 1991 metais jau buvo tas momentas, kai viltis buvo didelė. Ar žmonės suprato, kas vyksta, kad momentas skelbti Nepriklausomybę buvo tikrai palankus? Koks įspūdis? Ką galėtumėte mums papasakoti iš to laikmečio?

V. T. Ėjimas link Nepriklausomybės buvo palaipsnis, Kremliaus gniaužtai vis labiau atsileido, atsirado vis daugiau galimybių prabilti apie tai, kas čia vyko. Kilo nepasitenkinimas dėl tuščių parduotuvių, jose nebuvo elementarių dalykų. Bet svarbiausia – prasidėjo judėjimas parsigabenti iš tremties artimųjų palaikus. Žmonės ir lėktuvais, ir traukiniais masiškai vyko į tremties vietas. Mūsų veikėjai nuvyko į Kremlių ir paprašė aukšto funkcionieriaus Jegoro Ligačiovo leidimo parsivežti tremtinių palaikus. Jis retoriškai paklausė: „O kas bus, jei ir kitos tautos pradės reikalauti?“ Taigi tremtinių buvo milijonai! Jis tai suvokė. Žudyti jie buvo greiti, bet atitaisyti, net tokio dalyko, negalėjo. Yra sukurtas ir filmas apie pargabentų palaikų sutiktuves. Dabar, kaip žinote, vyksta ekspedicijos į Sibirą, bet Maskva jau dvejus metus neleidžia tvarkyti kapinių.

Tėvas Egidijus. Neseniai uždraudė?

V. T. Neseniai. Prieš porą metų, šiemet ir pernai nebeleido. Dabar ekspedicijos dažniausiai vyksta į Kazachstaną. Ten tvarko kapus, ten buvo daugybė lagerių.

Taigi žmonės įsidrąsino, pradėta organizuoti mitingus. Įsivaizduokite – 100 tūkstančių lietuvių susirinko Vingio parke! O kokios kalbos! Kokie rašiniai spaudoje apie tai, ką su mumis padarė! Tai kėlė žmonių revoliucinę dvasią. Jie patikėjo, kad galime išsilaisvinti ir gyventi geriau. Bent jau laisvi. 1990 metais vyko rinkimai, trys turai, daugumą deputatų išrinko iš sąjūdiečių, o jie buvo opozicija Komunistų partijai. Man teko dalyvauti rinkimuose,

Kovo 11-ąją pasirašyti Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, prisidėti prie nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo.

Tėvas Egidijus. Įdomu būtų tai išgirsti iš jūsų!

V. T. Pasirinkimas buvo sunkus. Nepriklausomybės, žinoma, nori, bet klausi savęs: o kas toliau bus? Kaip reaguos Kremlius? Kas galėjo garantuoti dėl ateities? Galiausiai 1991 m. sausio 13 d. pamatėm, ko galima tikėtis. Balsavimas dėl Nepriklausomybės Akto vyko taip, kaip gal buvo numatyta. Žodžiu, laimėjo Sąjūdžio kandidatai – šimtas dvidešimt keturi buvo už; komunistai irgi balsavo už, nors nepritarė, kitaip būtų tapę politiniais lavonais. Tautos spaudimas buvo didžiulis. Ir išrinktas deputatas, ypač pagal Sąjūdžio sąrašą, negalėjo kitaip balsuoti, buvo įpareigotas. Biuletenius pildėme vėlų vakarą, prieš vienuoliktą, o paskelbus rezultatus kilo didelės ovacijos, didelis džiaugsmas. Mano džiaugsmas, sakyčiau, buvo santūrus. Nelabai pasitikėjau tuo momentu džiūgaujančiais žmonėmis – komunistinės idėjos dar nebuvo išgaravusios, represinės struktūros taip pat nebuvo niekur dingusios. Aš taip savęs klausiau: dabar džiūgaujam, apėmusi euforija, bet rytoj ar nebus kitaip? O ryte vėl renkamės į Aukščiausiąją Tarybą, tada taip vadinosi Seimas, ten jau susibūrusi minia, daugiausia moteriškių – jos pyksta, protestuoja, kad mes išrinkome ne tą Aukščiausiosios Tarybos pirmininką – išrinkome Vytautą Landsbergį, o ne Algirdą Brazauską, Komunistų partijos vadą. Padarėt klaidą! Pasirodo, prieš tai visoje Lietuvoje buvo renkami parašai, kad Aukščiausiosios Tarybos pirmininku turi būti A. Brazauskas. Moterims imponavo jo stotas, veidas, jos tikėjosi, kad būdamas toks fiziškai galingas susikaus su Maskva, su Kremliumi. Spaudoje ir kitur skleidžiama, kad V. Landsbergis ten nežinomas, kad yra agresyvus, irzlus ir t. t. O A. Brazauskas tuose Kremliaus koridoriuose neva žino, kur eiti, pas ką eiti ir yra geras derybininkas.

Tėvas Egidijus. Jis buvo palaikomas rusų?

V. T. Be abejo. Neutralieji rusai ir lenkai palaikė A. Brazauską. Bet Vilniaus krašte ir Klaipėdos krašte buvo pradėta kurti autonomija. Bandyta suorganizuoti ir suskaldyti žmones. Aš turėjau savotišką statusą – nežinau, ar buvo kitų tokių deputatų. Pagal Aukščiausiosios Tarybos statutą kaip pagrindinį buvo galima pasirinkti darbą Aukščiausiojoje Taryboje arba tą, kurį dirbai iki tol. Aš pasirinkau antrą variantą. Vadinasi, buvau ir deputatas, ir dėsčiau universitete. Mano kaip deputato pareiga buvo dalyvauti plenariniuose posėdžiuose, komisijose dirbti nereikėjo. Bet viskas buvo taip susimaišę, tiek buvo įtampos, kad paprastai paskaitas turėdavau praleisti ir dirbti parlamente: rengti, nagrinėti ir studijuoti dokumentus – kiek daug laiko tai reikalauja. Teisėkūrą pradėjom nuo nulio! Naktinis darbas, sintetiniais kilimais išklota salė, ventiliacijos iš esmės jokios, iš ten išeidavai kaip girtas.

Kaip gražiausias atsiminimas man įsirėžė Sausio 13-oji. Keturiolika žuvo, sužeistų – apie tūkstantį. Bet įsivaizduokite: važiuoja didžiuliai tankai prieš žmones, o jie stovi ir nesitraukia arba bando pastumti. Tankas nusitaikęs, prieš jį stovi jaunuolis – yra tokia įspūdinga nuotrauka. Sulyginkime milžinišką tanką ir trapų žmogų. O jis stovi, nesitraukia. Jeigu sakyčiau, kad Sausio 13-ąją neapėmė baimė, meluočiau. Momentas būna, kad jau susitaikai, nusiteiki – viskas, bet nebijai; paskui užeina baimės priepuolis. Buvo, manau, siekiama mus įbauginti papildomai: nežinia iš kur atsiranda kruvinas žmogus, išeina į tribūną ir pradeda pasakoti apie įvykius. Neaišku, iš kur jis, kaip čia atsidūrė. Visur benzino dvokas – dvokia benzino pripilti buteliai, užkimšti popieriumi. Neatsargiai kas nors būtų numetęs degtuką – ir viskas, būtume sudegę. Praėjus daug metų vienas veikėjas, kuris vadovavo vienai iš pasipriešinimo struktūrų, paskelbė, kad jo planas buvo padegti Aukščiausiosios Tarybos pastatą.

Mums ant suolų buvo išdėliotos dujokaukės, tačiau kaimynas, labiau patyręs, pasakė, kad jos mokomosios, nuo nieko neapsaugo. Tai kodėl išdėliotos? – klausiu ir atsakymo negaunu. Nemažai deputatų atsisakė atvykti į tą posėdį, kai mus iškvietė maždaug apie

pirmą valandą nakties. Aš buvau tik tik užsnūdęs – žmona kelia: skambino iš Aukščiausiosios Tarybos, reikia važiuoti, prasidėjo puolimas. Toks apspangęs ir nuvažiavau – ką ten benuveiksi. Žmona susikrovė šiltus drabužius, pasiruošė į tremtį. Dalis deputatų į Aukščiausiąją Tarybą neatvyko, susirinko maždaug pusė, kai kurie pasakė, kad nevažiuos, nes tai beviltiškas dalykas.

Vienas kitas deputatas pabėgo, kai Aukščiausiąją Tarybą minia šturmavo dėl kainų kėlimo. Žinoma, viešai skelbiama, jog visi buvome vieningi, balsavome vieningai ir todėl laimėjome. O buvo visaip, paskui paaiškėjo: dalis deputatų buvo agentai, dalis tada, sausio aštuntą, išsigandę pabėgo iš Aukščiausiosios Tarybos. Apsaugai buvo duotas nurodymas neišleisti šitų bėglių. Visaip buvo.

Aukščiausiosios Tarybos gynybai buvo prastai pasiruošę: vienas kitas turėjo šautuvą, kas medžioklinį, kas sportinį, o kiti „apsiginklavę“ kėdžių kojomis. Ginsis nuo desantininkų. Nors įtempti nervai iki begalybės, bet kai pamatai tokį gynėją – mūsų apsaugą, atlėgsta... Principas buvo toks: mes pirmi nešaudom, jeigu puola, šaudo, tik tada atsakom. O kas džiugino? Savo iniciatyva inžinieriai, statybų vadovai organizavo įvairių blokų barikadoms – apsaugai. Atgabeno didžiulių kanalizacijos vamzdžių, neva kad tankai negalėtų pulti. Nuostabu! Iniciatyva iš apačios, protinga. Žinoma, vieningo plano negalėjo būti. Kitas džiugus dalykas – kad žmonės nesitraukė nuo Aukščiausiosios Tarybos. Vadovai ragina moteris ir vaikus pasitraukti – čia laukiama puolimo. Bet žmonės jiems sako: „Tu eik į savo vietą, į Aukščiausiąją Tarybą, ir sėdėk, o mes žinome, ką reikia daryti, mūsų reikalas čia būti.“ Dar vienas momentas: iš kaimų buvo privežta gausybė įvairiausio maisto. Daug jo liko nesuvalgyta, labiausiai dėl bendros įtampos.

Kilo iniciatyva rinkti aukas žuvusiems ir nukentėjusiems. Kad nebūtų saviveiklos ir piktnaudžiavimo, Aukščiausioji Taryba priėmė sprendimą įkurti specialų Nepriklausomybės gynimo fondą. Man teko vadovauti tam fondui. Buvo aukojimo namelis, jame dvi darbuotojos įformindavo aukas. Stovėjo aukotojų eilės. Vieni žiedus nusimaudavo, kiti pinigų aukodavo, paveikslų dovanojo. Vieni pasakydavo savo adresą, kiti ne. Kodėl nepasakydavo? Matyt, baiminosi, kad rusai gali grįžti ir paklausti: tu remi nacionalistus? Dovanojo, aukojo įvairių tautybių žmonės: lenkai, rusai, svetimšaliai. Mane be galo džiugino tai, kad žmonės suprato įvykių svarbą. Jie gynė ne mus, o laisvę. Ir dar apie vieną labiausiai įstrigusį momentą noriu pasakyti. Kai laidojom žuvusiuosius, ėjome į Sporto rūmus, kur jie buvo pašarvoti, prie stotelės buvo atvesti darželinukai. Pastebėjau, kad jie buvo jau nebe vaikai, o subrendę žmonės – iš jų akių matėsi tai, ką teko išgyventi.

Demonstracijose aš palyginti mažai dalyvavau. Bet prisijungiau prie Sąjūdžio, komunistų organizuoto, taip pat prie Lietuvos laisvės lygos mitingo, kad pamatyčiau, pajusčiau atmosferą. Turėjau daug darbo. Teko vadovauti bankininkystės įstatymų kūrimo grupei, dėstyti ir dar dirbti Aukščiausiojoje Taryboje.

Tėvas Egidijus. Kaip jūs sumanėte ar kaip jums nutiko tapti politiku?

V. T. Į politiką atėjau visai atsitiktinai. Kodėl? Gal buvau pasirinktas kaip bokso maišas? Tai ne pasigyrimas, bet faktas: iš trečio karto mane įkalbėjo, be to, prisidėjo žmona, ji sakė: „Tu, Vladai, eik, turėsi tribūną ir galėsi savo ekonomines ar bankininkystės „erezijas“ dėstyti.“ Antrame ture aš laimėjau rinkimus į Aukščiausiąją Tarybą. Vilniečiai pasirinko mane, o ne Universiteto rektorių. Ką reiškia kandidatuoti kartu su rektoriumi – tu pavaldinys, o jis rektorius. Bet paskui jis pasielgė nerektoriškai.

Tėvas Egidijus. Gal jis per daug komunistas buvo?

V. T. Jo kandidatūrą, kaip ir mano, rėmė Sąjūdis, vadinasi, laikė pažangiu komunistu. Yra mįslingų dalykų, į visus klausimus atsakyti negalėtum.

Tėvas Egidijus. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas buvo pasirašytas iš karto po rinkimų?

V. T. Ne iš karto, nes, kaip sakiau, buvo keli rinkimų turai, bet kai jau buvo išrinkti 133 deputatai, tada nutarta kviesti Aukščiausiosios Tarybos posėdžius. Kovo 10-ąją iki išnaktų vyko svarstymai, ar dabar skelbti, ar dar neskelbti. Buvo susisiekta, konsultuotasi su nepriklausomos Lietuvos atstovu Vašingtone [Stasiu Lozoraičiu]. V. Landsbergis sakė, kad jis paragino skelbti nepriklausomybę neatidėliojant ir kad JAV ją pripažins. Nepripažino.

Tėvas Egidijus: Islandija pripažino.

V. T. Islandija pripažino, taip, bet jau po Sausio 13-osios skerdynių. Taip, Islandija nušluostė visiems nosį. Žinoma, didžiųjų valstybių kitas žaidimas ir kita atsakomybė. Kai Maltoje vyko Michailo Gorbačiovo ir Džordžo Bušo pasitarimas, derybos, jų buvo sutarta, kad Baltijos respublikoms bus duotas vadinamasis ekonominis savarankiškumas, o Dž. Bushas įsipareigojo tokiu atveju nesikišti: artėja karas dėl Kuveito, jūs duodate tą savarankiškumą, ir mes nesikišame į baltų reikalus. Paskui, kai čia buvo pralietas kraujas, reakcija pakito.

Tėvas Egidijus. Lietuva buvo pirmoji valstybė, pirma respublika iš Sovietų Sąjungos, kuri pasirašė už Nepriklausomybę?

V. T. Taip. Latviai ir estai tarpinį variantą pasirinko, kad einama pamažu, palaipsniui, o mūsų buvo nukirsta iš karto. Žinoma, mes didesni, mūsų sprendimas kategoriškesnis, ryžtingesnis, aišku, kad turėjome būti atitinkamai ir nubausti. Nelinkėčiau, pasakyčiau taip jums, išeiti tą kelią, pabūti Sausio 13-ąją Aukščiausiojoje Taryboje.

Apie pokario tragizmą ir Rusijos eksploatuojamą „žydšaudžių“ temą

Brolis Pranciškus. Turiu klausimą kita tema. Knygoje rašote, kad V. Landsbergio tėvai gelbėjo žydus. Žinome, kad žydus gelbėjo daug Lietuvos žmonių. Bet matome, kiek daug yra vietų, kur žydai buvo žudomi. Turiu omenyje, kad šiandien sunku kalbėti apie santykį tarp...

V. T. ... žydų ir lietuvių?

Brolis Pranciškus. Taip.

V. T. Remiantis daugeliu prisiminimų, tėvų pasakojimais iki 1940 metų okupacijos žydų ir lietuvių santykiai buvo puikiausi. Ekscesų, – aišku, ne žudynių, – būta, bet tik du: vienas Plungėje, kitas, atrodo, Prienuose. Nusikaltėlius Lietuvos valdžia nubaudė – įkalino. Čia buvo lenkų, o kai jau Vilnių Maskva atidavė mums, Lietuvai, tai būta lenkų pogromų, per juos žuvo nemažai žydų. Tokia istorija. Kai 1940-aisiais prasidėjo represijos, aukšti žydų pareigūnai sudarydavo išvežtinų žmonių sąrašus. 700 tūkstančių turėjo būti ištremta. Kiek žmonių nužudyta kalėjimuose, kiek elito išvežta į Sibirą! Tai negalėjo nepaskatinti dalies žmonių priešiškumo žydams. Tačiau nereikia manyti, kad lietuviai patys ėmė ir suorganizavo tas žudynes, o Vokietija čia niekuo dėta. Pirmiausia įvyko Stalino ir Hitlerio suokalbis pasidalyti valstybes. O tada atsirado priešiškumas: vokiečius Lietuvos žmonės sutiko su džiaugsmu; ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje, ir Ukrainoje vokiečiai buvo sutinkami kaip išlaisvintojai, su gėlėmis. Bet kai prasidėjo represijos, požiūris pasikeitė, pradėta priešintis. Lietuvoje buvo rusų valdžia, paskui vokiečių valdžia ir vėl rusų, tai, žinoma, atsirado ir kolaborantų, talkinusių tiek vieniems, tiek kitiems. Aš perduosiu tai, ką vaikystėje girdėjau iš tėvų, iš tetų ir kitų pažįstamų – viso kaimo nusiteikimą. Pasakysite, kaimas – mažas mastelis, bet aš esu skaitęs ir prisiminimų, mane tas laikotarpis domino. Tai kaipgi buvo? Ašaros, ašaros, ašaros dėl nužudytų žydų. O tada, kai vyko įnirtingas partizaninis pasipriešinimas, tai, pavyzdžiui, iš mamos nugirsdavau: „Gal tai Dievo bausmė už žydus.“ Kai tapau deputatu, maždaug balandžio mėnesį, Aukščiausiosios Tarybos pašto dėžutėje radau didelio formato popieriaus lapą; ant jo suklijuotomis raidėmis parašyta, kad aš ir mano brolis Antanas dalyvavom žydų žudynėse. Man tuo metu buvo dveji metukai, o broliui – trylika. Kiek cinizmo toje priešiškoje propagandoje! Tie „propagandininkai“ geri

psichologai, jie turbūt mano: „Na, žiūrėkite, Terleckas, jam jau penkiasdešimt metų, galėjo būti žydšaudys.“ Jie siekia nuteikti prieš žydus.

Grįžkime prie temos. Mano mama ir sesuo karo metais nuvažiavo į Uteną. Buvo paskelbta, kad Utenoje bus dalijamas trofėjinis turtas. Jei dalijama – tai kodėl nenueiti. Mama ir sesuo nuėjo. Mato, kad moterys viena kitai iš rankų pagalves plėšia, pūkai tik laksto. Prieina viena moteris ir sako: „Moterys, moterys, ką jūs čia darote? Ar jūs žinote, dėl ko jūs čia plėšotės? Tai žydų, sušaudytų žydų turtas!“ Jas kaip viesulas iš tos vietos nupūtė. Vis prisimindavo, kad buvo arti nuodėmės, bet išsigelbėjo. Kaime gyveno viena moteris, kurios du sūnūs tarnavo policijoje. Niekas neįtarė, kad tie sūnūs šaudė žydus, bet jau vien todėl, kad jie buvo policininkai, su jų motina kaimas nenorėjo bendrauti. O ką reiškia, jei kaimo žmonės nuo tavęs nusisuka? Tai parodo nusiteikimą.

Mano tėvukas bandė išgelbėti žydą, kuriam buvo ką tik gimę dvynukai, bet tas pasakė: „O kuo aš nusidėjęs, kad mane nužudytų?“

Vienas toks iš netolimo kaimo, žydšaudys, buvo atėjęs ir pas mano tėvus ir vis vedžiojo pistoletą aplink galvą – tokiam žmogui kitą nušauti smulkmena. Manyčiau, kad buvo visai kita dorovė. Kaip galėjo kelti ginklą prieš žydus, savo kaimynus? Iš tokių sulaukdavo visko, jiems ne nuodėmė atlikti gamtinius reikalus į upę ar ežerą, laužyti medžių šakas, draskyti paukščių lizdus ir panašiai.

Ir aš pats vienas iš tokių nusikaltėlių. Susirinkome vaikų būrelis ir visi patraukėm aplink ežerą, ten buvo daug šarkų lizdų. Grįžtu jau iš tos „ekspedicijos“, mama klausia: kur buvai, ką nuveikei? Paaiškinu, kad kartu su kitais išdraskiau šarkų lizdus. Oi, kaip mama sugėdino, subarė, kad daugiau ten neičiau! Pievų gėlių skinti be saiko negalima, medžius kirsdavo tiktai arba vėlai rudenį, arba žiemą, bet ne pavasarį ar vasarą. Čia, Vilniuje, matydavau: vyksta statybos, buldozeris verčia žydinčias obelis. Dieve mano, tai neįsivaizduojama! Tokia buvo ta senoji, mano tėvų karta. Kai Stalinas iškeliavo į pragarą 1953 metais, mes gavome atostogų porą dienų, dar buvo sekmadienis, žodžiu, trys dienos. Laimingas. Parlekiu į namus, per slenkstį peršoku, mano tėvai pietauja, o aš rėkiu: „Stalinas nudvėsė!“ Tyla. Paskui girdžiu mamą: „Tai kad, vaikeli, ir jis žmogus.“ Stalinas – žmogus! Niekaip nesutinku. Kažkokia išsigimėlio padermė. Vis vien žmogus. Ir ataušau, nors mintyse nesutikau ir dabar nesutinku.

Mano tėvai, mano kaimo žmonės nieko svetimo niekada nepaėmė, jiems tai būtų buvusi didelė nuodėmė. O jeigu žmogaus senelis buvo toks, tai gal ir tėvas – kiekvieno savi papročiai.

Kremlius nuolatos kartoja, kad mūsų partizanai buvo žydšaudžiai, tai nieko nauja. Iš pradžių sakydavo, kad jie vokiečių ir lietuvių nacionalistai, banditai. Paskui ėmė kartoti, kad fašistai nacionalistai. O dabar vėl eksploatuojama žydšaudžių tema. Ką darysi, Kremlius turi didelę galią, yra internetas, turi daug pinigų ir gali viską skelbti, o mes, viena, turime nepakankamai žinių, o antra, niekas nepaklausė: kiekgi buvo partizanų žydšaudžių? Partizanų nusistatymas buvo aiškus: nepriimti tokių į partizanus. Negarantuoju, kad visur taip, bet buvo toks partizanų vadovybės nusistatymas. Ir tie nusikaltėliai buvo priversti, jeigu nespėjo pabėgti, slėptis atskirai, ne su partizanais. Tai ne vien mano, bet ir kitų žmonių tyrimas. Antra vertus, aš tada klausiu kitko: o kodėl nesidomima, kiek žydšaudžių tarnavo NKVD? Žinau mažiausiai keturias pavardes. Vieną jų minėjau, kalbėdamas apie savo tėviškės žydų sušaudymus, jų sunaikinimą. Tuos žydšaudžius, kurie dirbo NKVD ir net aukštus laipsnius užsitarnavo, paskui sušaudydavo, kai jie tapo nereikalingi. O reikalingi buvo dėl to, kad buvo žvėrys ir labai pakenkė partizanams ir civiliams žmonėms.

Tėvas Egidijus. Prieš keletą metų kažkas suabejojo Adolfo Ramanausko-Vanago nuopelnais, sakė, kad jis žydšaudys. Iš kur atėjo tokie gandai?

V. T. Kai kas drauge su Efraimu Zurofu susikompromitavo. Labai skubėjo, neperskaitė visos bylos, visos informacijos net iš kagėbistinės bylos ir paskleidė viešai. Arvydas

Anušauskas ir kiti istorikai įrodė, kad Vanagas niekur nedalyvavo, tik kelias dienas saugojo kažkokį sandėlį, kuriame buvo turto. Pirmomis karo dienomis reikėjo apsaugoti turtą, žmonės plėšikavo. Sakykim, likusį tremtinių turtą ar panašiai. Seimo narys A. Anušauskas yra istorikas, šia tema domisi. Ir ne tik jis, bet ir kiti paskelbė, kad tai išsigalvotas dalykas, o toks labai reikalingas Kremliaus propagandininkams! Neva pats vadas dalyvavo žydų žudynėse. Susiduriame su didelėmis finansinėmis, kibernetinėmis ir kitokiomis galiomis, mūsų samdiniai taip pat tam padeda. Yra istorikų, kurie už stipendijas, už stažuotes ir panašiai rašo taip, kaip reikia kitiems, ne mums.

Tėvas Egidijus. Istorija yra mūšio laukas.

V. T. Taip.

Tėvas Egidijus. Lietuva turi savo istoriją, bet Rusija nori pristatyti savo versiją.

V. T. Taip. Žiūrint kokia ta istorija.

Tėvas Egidijus. Kiekvienas nori pristatyti savo versiją.

V. T. Taip. Mūsų istorija – žiūrint kokia istorija. Anais laikais nebuvo leidžiama rašyti tikrosios, pagrindinis akcentas buvo tai, kaip Rusija gelbėjo, padėjo Lietuvai, kokia buvo draugiška. Toks pagrindinis naratyvas. Ką čia kalbėti! Kai kurie profesionalūs istorikai parašo, kad, pavyzdžiui, Vytautas Didysis buvo vienas iškiliausių Lietuvos, senosios valstybės, vadovas, ne veltui pramintas Didžiuoju. O kai kurie istorikai, siekdami sensacijos, norėdami išgarsėti, jį vadina šunsnukiu.

Mes išties didžiuojamės, kad Vytautas Didysis, jo kariuomenė buvo pasiekusi Juodąją jūrą. O vienas istorikas pasišaipė, kad lietuviai kariai negalėjo Juodojoje jūroje žirgų girdyti, nes ten vanduo sūrus. Žemaičiai su žirgais žemaitukais suorganizavo žygį ir pasiekė Juodąją jūrą – pasirodo, žirgai labai noriai gėrė Juodosios jūros vandenį, nes lagūnose jis nėra sūrus. Tai kuo gi pagrįsti istorikų išsigalvojimai?! Dabar vyko nacionaline vadinama ekspedicija Dniepru. Susitikime su vieno miesto istorikais ar archeologais buvo kalbama, kad Vytautas Didysis buvo genialus geostrategas, geopolitikas, kad jo tikslas buvo įsitvirtinti Juodosios ir Azovo jūrų pakrantėse ir jas kontroliuoti. Be to, buvo kalbama, kad senoji Lietuva turėjo tik vieną karalių Mindaugą ir jisai karaliavo tik dešimt metų. Algimantas Bučys įrodė, kad daugybėje lotyniškų šaltinių Lietuvos vadovai iki XIV a. pabaigos vadinami karaliais, *rex*. Taigi mes, sakyčiau, labiau kenčiame nuo savų propagandininkų. Kremliaus propagandai priešinamės, bandome atsakyti, oponuoti, o jei savieji skleidžia tokią pačią propagandą, jiems nieko, jie užima aukštas pozicijas. Tarkim, vienas jų dabar vėl vadovauja Lietuvos istorijos institutui. Kartais susimąstai, ar esama Lietuvos istorijos?

Tėvas Egidijus. Siekia sensacijų?

V. T. Taip, sensacijų, tada rodo televizija, spaudoje skelbiami interviu ir panašiai. Jis žinomas. O jeigu žinomas, dar ir įtakingas. Vienas toks niekintojas jau penkerius metus yra pats įtakingiausias Lietuvos žmogus. Aš jam nepaduočiau rankos.

Brolis Ivanas. Kiek metų esate buvęs Seimo narys po Nepriklausomybės paskelbimo?

V. T. Labai trumpai, mažiau nei dvejus metus, man užteko.

Tėvas Egidijus. Labai sudėtingi laikai buvo. Ir barikados.

V. T. Ką jūs, reikia turėti geležinę sveikatą arba gal neturėti jausmų.

Brolis Ivanas. Ar po Nepriklausomybės atkūrimo dar dirbote Lietuvos banke?

V. T. Ne, mano pagrindinis darbas 33 metus buvo universitete. Dirbau ten iki pensijos ir į pensiją išėjau 2000-aisiais.

Brolis Ivanas. Jūs kūrėte litą?

V. T. Bankų, savų pinigų įvedimo įstatymus – taip, teko kurti.

Brolis Ivanas. Ar buvo ir Lietuvos rubliai? Latvijoje buvo, pereinamuoju laikotarpiu.

Nepriklausomybės Akto signataras Vladas Terleckas ir Tiberiados broliai. 2019 m. lapkričio 22 d.
Jūratės Terleckaitės asmeninis archyvas

V. T. Čia iš pradžių buvo talonai, o paskui jau įvestas litas. Talonai buvo todėl, kad pasikeitė mūsų planas. Kas prieš metus kitus žinojo, kad čia bus tokia situacija – reikės įvesti talonus prekėms? Norint nusipirkti prekių, reikėjo ne tiktai pinigų, bet dar ir talonų, kadangi buvo siekiama, kad visi galėtų įsigyti bent jau būtiniausių prekių. O kai buvo išspausdinti talonai ir jie pasirodė gana kokybiški, mums kilo mintis: kodėl jų nepanaudoti? Jau išleisti, patirta išlaidų, o kai susidėvės, tada išleisim litus, ir tiek. Pinigai greitai susidėvi, pasirodo, jų terminas 8–9 mėnesiai, net geros kokybės spausdinti pinigai susidėvi greitai. Paskui prasidėjo litų spausdinimo broko kaltės istorija, kuri buvo narstoma turbūt ilgiau negu metus. Įdomu, kad tie ekspertai, kurie nustatė, kad litų kokybė bloga, kai premjero pavedimu buvo svarstoma, ką išleisti – talonus ar litus, neatsižvelgdami į mūsų finansines galimybes, balsavo už tai, kad būtų išleisti talonai. Bet jeigu bloga kokybė, tai reikia daryti kitaip, o ne leisti talonus! Daug prisidėjo iš Tarptautinio valiutos fondo ir kažkokių kolegijų atvykę užsieniečiai, kurie skelbėsi dideliais specialistais. Klausinėjo: kuo gi jūs litą apdrausite, juk nieko neturite! Kaip neturime? Mes užsienyje turime aukso, eksportuojame prekes – taip ir padengsime. Tai viena. Buvo du asmenys, saugumo įvardyti kaip patikimi žmonės, kurie visaip priešinosi, kad būtų sukurtas Lietuvos bankas. Akademikai juokėsi: oi, čia jūs sukursite Babelio bokštą! Kaip mes prekiausime su kitomis respublikomis? Dieve mano, elementarūs dalykai, bet akademikai sakė kitaip.

Man belieka pasakyti ačiū, kad jūs buvote tokie kantrūs.

Brolis Pranciškus: Labai ačiū už jūsų kovą už tiesą ir už tai, kad siekiate sakyti tiesą dėl istorijos.

V. T. Galvoji, kad sakai tiesą, o kas žino, kas tiesa?

Jūratė Terleckaitė. Archyvuose praleidai visą gyvenimą.

V. T. Tai kas, kad archyvuose. Galbūt vienos bylos neradau, kurioje yra parašyta kitaip. Jeigu skaitai NKVD bylas, paimi tris ir visose papasakotos skirtingos istorijos. Istorikai, kurie kompromituoja mūsų istoriją, elgiasi panašiai – kokią bylą jie pasirinks? Kur nurodyti didesni neva partizanų nužudytų civilių žmonių skaičiai. Aš gal pasirinksiu kitą variantą. Kai archyvus valdo žinote kas, kalbėti apie galutinę tiesą, man atrodo, net rizikinga.

Tėvas Egidijus. Turbūt sudėtinga užfiksuoti istoriją, kai Lietuvoje jos šaltiniai yra KGB archyvai.

V. T. Taip, tai aš ir turiu minty.

Tėvas Egidijus. Vakaruose archyvai, man atrodo, yra gana neutralūs, o čia kitaip.

V. T. Čia – pseudoarchyvai. Šiuose archyvuose ataskaitos, duomenys surašyti pagal situaciją, ko KGB reikėjo, ką siekė įrodyti. Galiausiai, juk jie negalvojo, kad komunizmo era baigsis. Taigi, antra vertus, nebuvo reikalo klastoti. Bet buvo įvairių tarnybų, vieni viena parašydavo, kiti kita, treti dar trečia. Juk svarbiausios bylos buvo išvežtos, kaip ir Vokietijoje ar Lenkijoje.

Brolis Pranciškus. Popiežius Jonas Paulius II sakė, kad Lenkijoje buvo labai sunku atskirti tiesą, kad vienintelis žodis, kurį galima šiandien vartoti, yra gailestingumas.

V. T. Taip. Lechas Valensa, kaip žinote, Lenkijoje apkaltintas, kad buvo agentas. Ir ką čia pasakysi. Kartais prasideda ir politinė kova – vieni teigia taip, kaip jiems naudinga, kiti kitaip, kaip jiems naudinga.

Tėvas Egidijus. Kunigas Juozas Zdebskis pateko į avariją, ir niekas negali įrodyti, bet greičiausiai KGB ją suorganizavo.

V. T. Žinai, kad vagis, bet negali įrodyti, daug tokių atvejų. Taip. Nėra juridinio pagrindo.

Tėvas Egidijus. Nėra įrodymų.

V. T. Taip. Ruoškitės į kelionę. Ačiū labai. Buvo malonu.

Parengė Jūratė Terleckaitė
2019 m. lapkričio 22 d.

PAMINĖJIMAI

KĘSTUTIS LAPINSKAS

PROVERŽIS Į KOVO 11-ĄJĄ

Olgos Posaškovos nuotrauka

Sąjūdžio susikūrimas

Sovietinės ekonomikos ir socialinio gyvenimo stagnacija, plintanti korupcija devintojo dešimtmečio pabaigoje Sovietų Sąjungos vadovus vertė ieškoti išeičių, savotiško „gelbėjimosi rato“. Sumanytas socialines-ekonomines reformas SSKP generalinis sekretorius Michailas Gorbačiovas pavadino *perestroika* (pertvarka), kuri ne tik ragino atnaujinti, modernizuoti kurtą socializmą, diegti viešumą, plėtoti demokratiją, skatino naują mąstymą, bet ir numatė galimybę plėsti sovietinių respublikų teises bei savarankiškumą. Tai buvo kažkas nauja po ilgų stagnacijos metų: prasivėrė galimybės laisviau diskutuoti, kritikuoti valdžios sprendimus, kalbėti apie demokratijos spragas, politinio pliuralizmo būtinybę ir pan. Tačiau *perestroika* ne visur buvo sutikta palankiai, ypač jai priešinosi senoji bolševikinė karta (SSKP ortodoksai). Su nepasitikėjimu ir nerimu į skelbiamą pertvarką žvelgė ir sovietinė partinė nomenklatūra, matydama joje grėsmę įgytoms privilegijoms ir net postams.

Varomąja pertvarkos jėga tapo inteligentija, ypač mokslo, kultūros, švietimo darbuotojai, kiti visuomenės atstovai[1]. Lietuvoje iniciatyvos organizuoti pertvarkos idėjų įgyvendinimo ėmėsi Mokslų akademija. Ji 1988 m. birželio 3 d. organizavo mokslo įstaigų, kultūros susivienijimų ir visuomenės atstovų susirinkimą respublikos socialinei ekonominei situacijai aptarti[2]. Paskirtą dieną Mokslų akademijos salė buvo perpildyta. Pirmininkaujant akademikui Eduardui Vilkui vyko karštos diskusijos, renginys tarpais panašėjo į mitingą. Pirmininkui sunkiai sekėsi valdyti kalbančiųjų emocijas, teko ne kartą įspėti, kad gal jau laikas skirtytis. Renginio pabaigoje buvo pasiūlyta sudaryti iniciatyvinę grupę persitvarkymo sąjūdžiui organizuoti. Siūlomo kandidato buvo klausiama, ar jis sutinka, po to balsuojama. Iš viso į Iniciatyvinę grupę buvo išrinkti 36 visuomenės atstovai (vėliau vienam atsisakius, liko 35).

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis kūrėsi kaip visuomenės judėjimas, kurio oficialus tikslas – paremti TSKP skelbiamą *perestroiką*. Tokios organizacinės formos (visuomenės judėjimo) galiojantys įstatymai nedraudė, apskritai tuo klausimu nebuvo jokio teisinio reguliavimo, todėl tokį visuomenės savaveiksmiškumą buvo nelengva vadinti neteisėtu ar prieštaraujančiu socializmo principams. Juo labiau kad judėjimas skelbėsi remiąs kompartijos vykdomą pertvarką. Pažymėtina, kad nuo pat atsiradimo Sąjūdis deklaravo pagarbą įstatymams, neigė prievartą, skelbėsi taikiu judėjimu.

Jau pirmuose posėdžiuose Iniciatyvinė grupė atsisakė rinkti savo vadovybę. Tuo buvo siekiama išvengti galimo sovietinės valdžios ar kompartijos spaudimo. Visi reikšmingi sprendimai buvo priimami balsuojant arba bendru sutarimu. Greitai iškilo problema ir dėl informacijos apie Sąjūdžio veiklą bei idėjas platinimo, nes visos informacijos priemonės buvo cenzūruojamos ir kompartijos prižiūrimos. Iniciatyvinė grupė nusprendė leisti biuletenį „Sąjūdžio žinios“, kuris greitai tapo labai populiariu visuomenėje leidiniu.

[1] *Baltijos regione pirmieji į perestroiką aktyviai sureagavo estai – 1988 m. balandžio mėnesį įkurtas Estijos liaudies frontas persitvarkymui remti. Latvijos liaudies frontas susikūrė 1988 m. rugpjūčio 30 d.*

[2] *Balikienė B. Praėjo tik mėnuo // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 3 d; Lapienis S., Vaišvila Z. Atviras laiškas „Vakarinių naujienų“ redakcijai ir korespondentei I. Tiškutei // Sąjūdžio žinios, 1988 m. birželio 13 d.*

Susikūrus Sąjūdžio iniciatyvinei grupei, ši žinia greitai pasklido Lietuvoje. Vilniaus ir Kauno įstaigose, įmonėse ir organizacijose pradėjo steigtis Sąjūdžio rėmimo grupės, netrukus jos kūrėsi ir kituose miestuose, rajonų centruose. Sąjūdis Lietuvoje tapo masiniu politiniu visuomenės judėjimu.

Pagaliau 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniaus koncertų ir sporto rūmuose įvyko Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, kuris išrinko Sąjūdžio Seimą (220 narių), Seimo tarybą (35 narių), patvirtino Sąjūdžio bendrąją programą bei įstatus, priėmė 33 rezoliucijas. Suvažiavime dalyvavo ir kalbėjo LKP pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas.

Sąjūdžio programos skyriuje „Bendrieji principai“ buvo deklaruota: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (toliau – Sąjūdis) yra savaveiksmis politinis judėjimas, kuris remia ir gilina Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos vadovybės pradėtą socialistinės visuomenės persitvarkymą demokratijos ir humanizmo pagrindais.“[1]

Po Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo vykdomąja Sąjūdžio institucija tapo Seimo taryba (pakeitusi Sąjūdžio iniciatyvinę grupę). Netrukus Sąjūdžio taryba įgijo savo vadovą. 1988 m. lapkričio 25 d. buvo paskelbti pirmininko rinkimai; pagrindiniai pretendentai buvo Vytautas Landsbergis ir Romualdas Ozolas. Prieš balsavimą V. Landsbergis pareiškė, kad jis sutiks imtis atsakomybės tik jo kandidatūrą parėmus vienbalsiai. R. Ozolas savo kandidatūrą atsiėmė, taip V. Landsbergis tapo Seimo tarybos pirmininku[2].

Sąjūdis ir kompartija

Apie Sąjūdžio atsiradimą kompartija ir kitos sovietinės valdžios institucijos neabejotinai žinojo, tačiau kurį laiką šį faktą ignoravo – tylėjo radijas, televizija ir oficialioji spauda, net Sąjūdžio vardas nebuvo niekur minimas. Apie valdžios bendravimą su Sąjūdžio atstovais buvo rašoma, kad įvyko „susitikimas su visuomene“ arba su „inteligentijos atstovais“. Tokią valdžios dviveidystę Sąjūdis demaskuodavo, vertino kaip viešumo principo pažeidimą.

Komunistinio režimo sąlygomis norint taikiu būdu ir laikantis galiojančių įstatymų pasiekti bent kokių pertvarkymų, juo labiau reformų, buvo būtina ieškoti ir turėti kontaktų su oficialia valdžia, nes reformoms vykdyti turėjo būti priimami ar keičiami tarybiniai įstatymai. Šiam tikslui pasiekti Sąjūdis išmaningai naudojosi TSKP skelbiamos *perestroikos* tikslais bei uždaviniais.

Antai ir pirmieji vieši Sąjūdžio organizuoti masiniai renginiai buvo susiję su kompartijos veikla. 1988 m. birželio 24 d. Vilniuje, Katedros aikštėje, įvyko Sąjūdžio organizuotas mitingas, skirtas XIX TSKP konferencijos delegatams iš Lietuvos išlydėti; mitinge dalyvavo apie 10 000 žmonių; buvo paskelbti pagrindiniai Sąjūdžio reikalavimai konferencijai (tarp jų – sovietinių respublikų suverenitetas, LTSR pilietybė, lietuvių kalbos paskelbimas LTSR valstybine kalba ir kt.)[3]. Liepos 9 d. Vingio parke Vilniuje įvyko Sąjūdžio organizuotas mitingas, skirtas TSKP XIX konferencijos delegatų sutiktuvėms[4]. Nors partinės konferencijos rezultatai buvo vertinami kaip nepateisinę žmonių lūkesčių, į šį mitingą susirinko per 100 000 dalyvių. Daugiausia kalbėjo Sąjūdžio atstovai, keldami aktualiausias Lietuvos problemas. Emociškai ryškiausias mitingo akcentas buvo sovietų valdžios atstovo A. Brazausko kalbos dalis, kai jis pareiškė, jog artimiausiu metu bus įteisinta trispalvė tautos vėliava; tuo momentu nuo estrados stogo buvo išskleista didžiulė trispalvė, o mitinge dalyvavęs choras užgiedojo „Tautišką giesmę“, kurią kartu traukė visa šimtatūkstantinė minia.

Artėjant Molotovo–Ribentropo pakto 49-osioms metinėms Sąjūdis 1988 m. rugpjūčio 23 d. organizavo mitingą Vingio parke. Į mitingą susirinko apie 250 000 žmonių. Tai buvo didžiausias mitingas Lietuvoje. Dar išvakarėse respublikos spaudoje buvo išspausdinti slaptieji Molotovo–Ribentropo protokolai[5], tad mitingo dalyviams buvo aiški ir suprantama šių dokumentų esmė bei paskirtis, nulėmusi laisvų Rytų Europos valstybių likvidavimą ir pavergimą. Mitinge buvo reikalaujama paskelbti šiuos dokumentus sąjunginėje spaudoje,

[1] *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa // Atgimimas, 1988 m. spalio 13 d.*
[2] *Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Vilnius, Tvermė, 2006, p. 178–179.*
[3] *Visuomenės susitikimas su partinės konferencijos delegatais // Komjaunimo tiesa, 1988 m. birželio 28 d.*
[4] *Balikienė B. Pergalė! // Sąjūdžio žinios, 1988 m. liepos 16 d.*
[5] *Literatūra ir menas, 1988 m. rugpjūčio 20 d; Komjaunimo tiesa, 1988 m. rugpjūčio 23 d.*

pripažinti juos niekiniais, likviduoti šių aktų taikymo pasekmes, amnestuoti politinius kalinius ir t. t. Mitinge plevėsavo tautinės trispalvės, kita tautinė atributika. Kompartijai atstovavo ir kalbėjo LKP CK sekretorius Lionginas Šepetys. Tai buvo pirmas solidus ir teisiškai argumentuotas Tautos žingsnis kelyje į laisvos, nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą.

1988 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos laisvės lyga (LLL) taip pat organizavo mitingą Gedimino aikštėje, skirtą Molotovo–Ribentropo pakto metinėms paminėti, nors leidimas šiam renginiui nebuvo išduotas. Dar prieš mitingo pradžią aikštėje pasirodė būriai milicijos, ginkluotos guminėmis lazdomis ir plastikiniais skydais. Susirinkus mitinguotojams milicija reikalavo skirstytis, o mitingui prasidėjus milicininkai įsiveržė į minią ir guminėmis lazdomis ėmė mušti ir vaikyti žmones. Milicijos smurtą žmonės patyrė ir aplinkinėse gatvėse[1]. Sąjūdis panašų mitingą ką tik buvo organizavęs, todėl šiame nedalyvavo. Tačiau paaiškėjus, kad prieš mitinguotojus buvo panaudota brutali jėga, Sąjūdis reikalavo sudaryti komisiją įvykiams ištirti. Valdžios atstovai kurį laiką bandė teisinti milicijos veiksmus, bet vėliau nusileido ir komisija buvo sudaryta; netrukus komisija pripažino, kad milicija veikė neteisėtai[2]. Smurtinius veiksmus prieš mitinguotojus smerkė ir respublikos visuomenė. Gal todėl šį klausimą svarstė ir spalio 4 d. prasidėjęs LKP CK XIII plenumas, kuris iš esmės pritarė smurtiniams milicijos veiksmams. Į plenumą pakviestas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys komunistas Bronislovas Genzelis išsakė priešingą Sąjūdžio nuomonę ir pareiškė, kad pirmasis LKP sekretorius turi apsispręsti, ar gali vadovauti Lietuvos komunistų partijai, t. y. iš esmės Sąjūdžio vardu pareikalavo pirmojo sekretoriaus Rimgaudo Songailos atsistatydinimo[3]. Netrukus, spalio 18 d., politinį nepasitikėjimą Lietuvos KP CK sekretoriais R. Songaila ir Nikolajumi Mitkinu pareiškė Lietuvos TSR kūrybinių sąjungų vadovai ir partinės organizacijos[4], pasiųsdamos telegramą M. Gorbačiovui į Maskvą. Spalio 19 d. Sąjūdžio iniciatyvinė grupė susitiko su LKP CK biuru ir jau keli jos nariai pareikalavo R. Songailos atsistatydinimo. Jau kitą dieną (spalio 20 d.) A. Brazauskas išvyko į Maskvą susitikti su TSKP vadovais, o jam grįžus į Vilnių spalio 21 d. įvykęs LKP CK plenumas pirmuoju LKP CK sekretoriumi išrinko A. Brazauską. Taigi dėl Sąjūdžio aktyvių veiksmų respublikos kompartija buvo priversta pakeisti savo vadovybę.

Šios ir kitos dar pirmosios Sąjūdžio iniciatyvos greitai sulaukė atgarsio visuomenėje – įstaigose ir įmonėse steigėsi vis daugiau Sąjūdžio palaikymo grupių, miestuose ir miesteliuose buvo organizuojami mitingai ir kiti Sąjūdžio rėmimo renginiai.

Palaikant Sąjūdžio kontaktus su kompartijos institucijomis (ypač vėliau) nemažą reikšmę turėjo faktas, kad aktyvūs Sąjūdžio dalyviai buvo ir eiliniai kompartijos nariai (antai jie Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje sudarė beveik pusę visų narių). Partinė priklausomybė nebuvo ribojanti aplinkybė dalyvauti Sąjūdžio veikloje.

Pripažįstant Sąjūdį svarbia ir reikšminga *perestroikos* jėga didelę reikšmę turėjo įtakingo kompartijos veikėjo iš Maskvos Aleksandro Jakovlevo vizitas Lietuvoje 1988 m. rugpjūtį. Čia jis lankė ne tik kompartijos institucijas, bet susitiko ir bendravo su Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariais, taip pat mokslo ir kūrybinių organizacijų atstovais. Nuo to laiko pradėjo keistis ir Lietuvos sovietinių vadovų požiūris į Sąjūdį, pamažu jam atsivėrė televizijos ir radijo durys, pradėta reaguoti į Sąjūdžio reikalavimus dėl tautinių simbolių. 1988 m. spalio 6 d. LKP CK biuro posėdyje buvo nutarta įteisinti trispalvę, „Tautišką giesmę“, Vytį ir suteikti lietuvių kalbai valstybinės kalbos statusą[5].

Dar iki Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo Mokslų akademijos Ekonomikos instituto darbuotojai sąjūdiečiai parengė atnaujintą Lietuvos TSR Konstitucijos variantą, kuris pirmiausia buvo platinamas tarp Sąjūdžio narių, tačiau netrukus sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Reagavo ir oficiali Respublikos valdžia, kuri siekė palaikyti darbinius santykius su Sąjūdžio vadovybe. Atsižvelgdamas į Sąjūdžio parodytą iniciatyvą (neatmestinas

[1] *Atgimimas, 1988 m. spalio 15 d.*
[2] *Atgimimas, 1988 m. spalio 21 d.*
[3] *Tiesa, 1988 m. spalio 5 d., 1988 m. spalio 7 d., 1988 m. spalio 11 d.*
[4] *Literatūra ir menas, 1988 m. spalio 22 d.*
[5] *Lietuvos Komunistų partijos CK biure // Tiesa, 1988 m. spalio 7 d.*

ir noras išvengti galimų itin radikalių pataisų), Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas sudarė darbo grupę Lietuvos TSR Konstitucijai tobulinti. Didžiąją darbo grupės dalį sudarė teisininkai, gana gausiai buvo atstovaujamas ir Sąjūdis[1].

Grupės posėdžiuose buvo pritarta daugumai Sąjūdžio teiktų pataisų, padaryta nemažai ir naujų. Lapkričio 11 d. nauja Lietuvos TSR Konstitucijos redakcija buvo parengta ir perduota skelbti spaudoje[2]. Paminėtina, kad šiam projektui pritarė LPS Seimas lapkričio 13 d. sesijoje ir pasiūlė Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai netrukus prasidėsiančioje sesijoje priimti naujos redakcijos Lietuvos TSR Konstituciją[3]. Atrodė, kad permainoms yra nusiteikusi ir oficiali Lietuvos TSR valdžia. Tačiau lapkričio 18 d., antrąją Aukščiausiosios Tarybos sesijos dieną, kai turėjo būti svarstomi Sąjūdžio iniciatyva į darbotvarkę įtraukti klausimai, „prieš posėdį keli Seimo tarybos nariai buvo susitikę su A. Brazausku, Vytautu Astrausku ir L. Šepečiu. Ką tik grįžęs iš Maskvos A. Brazauskas griežtai pareikalavo iš Sąjūdžio neforsuoti nei Konstitucijos, nei suvereniteto deklaracijos priėmimo, nes TSRS AT vis tiek jas po to atšauksianti. Jis galįs garantuoti tik aktus dėl lietuvių kalbos paskelbimo valstybine, dėl trispalvės ir Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“ įteisinimo.“[4] Minėtus tris aktus Aukščiausioji Taryba priėmė, o Sąjūdžio pasiūlymai priimti Lietuvos TSR Konstitucijos pataisas dėl Lietuvos suverenumo didinimo ir suvereniteto deklaracija net nebuvo pateikti balsavimui. Vėliau Sąjūdis bandė raginti respublikos politinę valdžią grįžti prie sovietinės Konstitucijos pataisų ir suvereniteto deklaracijos priėmimo, tačiau nesėkmingai. Tokia LTSR Aukščiausiosios Tarybos pozicija parengtos Konstitucijos ir deklaracijos atžvilgiu buvo vertinama kaip visuomenę skaldantis politinis veiksmas, ardantis trapią Tautos vienybę. Tai negalėjo neturėti neigiamos įtakos ir Sąjūdžio bendravimui su oficialia valdžia bei LKP. Tiesa, po pusmečio, 1989 m. gegužės 18 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė anksčiau rengtas LTSR Konstitucijos pataisas ir suvereniteto deklaraciją, tačiau tuo metu suvereniteto siekį jau pradėjo keisti valstybės nepriklausomybės reikalavimas[5].

1989 m. rugpjūčio 23 d. sukako 50 metų nuo Molotovo–Ribentropo pakto (su jo slaptaisiais protokolais) sudarymo. Šiam faktui paminėti Sąjūdis ir Estijos bei Latvijos liaudies frontai organizavo Baltijos kelią – gyvąją grandinę nuo Talino iki Vilniaus, kurioje susikabinę rankomis rugpjūčio 23 d. vakare (nuo 19 val.) dalyvavo apie du milijonai Estijos, Latvijos ir Lietuvos gyventojų. Kartu Lietuvoje buvo renkami gyventojų parašai dėl okupacinės kariuomenės išvedimo, jų buvo surinkta netoli pusantro milijono[6]. Šie įvykiai – jaudinantis Baltijos kraštų gyventojų vienybės, susitelkimo ir organizuotumo liudijimas, taikus siekis ir ryžtas išsivaduoti iš okupacinio režimo ir atkurti nepriklausomybę. Lietuvos kompartijos vadovai į šiuos įvykius reagavo santūriai. Na, o TSKP CK pareiškime neapsieita be grasinimų: „Nueita toli. Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, į kokią bedugnę juos stumia nacionalistiniai lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai tautoms gali būti katastrofiški. Gali iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo. /.../ 1989 m. rugpjūčio 23 d. įvykių organizatoriai pasistengė įkaitinti nuotaikas iki tikros nacionalistinės isterijos. /.../ Kai kur atsirado reali tikro pilietinio konflikto, masinių susirėmimų gatvėse su sunkiais padariniais grėsmė.“[7] Nors tai buvo gana rūstūs grasinimai, tačiau politinė situacija greitai kito tiek Tarybų Sąjungoje, tiek pasaulyje, todėl tuo kartu viskas baigėsi žodžių karu.

Nepriklausomybės judėjimui stiprėjant, tampant visuotiniu Lietuvos kompartijoje subrendo sprendimas siekti savarankiškumo, t. y. atsiskirti nuo TSKP. Iš pradžių nuspręsta atsisakyti kompartijai priklausiusio valdžios monopolio – pakeisti LTSR Konstitucijos 6 straipsnį, kurio pirmoje dalyje buvo nustatyta: „Tarybinės visuomenės vadovaujanti ir vairuojanti jėga, jos politinės sistemos, valstybinių ir visuomeninių organizacijų branduolys yra Tarybų Sąjungos Komunistų partija.“ LTSR Aukščiausioji Taryba 1989 m. gruodžio 7 d. minėtą Konstitucijos 6 straipsnį panaikino ir patvirtino naują jo redakciją: „Partijos,

[1] *Darbo grupės sudėtis: Pranas Kūris (pirmininkas), Juozas Bulavas, Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, Arvydas Juozaitis, Julius Juzeliūnas, V. Landsbergis, K. Lapinskas, Kęstutis Lipeika, Justinas Marcinkevičius, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Vitas Tomkus, Stasys Vancevičius, Arūnas Žebriūnas, Juozas Žilys.*

[2] *Atgimimas, 1988 m. lapkričio 15 d.*

[3] *Lietuvos kelias. 1. Vilnius, 1989, p. 45.*

[4] *Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 169.*

[5] *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija. Stenogramos. Vilnius, Mintis, 1989, p. 199–200.*

[6] *Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 290–295, 298–303.*

[7] *Pravda, 1989 m. rugpjūčio 27 d.*

visuomeninės organizacijos ir visuomeniniai judėjimai steigiami įstatymų nustatyta tvarka ir veikia Lietuvos TSR Konstitucijos bei įstatymų ribose.“ Taigi buvusi vienpartinė sistema buvo pakeista daugiapartine sistema.

Gruodžio 19–20 d. įvykęs Lietuvos komunistų partijos XX suvažiavimas priėmė istorinį sprendimą atsiskirti nuo TSKP ir pasiskelbė savarankiška politine partija. Ji tapo didžiausia tarp besikuriančių naujųjų arba atsikuriančių senųjų Lietuvos politinių partijų. Apskritai naujoji Lietuvos kompartija iš pradžių įnešė tam tikros sumaišties politiniame gyvenime, nes kai kurie Sąjūdžio lyderiai buvo išrinkti ir naujosios kompartijos vadovybės nariais, todėl tapo neaiški jų politinė orientacija bei priklausymas vienai ar kitai politinei stovyklai. Laikui bėgant tai išsisprendė, o Lietuvos kompartija kaip buvo, taip ir liko Sąjūdžiui oponuojanti politinė jėga, tačiau jau praradusi dominuojančią padėtį visuomenėje.

Suverenitetas ir nepriklausomybė

Sovietinė valdžia į sąvokas „nepriklausoma valstybė“, „valstybės nepriklausomybė“ žiūrėjo nepatikimai, nes pati Sovietų Sąjunga buvo kuriama užkariaujant ar okupuojant ir aneksuojant nepriklausomas valstybes. Tai įvyko Užkaukazėje, Ukrainoje, Baltijos regione, Vidurinėje Azijoje. Todėl šios sąvokos Sovietų Sąjungoje ilgam buvo išbrauktos iš leksikono, o jų vietoje vartojama suvereniteto sąvoka.

Suverenitetas ir nepriklausomybė yra panašios, beveik identiškos sąvokos, vartojamos valstybės ar į ją panašaus darinio teisiniam statusui apibūdinti. Tačiau nepriklausomybė reiškia, kad atitinkamas subjektas jau turi pakankamą teisių kompleksą, rodantį, kad jis tikrai yra laisvas, savarankiškas, t. y. atitinka nepriklausomos valstybės sampratą. Suvereniteto sąvoka moderniais laikais vartojama platesne prasme, dažnai skaidoma į tam tikras rūšis (politinis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas ir pan.). Neretai pabrėžiama, kad nėra absoliutaus suvereniteto, nes valstybė tarptautinėmis sutartimis gali perleisti tam tikras savo teises kitai valstybei ar sąjungai, taigi valstybė netenka tam tikros dalies nepriklausomybės. Vadinasi, suvereniteto sąvoka gali būti vartojama ne tik pilnateisei (nepriklausomai) valstybei, bet ir subjektui, pretenduojančiam į valstybės statusą.

Pažymėtina, kad esama situacijų, kai buvusios visiškai nepriklausomos valstybės lieka su ribotu suverenitetu. Dažniausiai tai nutinka valstybėms jungiantis į sąjungas, pavyzdžiui, į federacijas ar konfederacijas. Demokratinės šalys valstybių sąjungas sudaro laisvu sutarimu ir apsisprendimu, t. y. aiškiai apibrėžiant, kokias savo suverenias teises perduoda sąjungos institucijoms, o kokias teises pasilieka nacionalinės valstybės kompetencijai. Taigi įvyksta buvusių nepriklausomų valstybių savanoriškos suvereniteto dalybos ir to pasekmė – federacijos atveju paprastai atsiranda naujas tarptautinės teisės subjektas – sąjunginė valstybė, o jos sudėtinėmis dalimis tampa buvusios nepriklausomos valstybės, likusios su ribotu suverenitetu (todėl paprastai vadinamos kvazivalstybėmis). Kuriant konfederacinio tipo valstybių sąjungą paprastai apsiribojama tik valstybių tam tikros funkcijos (pavyzdžiui, gynybos) perdavimu įsteigtai sąjunginei institucijai. Šiuo atveju nauja sąjunginė valstybė nesukuriama, nepriklausomos valstybės praranda palyginti nedaug suverenių teisių, t. y. nors jos perduoda dalį suverenių teisių sąjungai, tačiau išlieka pilnateisiais tarptautinių santykių subjektais. Tačiau net ir šiuo atveju konfederaciją kuriančios valstybės tampa valstybėmis su ribotu suverenitetu.

Perestroikos programoje buvo numatyta plėsti sąjunginių respublikų teises ekonomikos, kultūros, socialinio gyvenimo, o vėliau net politinio gyvenimo srityse. Tai buvo vadinama respublikų suvereniteto plėtimu. Suprasdamas situaciją Sąjūdis pirmaisiais veiklos mėnesiais griežtai laikėsi šios doktrinos ir tramdydavo bandančius pirma laiko išsišokti su nepriklausomybės idėjomis (vien dėl to, pavyzdžiui, vengė atvirai bendrauti su Lietuvos laisvės lyga ar kitomis radikaliomis organizacijomis).

Nepriklausomybės šūkiai ir reikalavimai subrendo palaipsniui. Antai 1989 m. vasario mėnesį Lietuvoje jau atvirai buvo švenčiama Nepriklausomybės diena – prisimenamas 1918 m. vasario 16 d. paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės aktas. Nepriklausomybės tema buvo diskutuojama ir prasidėjusioje rinkimų į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą kampanijoje. Gana netikėtai sulaukta aštrios kompartijos kritikos. Vasario 21 d. įvykęs LKP CK XVII plenumas kaltino Sąjūdį Lietuvos nepriklausomybės, išstojimo iš TSRS idėjų platinimu, visuomenės destabilizavimu ir t. t.[1] Prie respublikos kompartijos vadovų išsakytų kaltinimų prisijungė ir TSKP funkcionieriai, netrukus ir M. Gorbačiovas. Tačiau vykstanti rinkimų į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą kampanija, kiti politinio gyvenimo įvykiai pamažu nustelbė šiuos kaltinimus.

1989 m. gegužės 13–14 d. Taline posėdžiavusi Baltijos Asamblėja (Estijos, Latvijos ir Lietuvos liaudies frontų įgaliotieji atstovai) priėmė „Kreipimąsi į valstybių saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo dalyvių vadovus, SNO Generalinį sekretorių ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininką“, kuriame atkreipė dėmesį „/.../ į mūsų tautų siekimą apsispręsti ir atgauti nepriklausomybę neutralioje ir demilitarizuotoje Europos zonoje /.../“[2]. Ten pat buvo priimta ir Baltijos tautų teisių deklaracija, įtvirtinusi tautų apsisprendimo teisę[3].

Stipriausias teisinis-politinis argumentas siekiant nepriklausomybės atkūrimo buvo Molotovo–Ribentropo pakto su slaptaisiais protokolais paviešinimas ir reikalavimas juos panaikinti, kartu pripažįstant Baltijos valstybių okupaciją ir aneksiją esant neteisėtas. Ši problema (inicijavus Sąjūdžiui ir liaudies frontams) buvo sprendžiama tarybinių respublikų Aukščiausiosiose Tarybose bei TSRS liaudies deputatų suvažiavime.

Pažymėtina, kad nuo 1989 m. vasaros apie Lietuvos valstybingumą prabilo ir Lietuvos kompartijos vadovai: „LKP CK kelia sau tikslą atkurti Lietuvos valstybingumą, kuris atspindėtų lietuvių tautos valią.“[4] Tačiau tai buvo planuojama įgyvendinti tebesant TSRS sudėtyje, nes toliau buvo kalbama apie harmoningą Lietuvos ir TSRS suverenitetų derinimą.

Rinkimai ir pilietybė

Sąjūdžiui pasirinkus taikų permainų siekimo kelią, pagrindine kovos priemone tapo rinkimai. Tačiau tik demokratinių rinkimų sistema, laisvi ir teisingi rinkimai turėjo įgalinti rinkėjus nevaržomai pareikšti savo valią, suformuoti tautos lūkesčius išreiškiančią atstovybę. Ar tokia galimybė buvo reali?

Sovietinės konstitucijos ir įstatymai buvo įtvirtinę komunistinį režimą: vienpartinę sistemą, t. y. komunistų partijos neribotą viešpatavimą valstybėje ir visuomenėje, komunistinės ideologijos diegimą visose visuomeninio gyvenimo srityse. Šiam režimui buvo būdingas neribotas melo ir falsifikacijų naudojimas siekiant savo tikslų ir uždavinių įgyvendinimo. Antai sovietinėse konstitucijose (ypač vėlesnio laikotarpio) randame žmogaus teisių kodeksą, beveik prilygstantį tarptautiniams standartams. Deja, šioje valstybėje, kaip žinoma, egzistavo ir plati gulagų sistema, tūkstančiai politinių kalinių buvo kalinami net paskutiniais sovietiniais metais. Buvo giriamasi ir sovietine demokratija, nes visos tarybos – nuo vietinių iki aukščiausiųjų – buvo renkamos. Nors galiojo rinkimų įstatymai, tačiau bet kurio lygio rinkimus organizavo, kontroliavo ir prižiūrėjo partinės struktūros ar joms atskaitingos administracijos: jos sudarydavo rinkimų komisijas (jose dominavo partijos nariai); partijos komitetai parinkdavo kandidatus į deputatus ir rekomenduodavo jų kandidatūras iškelti darbo kolektyvams; nebuvo jokios kandidatų konkurencijos, nes kiekvienoje apygardoje būdavo iškeliama viena kandidatūra; pagaliau balsų skaičiavimas dažniausiai tebuvo žongliravimas skaičiais – protokoluose ir ataskaitose pateikdavo iš anksto nurodytą balsavusiųjų procentą.

[1] *Tiesa, 1989 m. vasario 17 d.*
[2] *Lietuvos kelias, p. 90.*
[3] *Ten pat, p. 81.*
[4] *Tiesa, 1989 m. birželio 25 d.*

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime buvo priimta rezoliucija „Dėl rinkimų“, kurioje atskleista nedemokratinė sovietų rinkimų sistema, kai kandidatai būdavo iš anksto parenkami kompartijos organų atsižvelgiant į jų lojalumo ir paklusnumo valdžiai laipsnį, o rinkėjai balsuodami neturėjo jokio pasirinkimo tarp kandidatų. Sąjūdis pasisakė už pliuralistinės demokratijos principo taikymą rinkimuose[1] ir Rinkimų įstatymo tikrą demokratizavimą. Sąjūdžiui dalyvaujant rinkimuose pradėti taikyti viešumo ir stebėtojų principai. Tai pasiteisino: antai 1989 m. sausio 15 d. vykusiuose papildomuose rinkimuose į LTSR Aukščiausiosios Tarybos penkias vakuojančias deputatų vietas Sąjūdžio Seimas pasiūlė keturis savo kandidatus, iš kurių du (Kazimieras Motieka ir Zigmas Vaišvila) buvo išrinkti LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatais[2].

Dar didesnę sėkmę Sąjūdis pasiekė rinkimuose į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą (1989 m. kovo 26 ir balandžio 9 d.), kuriuose Lietuvai buvo skirtos 42 renkamos deputatų vietos. Jau po pirmojo balsavimo turo Sąjūdis laimėjo 30 deputatų vietų. Netrukus iš viso Lietuvos delegaciją sudarė 58 TSRS liaudies deputatai iš 2 250. Lietuvos delegacija stengėsi laikytis vieningai, dirbti atsakingai, kelti aktualius Baltijos respublikoms klausimus. Būtent Lietuvos atstovai (deputatas Egidijus Bičkauskas) pirmieji iškėlė Molotovo–Ribentropo pakto slaptųjų protokolų teisėtumo ir panaikinimo klausimą; tam pritarė ir A. Brazauskas, o Estijos atstovas E. Lipmaa pasiūlė sudaryti deputatų komisiją šiems aktams teisiškai ir politiškai įvertinti. Pasiūlymai sukėlė audringas diskusijas ir stagnatorių pasipriešinimą, tačiau deputatų komisija buvo sudaryta. Jau 1989 m. vasarą minėta komisija pripažino, kad Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai egzistavo ir rengėsi pateikti TSRS Aukščiausiajai Tarybai siūlymą panaikinti šiuos neteisėtus aktus[3].

LTSR Aukščiausioji Taryba taip pat buvo sudariusi komisiją 1939–1941 metų Vokietijos–TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti. 1989 m. rugpjūčio 22 d. ši komisija paskelbė savo išvadas, kuriose pripažino, kad minėtos sutartys ir jų slaptieji protokolai „sąlygojo Lietuvos Respublikos nepriklausomybės panaikinimą ir prievartinį jos inkorporavimą į TSRS sudėtį“, kad „tarybinės armijos įžengimas į Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. buvo okupacija, o deklaracija dėl Lietuvos įstojimo į Tarybų Sąjungą ir 1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įstatymas dėl Lietuvos TSR priėmimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą yra neteisėti“[4]. Pagaliau 1989 m. gruodžio 24 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas priėmė nutarimą „Dėl politinio ir teisinio 1939 m. Nepuolimo sutarties tarp Tarybų Sąjungos ir Vokietijos įvertinimo“, kuriuo šios sutarties slaptieji protokolai pripažinti „teisiškai niekiniais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“. Taip pat pripažinta, kad slaptieji protokolai buvo naudojami kitų valstybių spaudimui, o tai pažeidė TSRS įsipareigojimus jų atžvilgiu[5].

Kitas svarbus įvykis TSRS liaudies deputatų suvažiavime buvo mėginimas įsteigti TSRS konstitucinės priežiūros komitetą, galintį naikinti sąjunginių respublikų priimtus įstatymus. Prieš jo steigimą ir kitų TSRS konstitucijos pataisų priėmimą dar Lietuvoje balsavo Sąjūdžio Seimas ir buvo surinkta 1,8 milijono Lietuvos gyventojų parašų. Maskvoje pradėjus šį klausimą svarstyti Lietuvos atstovas (Romas Gudaitis) pasiūlė atidėti svarstymą. Nepritarus šiam siūlymui, Lietuvos delegacijos dauguma paliko posėdžių salę, tuo nustebindama pirmininkaujantį M. Gorbačiovą. Pastarasis tada sustabdė šio klausimo svarstymą ir pasiūlė sudaryti komisiją dėl minėto komiteto steigimo.

Teisingiems, teisėtiems rinkimams organizuoti Lietuvoje turėjo būti sukurtas ir priimtas naujas, Europos valstybių standartus atitinkantis rinkimų įstatymas. Vilniaus universiteto teisininkai prisidėjo prie šios iniciatyvos, vėliau kaip ekspertai gynė demokratines šio įstatymo projekto nuostatas sovietinės valdžios institucijose. Po to Vilniaus universiteto teisininkai rengė Lietuvos TSR pilietybės įstatymo projektą ir Lietuvos TSR referendumo

[1] *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius, Mintis, 1990, p. 235.*
[2] *LTSR AT deputatų rinkimai // Tiesa, 1989 m. sausio 17 d.*
[3] *Lietuvos valstybė turi būti atkurta // Atgimimas, 1989 m. rugpjūčio 18–25 d.*
[4] *Tiesa, 1989 m. rugpjūčio 22 d.*
[5] *Pravda, 1989 m. gruodžio 29 d.*

įstatymo projektą. Mūsų supratimu, šie trys įstatymai buvo būtinas teisinis mechanizmas siekiant atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Pilietybės įstatymas buvo būtinas, kad apibrėžtų subjektus, turinčius teisę kalbėti ar veikti (balsuoti) Tautos vardu. Pagal rinkimų įstatymą jie turėtų galimybę išsirinkti savo, t. y. Tautos atstovybę, kuri, gavusi Tautos mandatą, turėtų neginčijamą juridinę teisę spręsti nepriklausomos valstybės atkūrimo problemą. Referendumo įstatymas buvo reikalingas tiesioginei Tautos valiai pareikšti, sprendžiant ypač rimtas politines problemas – nuo valstybės nepriklausomybės sprendimų, Konstitucijos ar jos atskirų straipsnių pataisų tvirtinimo iki atskirų įstatymų priėmimo. Šių įstatymų projektai pradėti rengti 1989 m. pirmoje pusėje, t. y. kai nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo galimybės sparčiai didėjo.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymas buvo priimtas rugsėjo 29 d. Jame buvo įtvirtinti tarptautiniai rinkimų principai – visuotinė, lygi, tiesioginė rinkimų teisė ir slaptas balsavimas. Rinkimų teisė buvo suteikta Lietuvos TSR piliečiams, sukakusiems 18 metų. Deputatu galėjo būti išrinktas Lietuvos TSR pilietis, sukakęs 21 metus. Rinkimus organizavo rinkimų komisijos, kurios buvo sudaromos iš visuomeninių ir politinių organizacijų, visuomeninių judėjimų, darbo kolektyvų, vietos rinkėjų susirinkimų atstovų. Teisė kelti kandidatus į deputatus buvo suteikta visuomeninėms organizacijoms (įskaitant ir politines), visuomeniniams judėjimams, piliečiams darbo ir gyvenamojoje vietoje. Buvo įtvirtintas viešumo principas rengiant ir vykdant rinkimus, įskaitant stebėtojų ir patikėtinių dalyvavimą rinkimų procese. Pažymėtina, kad naujame rinkimų įstatyme nerasime nė žodžio apie kompartiją ar jos vaidmenį rinkimuose. Ji tapo viena iš kitų politinių partijų. Taigi įstatyme jau įtvirtinta daugiapartinė politinė sistema.

Lietuvoje Sąjūdžio metais buvo bandymų parengti Lietuvos TSR pilietybės įstatymo projektus, tačiau šie bandymai buvo skuboti, eklektiški ir sulaukė kritikos ne tik Lietuvoje, bet ir iš artimiausių kaimynų (pavyzdžiui, Latvijos). Netrukus grupė Sąjūdžio entuziastų iš Vilniaus universiteto parengė naują Lietuvos TSR pilietybės įstatymo projektą ir perdavė jį svarstyti Sąjūdžio Seimui ir LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui.

Rengiant įstatymo projektą buvo atsižvelgta į tarpukario Lietuvos pilietybės įstatymą ir tarptautinius aktus dėl žmogaus teisių. Antai įstatymo 1 straipsnyje buvo nustatyta, kad Lietuvos TSR piliečiai yra asmenys, kurie buvo Lietuvos Respublikos piliečiai, jų vaikai ir vaikaičiai. Taigi buvo įtvirtinta pilna Lietuvos Respublikos pilietybės restitucija. Po to buvo įtvirtinti kiti Lietuvos TSR pilietybės pripažinimo atvejai (paprastai kitataučiams), siejant juos su tam tikromis papildomomis sąlygomis. Tai padėjo spręsti Lietuvoje ilgą laiką gyvenančių kitataučių asmenų įpilietinimo problemą, todėl net politinės įtampos metais Lietuvoje dėl pilietybės nėra buvę didesnių rūpesčių. Įstatymo projektas sulaukė didelio susidomėjimo, todėl jis buvo pateiktas ir visuomenei svarstyti, ilgi svarstymai vyko ir Sąjūdžio Seime. Daugiausia ginčų kildavo dėl sovietinės valdžios bandymų palengvinti pilietybės suteikimo sąlygas kitataučiams. Buvo ir nuogąstavimų, ar Lietuvos TSR pilietybės įvedimas nereikš okupacinio režimo ir jam tarnaujančių sovietinių institutų pripažinimo, legalizavimo. Tai buvo perdėtas susirūpinimas, nes sovietų valdžia ir jos institucijos buvo gyvenimo realybė, kurioje dešimtmečius gyveno kelios lietuvių kartos. Atsiradus istorinei galimybei likviduoti okupacijos ir aneksijos pasekmes šie sovietų Lietuvos piliečiai spręs ir savo šalies likimą. Pagaliau juk ir deputatai buvo renkami ne į Lietuvos Respublikos, o į Lietuvos *TSR* Aukščiausiąją Tarybą. Sulaukus daugumos gyventojų ir Sąjūdžio Seimo pritarimo, 1989 m. lapkričio 3 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė Lietuvos TSR pilietybės įstatymą.

Sąjūdžio pergalė 1990 metų rinkimuose

Pirmieji laisvi ir demokratiniai rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą buvo organizuoti vadovaujantis 1989 m. rugsėjo 29 d. priimtu Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimų įstatymu. Šis įstatymas daugiau kaip dvigubai (nuo 350 iki 141) sumažino renkamų deputatų skaičių. Deputatai turėjo būti renkami penkeriems metams vienmandatėse rinkimų apygardose remiantis visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Lapkričio 23 d. Aukščiausioji Taryba nustatė dvyliktojo šaukimo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų rinkimo datą – 1990 m. vasario 24 d. (šeštadienį).

Sąjūdžio politinio aktyvumo dėka nuo 1989 metų Lietuvoje vyko politinių partijų atkūrimo procesas, per trumpą laiką atsikūrė bent penkios partijos (vasario 5 d. atkurta Lietuvos demokratų partija, vasario 16 d. – Lietuvos krikščionių demokratų partija, balandžio 11 d. – Lietuvos tautininkų sąjunga, liepos 15 d. – Lietuvos žaliųjų partija, rugpjūčio 12 d. – Lietuvos socialdemokratų partija). Todėl pirmą kartą per visą okupacijos laikotarpį rinkimuose vyko reali kandidatų konkurencija.

Žinoma, pagrindinė rinkimų kova 1990 metų rinkimuose vyko tarp Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio, atstovavusio tautos išsivadavimo siekiui ir po savo sparnu telkusio atsikūrusių demokratinių politinių partijų kandidatus, ir savarankiškos Lietuvos komunistų partijos. Rinkimuose dalyvavo ir nuo Lietuvos komunistų partijos atsiskyrusi, Maskvai lojali LKP (TSKP).

Pasirengimą rinkimams Sąjūdis pradėjo 1989 m. rudenį. Sąjūdžio Seimo taryboje patvirtintas rinkimų šūkis „Su Sąjūdžiu už Lietuvą!“, miestuose ir rajonuose vyko Sąjūdžio rinkiminės konferencijos, įgaliotinių susirinkimai, kiti renginiai.

1990 m. vasario 3 d. Vilniuje, Sporto rūmuose, įvyko Sąjūdžio rinkiminė konferencija „Lietuvos kelias“. Sąjūdžio delegatai patvirtino remiamų kandidatų sąrašą ir Sąjūdžio rinkimų programą. Programos preambulėje buvo rašoma: „Sąjūdžio remiami kandidatai, dalyvaujantys 1990 m. vasario 24-osios dienos rinkimuose į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą, gavę Lietuvos visuomenės mandatą įgyvendinti šią programą, sieks atkurti nepriklausomą, demokratiškai tvarkomą Lietuvos valstybę. Lietuvos nepriklausomybė yra tautos išlikimo, demokratinės santvarkos ir piliečių saugos bei gerovės būtina sąlyga.“

Sąjūdžio rinkimų konferencija „Lietuvos kelias“ Vilniaus sporto rūmuose. 1990 m. vasario 3 d.
Jono Juknevičiaus nuotrauka. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Lietuvos komunistų partija rinkimams ruoštis pradėjo tik po 1989 m. gruodžio mėnesį įvykusio XX partijos suvažiavimo. 1990 m. sausio 24 d. LKP Centro komitetas paskelbė partijos rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą programą, kurioje skelbta „laisva, teisinė, demokratinė, humanistinio socializmo valstybė, besiremianti tautinėmis vertybėmis. /.../ Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas turi tam tikrus etapus. Jau dabar siekiame suvereniteto, lygiateisio ir savitarpiškai naudingo bendradarbiavimo tiek su centru, tiek su kitomis respublikomis derybų keliu, sutarčių pagrindu."

Pagrindiniu rinkiminės kampanijos polemikos akcentu tapo požiūris į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Sąjūdžio rinkimų programoje ir kandidatų kalbose skambėjo „Nepriklausomybės skelbimo kaip visų kitų problemų sprendimo" kelias, savarankiškosios Lietuvos komunistų partijos programoje – ėjimas etapais, žingsnis po žingsnio Nepriklausomybės link.

Rinkiminės kampanijos metu buvo iškelta 650 kandidatų į Aukščiausiosios Tarybos deputatus, tačiau dėl Rinkimų įstatymo pažeidimų kandidatais buvo įregistruoti tik 522. Vėliau kandidatų į deputatus sumažėjo iki 472, nes dalis kandidatų savo iniciatyva atsisakė balotiruotis.

Savarankiškoji Lietuvos komunistų partija rinkimuose į Aukščiausiąją Tarybą iškėlė daugiausia kandidatų – apie 200. Maskvai lojali likusi LKP (TSKP) – 78 kandidatus. Dar buvo iškelti 47 nepartiniai kandidatai. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis nebuvo politinė partija, todėl kėlė ir rėmė įvairių partijų (išskyrus LKP (TSKP) ir nepartinius kandidatus, pritariančius jo rinkimų programai. Iš viso Sąjūdis rėmė 146 kandidatus, iš kurių 92 buvo nepartiniai, 35 priklausė Lietuvos komunistų partijai, 11 – Lietuvos socialdemokratų partijai, 4 – Lietuvos demokratų partijai, po 2 – Lietuvos žaliųjų partijai ir Lietuvos krikščionių demokratų partijai.

Rinkimus stebėjo Sąjūdžio kviesti užsienio demokratinių šalių atstovai. Kanados lietuvių bendruomenės iniciatyva rinkimų stebėti atvyko šeši Kanados parlamentarai, taip pat Austrijos, Lenkijos, Vokietijos parlamentų nariai. JAV Atstovų Rūmų ir Senato delegaciją (keturis kongresmenus) TSRS vadovybė į Lietuvą įleido tik kitą dieną po įvykusių rinkimų.

Pirmajame rinkimų ture 1990 m. vasario 24 d. dalyvavo 1 mln. 851 tūkst. rinkėjų, t. y. 71,72 proc. visų balsavimo teisę Lietuvoje turėjusių rinkėjų. Antrasis rinkimų turas vyko 1990 m kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis.

Iki 1990 m. kovo 11 d. buvo išrinkti 133 deputatai, iš jų 102 Sąjūdžio rinkimų programą rėmę deputatai. Kai kuriose apygardose rinkimai paskelbti neįvykę, nes juose dalyvavo mažiau kaip 50 proc. rinkėjų. Taigi Sąjūdis rinkimuose laimėjo absoliučią daugumą mandatų Aukščiausiojoje Taryboje, o išrinkti deputatai gavo įgaliojimus Lietuvos valstybei atkurti.

Pasirengimas Kovo 11-ajai

Po pirmojo rinkimų turo išrinktieji Aukščiausiosios Tarybos deputatai, atstovaujantys Sąjūdžiui, rinkdavosi į pasitarimus, diskutuodavo, svarstydavo aktualius pasirengimo sesijai klausimus. Skambėdavo įvairūs pasiūlymai, vyravo nuomonių įvairovė, todėl buvo pasiūlyta iš deputatų sudaryti specializuotas darbo grupes (komisijas), kurios rengtų konkrečius pasiūlymus ar net aktų projektus konkrečioms problemoms spręsti. Iš dalies tai buvo susiję ir su dvejonėmis buvusio parlamento aparato darbuotojų patikimumu, kurie (ar bent dalis jų) prieš tai, matyt, patikimai tarnavo komunistiniam režimui. Taigi paminėtinos šios grupės (komisijos): Lietuvos valstybingumo problemų grupė (V. Landsbergis, R. Ozolas, K. Lapinskas, Audrius Butkevičius, Česlovas Stankevičius); ji turėjo parengti valstybės atkūrimo planą ir apibrėžti AT statusą; taip pat dirbo AT struktūros ir veiklos principų grupė (vadovavo Aleksandras Abišala); vyriausybės struktūros klausimų ir veiklos principų grupė (vadovas – Gediminas Vagnorius), teisėtvarkos ir krašto apsaugos (vadovas – Z. Vaišvila) grupė.

Grupės savarankiškai svarstydavo pavestus klausimus, ieškodavo tinkamų sprendimų, o su parengtais projektais grupių vadovai supažindindavo Sąjūdžio deputatus, išklausydavo pastabas, pasiūlymus ir toliau tobulindavo atitinkamus dokumentus. Valstybingumo problemų grupė (vadovas V. Landsbergis) rengė Aukščiausiosios Tarybos kovo 11 d. darbotvarkę (tai buvo lengviausias klausimas, nors buvo parengti gal 5–7 variantai), rengė ir ilgai tobulino pagrindinius Kovo 11-osios dokumentus: deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“, įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“, Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“, Įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“, Įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ ir Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

Labai rimtai buvo iškilęs klausimas dėl valstybės nepriklausomybės skelbimo laiko. Nors apie nepriklausomybę, įvairius jos aspektus pradėta kalbėti dažniau, tačiau niekas negalėjo pasakyti, kada valstybės nepriklausomybė bus paskelbta. Štai net po rinkimų į naująją Aukščiausiąją Tarybą (pirmojo turo – 1990 m. vasario 24 d.) apie išrinktų LPS deputatų nuomones rašoma: „Daugelio mūsų nuomonės keitėsi, atsižvelgiant į įvairiausias aplinkybes ir argumentus net per tas dvi savaites iki kovo vienuoliktosios. Ypatingai sunku buvo pasirinkti tarp dviejų alternatyvų: ar skelbti valstybės atstatymą iš karto, suprantant, kad iš pradžių nepriklausomybė bus atkurta tik popieriuje, ar skelbti pereinamąjį laikotarpį į valstybės atkūrimą – kaip, mūsų žiniomis, ruošėsi padaryti latviai ir estai.“[1] Po Aukščiausiosios Tarybos rinkimų pirmojo turo šią problemą teko spręsti iš Sąjūdžiui atstovaujančių deputatų sudarytai Lietuvos valstybingumo problemų grupei. Buvo gauta žinių, kad Maskvoje kovo pradžioje (tikėtina 12 d.) rengiamasi sušaukti neeilinį TSRS liaudies deputatų suvažiavimą, kuris turės išrinkti TSRS prezidentą ir priimti įstatymą dėl respublikų išstojimo iš TSRS mechanizmo. Pagal šį įstatymą išstojimo procedūra turėtų būti labai apsunkinta.

Viename paskutinių darbo grupės posėdžių V. Landsbergis išėjo į kitą kabinetą paskambinti telefonu Stasiui Lozoraičiui į JAV ir pasitarti dėl Lietuvos problemų. Turėjome vilčių sulaukti palankių žinių. Deja, V. Landsbergis grįžo susirūpinęs ir be jokio optimizmo pranešė, kad JAV administracija nerodo jokio susidomėjimo Lietuvos nepriklausomybės klausimu, o kalba, kad reikia remti M. Gorbačiovo vykdomą užsienio politiką. „Ką darysim?“ – paklausė V. Landsbergis mūsų. Atsitokėję nuo nelinksmos žinios, prisiminėme Maskvos ketinimus ir visi vieningai sutarėm, kad delsti dėl nepriklausomybės skelbimo negalima.

Taigi dėl sudėtingos, įtemptos ir greitai kintančios politinės situacijos buvo pasirinktas nepriklausomybės skelbimo nedelsiant kelias, o dėl laiko stygiaus – sovietinės Lietuvos Konstitucijos esminė peržiūra ir jos teikimas Aukščiausiajai Tarybai tvirtinti.

Parengus sesijos darbotvarkę ji buvo suderinta ir su kompartijos deputatais, pasiūlyta sesiją pradėti 1990 m. kovo 11 d. Tiesa, pirmasis Aukščiausiosios Tarybos posėdis įvyko 1990 m. kovo 10 d. vakare (21 val.), jame buvo išrinkta ir patvirtinta Balsų skaičiavimo komisija, Mandatų komisija ir pirmosios sesijos sekretoriatas, patikrinti deputatų įgaliojimai.

Istoriniai Kovo 11-osios sprendimai

Aukščiausiosios Tarybos antrasis posėdis prasidėjo kovo 11 d. 9 val. Pradžioje svarstyti procedūrinio pobūdžio klausimai: Mandatų komisijos pranešimas ir deputatų įgaliojimų tvirtinimas, AT reglamento pakeitimai dėl pirmininko rinkimų, pagaliau parlamento vadovybės rinkimai. Slaptu balsavimu prieš 16 val. Aukščiausiosios Tarybos pirmininku buvo išrinktas V. Landsbergis (už – 91, prieš – 42 balsai). Jo teikimu buvo išrinkti trys pirmininko pavaduotojai ir AT sekretorius.

[1] *Čepaitis V. Su Sąjūdžiu už Lietuvą, p. 413–414.*

Dienai baigiantis pereita prie pagrindinių darbotvarkės klausimų, susijusių su Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimu. Tai buvo penki konstitucinės galios teisės aktai, lėmę sovietų aneksuotos valstybės grįžimą į nepriklausomų demokratinių valstybių bendriją.

Pirmasis iš minėtų aktų – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“. Šis aktas pirmiausia konstatuoja istorinius faktus: 1918 m. vasario 16 d. atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė 1940 m. birželio 15 d. smurtu ir agresija Sovietų Sąjungos neteisėtai buvo inkorporuota į TSRS sudėtį. Pabrėžta, kad okupantų Lietuvai primestų svetimų valdžios struktūrų panaudojimas neturi būti interpretuojamas kaip įvykdytos aneksijos pripažinimas.

Kartu konstatuojama, kad nuo 1988 metų atsivėrus naujoms galimybėms, tautos atgimimo ir nepriklausomybės sąjūdis pradėjo reikštis atvirai, apimdamas plačiausius visuomenės sluoksnius. Tautos valia, viešai prabilusi politinėse akcijose, virto jos suvereninės galios raiška per esamas institucijas.

Šiame kontekste pažymėtina, kad rinkimai buvo vykdomi vadovaujantis Lietuvos *TSR* rinkimų įstatymu, į Lietuvos *TSR* Aukščiausiąją Tarybą. Tačiau nors minėtas įstatymas vadinosi Lietuvos *TSR***,** jo normos buvo iš esmės reformuotos, demokratizuotos, pritaikytos daugiapartinei sistemai, todėl sudarė galimybes piliečių valiai laisvai pareikšti, rinkimų procedūrų objektyvumui užtikrinti. Būtent tai sudarė prielaidas nuostatai, kad „Lietuvos gyventojai savo valia suteikė išrinktiems Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams tautos atstovų mandatą ir prievolę atstatyti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suvereninę galią (*suprema potestas*) per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 val. bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba.“

Įgyvendinant deklaracijos nuostatą, kad demokratiškai išrinkti Aukščiausiosios Tarybos deputatai turi Lietuvos tautos atstovų mandatą ir teisę reikšti tautos suvereninę galią (*suprema potestas*), buvo priimtas įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“. Jame nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės norminiuose aktuose turi būti vartojamas vienintelis oficialus valstybės pavadinimas „Lietuvos Respublika“, o trumpiau – „Lietuva“, „Lietuvos“, atitinkamai keičiami valstybinių organų ir pareigybių pavadinimai. Kartu buvo įtvirtinta nuostata „toliau vartoti oficialų Lietuvos Respublikos valstybės herbą ir ženklą – Vytį“.

Apibrėžus Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų prigimtį ir valstybės pavadinimą bei panaikinus oficialią sovietinę simboliką, buvo pereita prie svarbiausio šios sesijos klausimo – Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo.

Iš pradžių projektas vadintas Aukščiausiosios Tarybos nutarimu, po svarstymo tapo Aktu. Jame deklaruojama, kad „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatoma 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė“.

Akte akcentuojami tokie nepriklausomos valstybės principai kaip valstybės teritorijos vientisumas ir nedalomumas, sienų neliečiamumas, ištikimybė tarptautinės teisės principams; pabrėžiama ir tai, kad Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Nepriklausomybės akte taip pat akcentuojamas Lietuvos Respublikos ryšys su tarpukario Lietuvos valstybe skelbiant, kad „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės /.../ yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.“

Už Nepriklausomybės Akto priėmimą balsavo 124 deputatai, susilaikė šeši, prieš nebuvo nė vieno.

Posėdžio pabaigai liko konstitucijos problemos.

Dar deputatinėje Lietuvos valstybingumo problemų grupėje buvo svarstoma, kaip užtikrinti atkurtos nepriklausomos Lietuvos teisinį valstybės tęstinumą. Buvo apsistota ties 1938 metų Konstitucija, nes jai galiojant 1940 m. birželio 15 d. Lietuva faktiškai buvo okupuota ir aneksuota. Todėl 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“, kurio 3 punkte buvo nustatyta, kad atnaujinamas 1938 metų Konstitucijos veikimas visoje Lietuvos teritorijoje, sustabdant tų skyrių ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir Valstybės kontrolės statusą, galiojimą. Kartu buvo nustatyta, kad 1938 metų Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime neatkuria Lietuvoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusių įstatymų. Minėtos Konstitucijos galiojimo išimtys reiškė atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės atsiribojimą nuo ano meto autoritarinio režimo institucijų bei jų sukurtų įstatymų. Priminsime, kad 1938 metų Konstitucijos galiojimas truko vos vieną dieną (faktiškai dar trumpiau), t. y. tą pačią dieną, kai buvo patvirtintas Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, jos galiojimas buvo sustabdytas.

Taigi 1938 metų Konstitucijos galiojimo atnaujinimas buvo daugiau simbolinis aktas – istorinio ryšio su iki 1940 m. birželio 15 d. buvusia nepriklausoma Lietuvos valstybe atkūrimas.

Dar 1990 m. kovo 7 d. iš išrinktų AT deputatų (atstovaujančių LPS) buvo sudaryta komisija Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui (toliau – LPĮ) parengti (Č. Stankevičius, V. Landsbergis, K. Lapinskas, A. Saudargas, V. Andriukaitis, R. Ozolas, V. Katkus, K. Motieka). Šiam didžiuliam darbui atlikti buvo skirtos vos trys paros, nes dokumentas turėjo būti teikiamas jau kovo 11 d. paskirtam Aukščiausiosios Tarybos posėdžiui.

Šiam darbui labai pravertė anksčiau redaguotas ir taisytas Lietuvos TSR Konstitucijos tekstas. Tai jau buvo tam tikras įdirbis, nors teko kritiškai vertinti ir šį tekstą, ypač šalinant iš jo bet kokias sąsajas su TSRS konstitucija; iš buvusių 172 straipsnių liko 132 straipsniai; vietoj buvusių 20 skyrių ir skirsnių liko 16 skirsnių; suformuluoti nauji Lietuvos Respublikos, suvereniteto, Lietuvos herbo, Lietuvos teritorijos, pilietybės apibrėžimai; išplėstos peticijų, informacijos rinkimo ir platinimo, žodžio, spaudos, susirinkimų, asociacijų teisės; naujai suformuluoti biudžetinės sistemos bei socialinio vystymo ir kultūros skirsniai; išplėstos Aukščiausiosios Tarybos teisės, ji tapo nuolat dirbančiu parlamentu; nemažai naujovių atsirado skirsnyje apie Vyriausybę ir t. t. Vėlai vakare Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo priimtas.

Nors Laikinasis Pagrindinis Įstatymas parengtas sovietinės Konstitucijos pagrindu, jis suvaidino reikšmingą vaidmenį pirmaisiais atkurtos nepriklausomos valstybės metais, nes buvo tarsi viso valstybės aparato (pirmiausia – pačios Aukščiausiosios Tarybos) ir ypač jo veiklos teisinis stuburas, įgalinęs vykdyti būtinas valstybės valdymo, ekonomikos, socialines ir kultūrines reformas, plėtoti žmogaus teises, nustatyti jų gynimo garantijas.

ARTŪRAS JUDŽENTIS

SIRGĘS TAUTOS REIKALAIS. AKADEMIKUI ZIGMUI ZINKEVIČIUI – 100 METŲ

Akademikas Zigmas Zinkevičius – vienas iškiliausių lietuvių kalbininkų, žymus pokario lituanistų ugdytojas, valstybininkas, politikas. Išėjęs iš lietuviško kaimo, gyvenimo aukštumų jis pasiekė nepaprastu darbštumu, atsidėjimu ir nuoseklia veikla.

Z. Zinkevičius gimė 1925 metais Juodáusiuose (Pabaisko vlsč., Ukmergės aps.), mokslus ėjo Ukmergės Antano Smetonos gimnazijoje. 1945–1950 metais Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakultete studijavo lituanistiką. Studijas baigęs, liko jame dirbti. 1955 metais apgynė pirmąją (kandidato) disertaciją apie lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių istoriją, o 1967-aisiais ir antrąją (daktaro) –apie lietuvių kalbos tarmes. Nuo 1969 metų – profesorius. 1973–1988 metais vadovavo Lietuvių kalbos, 1988–1991 metais – Baltų filologijos katedroms. 1990 metais išrinktas Lietuvos mokslų akademijos tikruoju nariu, o 1991-aisiais – Lietuvių katalikų mokslų akademijos akademiku. Dar dirbo Vilniaus pedagoginiame institute, Lietuvos konservatorijoje, vėliau – atkurtajame Vytauto Didžiojo universitete. Buvo Lietuvių kalbos instituto direktorius (1995–1996), Valstybinės lietuvių kalbos komisijos narys, daugelio užsienio mokslų akademijų narys. Parašė ir paskelbė per 60 knygų, daugiau kaip 1 000 straipsnių. Mirė Vilniuje 2018 metais.

Akademikas Zigmas Zinkevičius. Mindaugo Šinkūno asmeninis archyvas

Mokslininkas ir pedagogas

Mokslinio darbo pradžioje Z. Zinkevičius atrinko, sutvarkė ir mokslo reikalams parengė tris Kazimiero Būgos rinktinių raštų tomus ir rodykles (išėjo 1958–1962 metais). Ypač reikšmingos daug darbo pareikalavusios šių raštų rodyklės. Be jokios abejonės, didžiojo kalbininko darbai pradedančiam mokslininkui atvėrė kalbos studijų gylį ir grožį, mokė mokslinio darbo metodikos. Poveikį turėjo daryti jo nepaprastas darbštumas ir kruopštumas.

Nuo pedagoginio darbo pradžios dėstydamas lietuvių kalbos tarmių kursą Z. Zinkevičius kaupė mažai tirtą jų medžiagą. Į šį darbą gausiai įtraukė ir savo studentus. Sukauptus gausius duomenis susistemino ir 1966 metais išleido kapitalinį veikalą – „Lietuvių dialektologiją“, kuris yra ir visada bus nepakeičiamas lietuvių kalbos tradicinių tarmių žinynas. Jau vien dėl savo apibendrinamojo pobūdžio ši knyga tapo viena svarbiausių lietuvių tautos savižinos knygų. Reikšmingas pats darbo užmojis – pagal griežtą metodiką aprašyti visą lietuvių kalbos tarmių įvairovę. Buvo patikslinta daugelis tarminių reiškinių, iškelta daug naujų, anksčiau mažai žinotų ar visai nežinomų tarmių faktų. Tarmės aprašytos lyginant su bendrine kalba, paaiškinti pagrindiniai tarmės garsų ir formų raidos bruožai.

Maždaug tuo pačiu metu su Aleksu Girdeniu (1936–2011) parengė naują dabartinės lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją, pagal kurią tarmes skirstome ir nusakome ir šiandien.

Nagrinėjant tarmes negalėjo nekilti klausimų dėl jų kilmės ir raidos. Šia tema palaipsniui susiformavo nuomonė (tikslinta nuo 1969 iki 1985 metų), pagal kurią žemaičių tarmė susidariusi veikiant kuršių substratui, o rytų aukštaičiai uteniškiai anykštėnų ir kupiškėnų tarmių buvę perskelti pusiau.

Tiesiog stebina, kaip nuosekliai, remdamasis jau pasiektu dalyko išmanymu, profesorius gebėjo jį išplėsti, pritaikyti naujai pažinimo sričiai. Taip gerą tarmių pažinimą jis pritaikė senųjų lietuviškų raštų kalbos tyrimams. Pirmasis gausiai tarmių duomenimis besiremiantis kalbos istorijos straipsnis – „Apie 1605 m. katekizmo tarmę“ – pasirodė 1968 metais. Jame, remdamasis tarminių teksto ypatybių paplitimu tradicinėse tarmėse, autorius gana tiksliai nustatė nežinomo vertėjo galimos kilmės vietą. Vėliau panaudodamas šį metodą Z. Zinkevičius nustatė ir apibūdino daugelio senųjų raštų tarmines ypatybes: Stanislovo Rapolionio lietuviškų raštų, Martyno Mažvydo raštų, Volfenbiutelio postilės (apie 1573), Merkelio Petkevičiaus katekizmo (1598), Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ (1629, 1644), Saliamono Mozerkos Slavočinskio giesmyno (1646), Kiprijono Lukausko pamokslų (1797), Antano Tatarės „Pamokslų išminties ir teisybės“ (1851).

Nagrinėjant senuosius lietuviškus raštus kilo minčių apie interdialektinę senųjų lietuviškų raštų kalbos kilmę. Ji buvo išdėstyta keliuose 1974–1988 metais paskelbtuose straipsniuose ir sukėlė tam tikrą diskusiją. Z. Zinkevičiaus nuomone, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susidarė du tokie interdialektai, o jų pagrindu – raštų kalbos variantai: rytietiškasis, vadintas tiesiog lietuvių kalba, ir vidurinis, vadintas žemaičių kalba. Prūsijos kunigaikštystėje gyvavo dar vienas senųjų lietuviškų raštų kalbos variantas – vakarinis. Ši klasifikacija palaipsniui įsigalėjo ir iki šiol vartojama lietuvių senųjų raštų kalbos tyrėjų darbuose.

1975 metais išėjo nedidelė knygelė – „Iš lietuvių istorinės akcentologijos: 1605 m. katekizmo kirčiavimas“. Ji labai svarbi lietuvių kalbos akcentologijos istorijos tyrėjams, nes sistemiškai atskleidžia, kaip kito mūsų kalbos kirčiavimas.

Daugelį metų universitete ir 1951–1956 metais Vilniaus pedagoginiame institute dėstytas istorinės gramatikos kursas buvo apibendrintas dviejų dalių veikalu „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ (1980–1981). Tai daugiau nei vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams. Jame, be bendrųjų dalykų, labai sistemiškai, glaustai ir aiškiai pateikta lietuvių kalbos fonetinės ir morfologinės sandaros raida, pridėta trumpa sintaksės apybraiža. Knyga stebina dėstomos medžiagos ir kritiškai apžvelgtos literatūros gausa.

Savo didįjį darbą – „Lietuvių kalbos istoriją“ (1984–1995) Zinkevičius pradėjo rašyti dar 1980 metais. Jame aprašomas lietuvių tautos ir kalbos kelias nuo indogermanų kalbų kontinuumo, davusio pradžią lietuvių kalbai, iki lietuvių tautos ir kalbos atgimimo 1993 metais – šeši tomai ir rodyklės su temine bibliografija (maždaug 2 400 puslapių, 163 lankai teksto, 10 000 vienetų tiražas). Šis didelių užmojų lietuvių kalbos (ir tautos) kilmės bei raidos veikalas skirtas ne negausiam mokslininkų būreliui, o lietuvių tautai – todėl joje tiek daug grynajai kalbotyrai nebūtinų nekalbinių dalykų. Jį galima pavadinti lietuvių kalbos istorijos enciklopedija. Ši istorija, apibendrinanti visus ligšiolinius lietuvių kalbos (o nemaža dalimi – ir Lietuvos istorijos) tyrimus, yra grąžinama, arba įduodama, tautai, kuri šią kalbą per amžius kūrė, saugojo ir puoselėjo. Dažnu atveju ji gali būti universalus žinių šaltinis, leidžiantis pasitikrinti primiršta, skatinantis didžiuotis tuo, kas sukurta ir išsaugota, leidžiantis pasiremti, suvokiant ar aiškinant naujus kalbos reiškinius. „Lietuvių kalbos istorija“ iki šiol yra ir dar, matyt, ilgai bus nepralenktas tokio pobūdžio leidinys. Autorius siekė, jo paties žodžiais, „įamžinti lietuvių kalbos, kartu ir tautos, nueitą garbingą kelią“. Jam rūpėjo, kad „pavergtos Lietuvos vaikai to kelio nepamirštų, kad jie iš praeities semtųsi jėgų“. Veikalas ne vienu atžvilgiu yra svarbus ir šiandien, ginant lietuvybę nuo iškreipto liberalizmo ir naujojo marksizmo, prisidengusio globalizmo ideologema, pasaulėžiūros.

Pasak profesoriaus, „kalbos istorija neatsiejama nuo tautos istorijos“. Jį domino tautos kilmė, senieji baltų (ypač lietuvių) santykiai su kaimynais. Z. Zinkevičiui priklauso lietuvių kalbos kilmės iš pietinio rytų baltų kalbų arealo, šiauriniam (greičiausiai dėl finų poveikio) nuo jo nutolus, koncepcija. Šia tema paskelbtas ne vienas straipsnis.

Z. Zinkevičius paskelbė ir „Jotvingių kalbos žodynėlį“. Apie jį 1985–1992 metais parašė mokslo ir populiarių straipsnių. Lietuvių etnogenezės tyrimai apibendrinti knygoje „Lietuvių tautos kilmė“ (2005) ir su Aleksejumi Luchtanu bei Gintautu Česniu parašytoje visuomenei skirtoje knygoje „Iš kur mes kilę“ (2005).

Nuo 1971 metų Z. Zinkevičius įsitraukė į vardyno studijas. 1974–1980 metais jis paskelbė seriją straipsnių apie Vilniaus lietuvių asmenvardžius, o 1977-aisiais išleido knygą „Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje“. Metodikos požiūriu nauja buvo tai, kad knygoje daug remtasi ekstralingvistikos duomenimis. Tyrimas atskleidė, kad XVII amžiaus pradžioje „Vilniaus apylinkės dar tebebuvo palyginti visai lietuviškos. Mieste taip pat tuomet dar plačiai skambėjo senovinė rytų aukštaitiška lietuvių kalba“[1]. Tačiau XVII amžiaus pabaigoje, po karų, marų ir kitokių negandų lietuvių kalbos Vilniuje sumažėjo, o jo gyventojų asmenvardžiai buvo jau gerokai aplenkinti.

Kitas didelis veikalas, skirtas vardyno tyrimams, išėjo net po trijų dešimtmečių – „Lietuvių asmenvardžiai“ (2008). Knygoje nagrinėjamas tautinis, krikščioniškasis ir pravardinės kilmės vardynas. Vertingas jame pateiktas lietuvių dvikamienių asmenvardžių dėmenų sąvadas, kurį sudaro daugiau kaip 800 vienetų. Aptariami pravardinės kilmės asmenvardžiai suskirstyti į semantines grupes. Autorius ir vėl laikosi nuomonės, kad „šalia lingvistinės analizės antroponimikos specialistams tenka daug dirbti gilinantis į tas ekstralingvistines sąlygas, kuriomis funkcionavo tiriamieji asmenvardžiai ir kurios dažnu atveju lėmė dabartinį asmenvardžių pavidalą“[2].

Lietuvos vardo, jos svarbesnių gyvenviečių, vandenvardžių ir asmenvardžių kilmė atskirai nagrinėjama knygoje „Senosios Lietuvos valstybės vardynas“ (2007). Joje autorius parodo, kad Lietuvos valstybę kūrė žmonės, kalbėję lietuvių, o ne slavų kalba, kaip pastaruoju metu norima įrodyti Gudijos istorikų. Minėtinos ir kitos autoriaus visuomenei skirtos knygelės vardyno temomis: „Krikščioniško vardyno kelias į Lietuvą“ (2010), „Lietuvos vardas. Kilmė ir formų daryba“ (2010), „Šventasis Brunonas ir Lietuva. Lietuvos vardo paminėjimo istorijos šaltiniuose tūkstantmečiui“ (2010), „Ukmergės rajono gyvenviečių vardynas. Pavadinimų kilmė“ (2011). Kelios šios tematikos knygelės svarbios ne tik

[1] *Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje. Vilnius, Mokslas, 1977, p. 33.*

[2] *Zinkevičius Z. Lietuvių asmenvardžiai. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 13–14.*

mokslui, bet gali būti pasitelktos ir kaip lietuvių kalbai priešiškos ideologijos priešnuodis: „Lietuviškas paveldas Suvalkų ir Augustavo krašto Lenkijoje pavardėse. Polonizacijos apybraiža“ (2010), „Lietuviškas (baltiškas) paveldas Balstogės vaivadijos Lenkijoje pavardėse. Slavizacijos apybraiža“ (2011). Jos parašytos remiantis Suvalkų ir Balstogės kraštų telefono abonentų knygomis. Jose atskleista lietuviškų asmenvardžių slavinimo ir lenkinimo šiuose kraštuose istorija iki mūsų dienų.

Rytų Lietuva, jos praeitimi Z. Zinkevičius susidomėjo pradėjęs tirti Vilniaus gyventojų asmenvardžius. Pirmą straipsnį apie lenkų kalbos atsiradimą Vilniuje paskelbė 1979 metais. Vėliau šia tema rašė vis daugiau. Su minėta „Lietuvių kalbos istorija“ glaudžiai susijusi kita autoriaus knyga – „Rytų Lietuva praeityje ir dabar“ (1993). Joje aprašoma labai aktuali rytinės Lietuvos dalies istorija ir kalba, jos gyventojų kilmė, rusifikacijos ir polonizacijos reiškiniai. Šio krašto lietuvybės reikalai autoriui rūpėjo iki paskutinių dienų. Jis įsitraukdavo į polemiką su lenkų ir gudų mokslininkais, kantriai aiškindavo Vilniaus krašto lenkų kilmę, jame vartojamų slavų tarmių kalbinę priklausomybę, tyrė lietuvių kalbos paplitimo plotą seniau ir dabar.

Vienas paskutinių akademiko kūrinių – knyga „Vilnijos lenkakalbių pavardės“ (2012), kurioje dar kartą aiškinamas lenkų kalbos atsiradimas Lietuvoje, lietuvių asmenvardžių slavinimas ir lenkinimas, nagrinėjama lenkakalbių asmenų pavardžių kilmė, struktūra ir semantika, jų rašymas lenkiškais rašmenimis. Profesorius visada karštai įrodinėjo, daugiausia remdamasis asmenvardžiais ir vietovardžiais, Vilniaus krašto gyventojų prievartinį sulenkinimą. Jis laikėsi nuomonės, kad tirti reikia visą lietuvių vardyną, nepaisant valstybės sienų. Tai tebėra svarbu ir dabar atliekamiems lietuvių vardyno tyrimams.

Keli Z. Zinkevičiaus veikalai skirti krikščionybės Lietuvoje istorijai. Tai „Lietuvių poteriai. Kalbos mokslo studija“ (2000) ir su ja glaudžiai susijusi „Krikščionybės ištakos Lietuvoje“ (2005). Pirmojoje knygoje autorius labai detaliai išnagrinėjo lietuviškų poterių kilmę ir raidą. Joje, be kita ko, kruopščia analize nustatyta, kad poteriai į lietuvių kalbą išversti ne iš lenkų, o iš vokiečių kalbos karaliaus Mindaugo krikšto metu. Vėliau pirminis vertimas buvo artinamas prie lenkiškų poterių, tačiau tam tikrų jo pėdsakų išliko iki dabartinių laikų. Antrojoje knygoje daugiausia remiantis vardyno medžiaga parodoma, kad Lietuva su Rytų krikščionybe susidūrė dar prieš oficialųjį krikštą, greičiausiai X–XIII amžiais. Pagal temą šiai knygų grupei priskirtina dar viena knygelė – „Šventasis Brunonas ir Lietuva“ (2010). Krikščionybės Lietuvoje ištakų tyrimas įsiliejo į lietuvių tautos kilmės studijas.

Dar labiau istorinės, rodančios didelį akademiko įsitraukimą į tautos praeities studijas, yra knygos „Lietuvos senosios valstybės 40 svarbiausių mįslių“ (2011) ir „Lietuviai: praeities didybė ir sunykimas“ (2013). Jos siekia sudominti tautos praeitimi, kelia tautos savivertę, žadina pareigą rūpintis jos ateitimi.

Zigmas Zinkevičius su dukra Laimute. 1972 m. Mindaugo Šinkūno asmeninis archyvas

Z. Zinkevičius buvo ir „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ I–III tomų, išėjusių 2000–2006 metais, vyriausiasis redaktorius. Jo sumanumas ir patirtis, taikus būdas ir gebėjimas greitai rasti sprendimus lėmė, kad šis pamatinis veikalas, visapusiškai nušviečiantis šios Lietuvos etnografinės ir istorinės dalies gyvenimą, buvo per gana trumpą laiką parengtas ir išleistas.

Švietimo ir mokslo ministras

Nuo 1996 m. gruodžio iki 1998 m. balandžio Z. Zinkevičius ėjo švietimo ir mokslo ministro pareigas. Vadovavimą Lietuvos švietimui jis suvokė ne kaip žingsnį į šalį, atsitraukimą nuo mokslinių lituanistikos tyrimų, o kaip savaime suprantamą jų tąsą, praktinį taikymą, išvadų ir idėjų įgyvendinimą, kaip praktinę lituanistinę veiklą.

Tapęs ministru jis išsikėlė tikslus stiprinti patriotinį ir krikščionišką mokinių auklėjimą ir per mokyklas gaivinti Pietryčių Lietuvos krašto lietuvybę.

„Aiškiai jutau du svarbiausius ir labai pribrendusius švietimo pertvarkos uždavinius: 1) būtinai reikėjo pasiekti, kad mokykla ugdytų /.../ gimtojo krašto patriotus, ir 2) skubiai sustabdyti lietuvių nutautinimą per mokyklas Pietryčių Lietuvoje /.../.“[1]

Z. Zinkevičius vienas pirmųjų atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje iškėlė dar ir šiandien labai svarbią mintį, kad visose valstybinėse mokyklose, taip pat ir Vilniaus krašte, „turėtų būti dėstoma valstybine kalba, kaip yra kitose pasaulio šalyse“[2]. Šiandien visi jauni žmonės jau mokėtų valstybinę kalbą, tuo pačiu būtų išspręsta daug valstybės problemų. Tačiau taip neįvyko. Tokioms mintims labai pasipriešino lenkų ekstremistai, sukėlę tarptautinį skandalą. Lenkų veikėjai rėmė LDDP atėjimą į valdžią. O šie atsidėkodami Pietryčių Lietuvoje vietinei lenkiškai valdžiai paliko veikimo laisvę ir nieko nedarė diskriminuojamam lietuviškam švietimui padėti. Be to, ministras reikalavo, kad visose mokyklose ir švietimo įstaigose dirbtų tik Lietuvai ir lietuvių tautai lojalūs pareigūnai[3].

Naujos mokyklos buvo steigiamos per Vilniaus apskrities administraciją, kuriai tuo metu vadovavo Alis Vidūnas. Šiam tikslui lemiamą reikšmę turėjo iš Vyriausybės rezervo premjero Gedimino Vagnoriaus išrūpintos lėšos. Z. Zinkevičius prisipažįsta, kad lietuviškų mokyklų Pietryčių Lietuvoje buvo įsteigta net daugiau, negu iš pradžių ketinta. „1997 m. rudenį įsteigėme dešimt pradinių, keturias pagrindines ir vieną vidurinę mokyklą.“[4] Šalčininkų rajone buvo įsteigtos Butrimonių, Purvėnų, Jurgelionių, Šarkaičių, Čiužiakampio, Gerviškių, Tabariškių pradinės ir Akmenynės, Turgelių, Kalesninkų pagrindinės mokyklos, o Vilniaus rajone – Čekoniškių, Visalaukės, Rakonių pradinės, Glitiškių pagrindinė, Bezdonių vidurinė mokykla. Be šių, dar septynios veikiančios mokyklos buvo išplėstos, jose atidarytos papildomos klasės, atlikti remonto darbai, aprūpinta inventoriumi ir mokymo priemonėmis. Suprojektuota Kalvelių vidurinė mokykla (Vilniaus r.), suremontuotos Dieveniškių (Šalčininkų r.) ir Bezdonių (Vilniaus r.) vidurinės, Kernavės ir Medžiukų (abi Širvintų r.) pradinės mokyklos, Marijampolio (Vilniaus r.) vidurinės mokyklos bendrabutis. Nupirkti ir suremontuoti šeši butai mokytojams. Intensyviai ruoštasi atidaryti keturias ikimokyklines švietimo įstaigas – vaikų darželius Mickūnuose, Sudervėje, Rudaminoje (Vilniaus r.) ir Butrimonyse (Šalčininkų r.). Ministras rūpinosi ne tik naujų lietuviškų mokyklų kūrimu, bet ir anksčiau įkurtųjų reikalais, jas stengėsi aplankyti.

„Sklandžiau darbai vyko Šalčininkų rajone, kurio meras /.../ ir Švietimo skyriaus vedėjas /.../ lietuviško švietimo poreikį vertino geranoriškiau. Vilniaus rajono vadovai /.../ buvo nusiteikę labai nepalankiai.“[5]

Politinę Z. Zinkevičiaus nuovoką dar rodytų kad ir toks pavyzdys. Kai lenkiškos mokyklos, matyt, kovodamos dėl vaikų, lietuvių kalbą įsivedė nuo pirmos klasės, ministras su Aliu Vidūnu tarėsi kaip atsvarą įvesti neprivalomas lenkų kalbos pamokas lietuviškose mokyklose nuo kitų mokslo metų. „Mano giliausiu įsitikinimu tai padaryti būtų naudinga.

[1] *Zinkevičius Z. Prie lituanistikos židinio. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 419.*
[2] *Ten pat, p. 427.*
[3] *Ten pat, p. 430.*
[4] *Ten pat, p. 436.*
[5] *Ten pat, p. 436.*

Dar labiau akintų kitakalbius tėvus leisti savo atžalas į lietuviškas mokyklas.“[1] Ministras taip pat pabrėžė lietuviškų pamaldų svarbą tose vietovėse, kur įsteigta lietuviška mokykla. Deja, tuo metu net 28 Vilniaus arkivyskupijos parapijose lietuviškų pamaldų nebuvo.

Įtemptas darbas davė vaisių. Pasikeitė vietos gyventojų požiūris į lietuvišką švietimą. Buvo įgytas jų pasitikėjimas. Tėvai nebebijojo leisti vaikų į lietuviškas mokyklas. Lietuvių kalba nebebuvo boikotuojama.

Nemaža rūpesčių sudarė lenkiškos mokyklos dėl prasto lietuvių kalbos mokymo jose, nepalankaus Lietuvai auklėjimo turinio. Blogai buvo tai, kad neretai lietuvių kalbos šiose mokyklose mokė prasti mokytojai, ne tik ne lituanistai, bet net ir ne lietuviai, o daugiausia lenkai, patys tik šiek tiek lietuviškai pramokę. Rūpestį dar kėlė dviejų disciplinų – Lietuvos istorijos ir Lietuvos geografijos – mokymas kitakalbėse mokyklose. Z. Zinkevičius siekė įvesti bent šių dalykų mokymą kitakalbėse mokyklose valstybine kalba. Taip buvo Lietuvoje prieš karą ir taip šiuo metu yra Lenkijoje. Jam atrodė perspektyvu rengti mokytojus lituanistus ir istorikus specialiai Pietryčių Lietuvos kitakalbėms mokykloms. Tuo reikalu Švietimo ir mokslo ministerijoje buvo sušauktas pasitarimas. Būklę dar blogino ir tai, kad lenkiškos mokyklos neretai kviesdavosi tikybos mokytojas iš Lenkijos, nors tokių mokytojų Lietuvoje netrūko. Ministras buvo linkęs nebeduoti leidimo joms dirbti Lietuvoje.

Darytas spaudimas įteisinti vadinamąjį lenkų universitetą Vilniuje. Tačiau jis neatitiko Lietuvos aukštosioms mokykloms keliamų reikalavimų, todėl apie kokį nors jo statuso pripažinimą negalėjo būti ir kalbos.

Rusakalbių mokyklų Visagine ir Klaipėdoje švietimo pertvarkos nebespėta pradėti. Tačiau ir ji buvo numatyta, buvo sudaromi šių miestų, kaip ir Pietryčių Lietuvos, valstybinės kalbos statuso įgyvendinimo ir kultūrinio integravimo programos projektai[2].

Z. Zinkevičius rūpinosi lietuviškomis mokyklomis ir Gudijoje bei Lenkijoje. Po ilgų derybų 1997 m. gruodžio 11 d. Minske su Gudijos švietimo ministru buvo pasirašyta Lietuvos ir Gudijos bendradarbiavimo švietimo srityje 1997–2000 metais sutartis ir programa. Pagal tą sutartį Gudijos pusė garantavo, kad nebus siekiama Pelesos lietuvių mokyklos paversti valstybine, o tai buvo labai svarbu išsaugant lietuvišką tautinį šios mokyklos pobūdį. Taip pat buvo įteisintas tikybos mokymas lietuviškose Gudijos mokyklose. Lenkijos lietuvių mokykloms padėta metodine literatūra, vadovėliais, kitomis mokymo priemonėmis. Jų mokytojai ir moksleiviai kviesti į įvairius renginius.

Nepalyginti sunkiau buvo siekti antrojo užsibrėžto tikslo – padaryti Lietuvos mokyklą lietuvišką savo dvasia. „Visomis išgalėmis reikia siekti, kad Lietuvos mokykla ugdytų savo Tėvynės patriotus. Tik Lietuvą mylintis pilietis bus geras Europos pilietis, o ne atvirkščiai. /.../ Esu įsitikinęs, kad dorų piliečių be Bažnyčios pagalbos ir bendradarbiavimo su ja neišugdysime.“[3]

Patriotiniam ugdymui reikėjo, kad visi mokytojai taptų sąmoningi jaunosios kartos auklėtojai, kad toji karta būtų ugdoma patriotine dvasia, kad moksleiviai taptų tikri Lietuvos valstybės piliečiai, gimtojo krašto mylėtojai. Taip Z. Zinkevičius suprato pagrindinį tautinės mokyklos uždavinį. Tautinės mokyklos koncepcijos kūrėjams jis priekaištavo, kad „Tėvynės meilės sąvokos [joje] reikia ieškoti su žiburiu. Taigi toji mokykla lengvai galėjo netekti savo esminio bruožo – tautiškumo.“[4] Su patriotizmu glaudžiai susijęs rengimas Tėvynės gynimui. Mokykla privalo ta kryptimi orientuoti jaunąją kartą, mokyti ją ne tik mylėti savo tėvynę, bet iškilus reikalui ir ją ginti[5].

Šalia patriotinio ministrui labai rūpėjo dorovinis auklėjimas, apskritai mūsų jaunosios kartos dora. Jis siekė krikščioniško auklėjimo, nors tikybos mokymo bėdos mokyklose kėlė nerimą.

Prieš Z. Zinkevičiaus pastangas ugdyti jaunąją kartą lietuviška dvasia, laikantis krikščioniškų idealų, stojo priešiškai nusistačiusi pedagogų ir politikų grupė: Darius Kuolys,

[1] *Ten pat, p. 439.*
[2] *Ten pat, p. 448.*
[3] *Zinkevičius Z. Rinktiniai straipsniai. T. 3. Vilnius, Lietuvių katalikų mokslų akademija, 2003, p. 709.*
[4] *Zinkevičius Z. Prie lituanistikos židinio, p. 454.*
[5] *Ten pat, p. 469.*

Laimonas Tapinas, Meilė Lukšienė, Žibartas Jackūnas, Arimantas Raškinis, Valentinas Stundys, Vygintas Gontis, Albertas Žalys, Feliksas Palubinskas, Vytautas Bogušis, Algis Kašėta. Jie priekaištavo, kad švietimo reforma pakreipta kita kryptimi, negu iki tol buvo vykdoma, kad skelbiama Vakarams priešiška ir į praeitį nukreipta lietuvybė. Prieš Z. Zinkevičiaus patriotinio auklėjimo nuostatą D.Kuolys ir bendraminčiai stojo piestu. Mokykloje diegiama lietuvybė vadinta archajiška, bergždžia, konservatyvia, uždara, į praeitį orientuota. Net patriotizmo ugdymas vaizduotas kaip priešingas Vakarams.

Net ir tokiomis sudėtingomis sąlygomis, iš visų pusių puolama Z. Zinkevičiaus vadovaujama ministerija sugebėjo parengti švietimo reformos strategijos planą, kuris buvo pateiktas svarstyti pedagoginei visuomenei.

Išrinktasis prezidentas Valdas Adamkus besąlygiškai pasitikėjo „Santaros–Šviesos" federacijos nariais ir naujai prisidėjusiais talkininkais. Prezidentūroje formavosi materialistinės pakraipos susivienijimas su labai stipria antikatalikiška nuostata. 1998 m. kovą Z. Zinkevičius, ministru išbuvęs vos 16 mėnesių, buvo atstatydintas. Parlamentaras Algirdas Patackas taip įvertino šią žinią: „Prieš krikščionių demokratų, tiksliau prieš jų turėtą švietimo ministro postą buvo įvykdytas sąmokslas, kurio gijos veda visų pirma į prezidentūrą, tiksliau – Santaros–Šviesos ideologiją... Lietuvos švietimui vadovaus Atviros Lietuvos fondai, polonofiliški personažai ir kovos su etnocentrizmu ekspertai."[1]

Z. Zinkevičiaus darbas ministru iš tam tikros laiko perspektyvos vertintinas kaip labai produktyvus, nors ir įtemptas. Jo reikšmės Vilniaus krašto švietimui negalima perdėti. Tuo metu įgyvendintų darbų poveikis juntamas iki šiol. Aktualumo nepraradusios jo mintys apie visuotinį švietimą lietuvių kalba, Lietuvos istorijos ir geografijos etnocentristinį pasakojimą. Vien švietimo, be abejo, Vilniaus kraštui integruoti į Lietuvos valstybę nepakanka, tačiau jis yra labai svarbus valstybės politikos dėmuo. Per trumpą darbo laiką Z. Zinkevičiui gal ir teko nustumti į šoną bendrąsias švietimo problemas, gal jis ir nesuvokė ideologizuotų „naujų mokyklų gyvenimo realijų", tačiau laikas ir kintančios valstybės gyvenimo aplinkybės tik dar labiau išryškino, kaip teisingai ministras suvokė mokinių patriotinio ir dorinio ugdymo svarbą ir šiuo atžvilgiu pagrįstai kritikavo tautinės mokyklos koncepciją.

Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas

Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP) nepriklausomoje Lietuvoje veiklą atnaujino 1989 metais. Pirmasis jos vadovas buvo Viktoras Petkus. Tačiau jau po metų nuo jos atskilo V. Petkaus vadovaujama Krikščionių demokratų sąjunga (vėliau jai vadovavo Kazys Bobelis). 1992 metais rinkimuose į Seimą partija pasirodė sėkmingai (išrinkta dešimt atstovų), tapdama rimta politine jėga. 1996 metais į Seimą išrinkta net šešiolika LKDP atstovų. Išrinktieji nariai sudarė koaliciją su Tėvynės sąjunga ir Vyriausybėje turėjo tris ministrus: Algirdą Saudargą, Česlovą Vytautą Stankevičių ir Z. Zinkevičių. Šios partijos pirmininku 1999 m. pabaigoje buvo išrinktas Z. Zinkevičius.

Kadangi Vyriausybės ir koalicijos partnerių veikla nesiderino su krikščioniškosios demokratijos vertybėmis bei ideologinėmis nuostatomis, 1999 metais koalicijos sutartis buvo nutraukta, nors Z. Zinkevičius pasisakydavo prieš norą ją nutraukti. „Aš už dešiniųjų jėgų konsolidaciją. Tai nereiškia, kad mūsų Partija būtų kitos partijos priedėlis. /.../ reikia /.../ dėtis su kitomis partijomis tik tais atvejais, kai tai naudinga Lietuvai."[2]

Partijai grėsė skilti. Jos vienybę Z. Zinkevičius išsikėlė kaip veiklos tikslą: „Svarbiausias mūsų dabartinis uždavinys – Partijos vienybė."[1] Jis paskelbė skaldymosi veiksmų moratoriumą ir pasiūlė sudaryti iš abiejų partijos grupių atstovų kelių žmonių – po lygiai kiekvienos – komisiją, kuri vestų derybas ir parengtų bendrą vienybės deklaraciją. Tačiau naujai išrinktoji partijos valdyba šio moratoriumo nepaisė. Moderniųjų grupuotė savo atstovų į „vienybės" komisiją nepasiūlė. Netrukus V. Bogušis, A. Kašėta ir Marija Šerienė

[1] *Apžvalga, 1998, nr. 20.*
[2] *Zinkevičius Z. Rinktiniai straipsniai, t. 3, p. 709.*

demonstratyviai išstojo iš Seimo krikščionių demokratų frakcijos ir įsteigė savąją frakciją. Greit jų pėdomis pasekė ir F. Palubinskas.

1999 metais buvo įkurta nuo LKDP atsiskyrusių V. Bogušio vadovaujama Modernių krikščionių demokratų sąjunga, įvyko jos suvažiavimas. Laikui bėgant šis politinis darinys vis labiau liberalėjo. 2003 metais ji susidėjo su Lietuvos liberalų ir Lietuvos centro sąjungomis ir sudarė Lietuvos liberalų ir centro sąjungą, o ši išaugo į Lietuvos laisvės sąjungą (liberalus), nuo 2020 metų – partiją „Laisvė ir teisingumas“.

Z. Zinkevičius partines rietenas skaudžiai išgyveno: „Numesti šalin Dievo įstatymai, rodoma nepagarba dvasininkams ir vieni kitiems, trypiama krikščioniškosios demokratijos esmė ir savitumas, kėsinamasi į patį brangiausią mūsų partijos turtą – vienybę ir susiklausymą.“ Partijos narius ragino taikytis: „Liaukitės, aš dar kartą maldauju jūsų, liaukitės. Visiems jums tiesiu ranką, o ne grūmoju akmeniu, kerštu ir susidorojimu.“[2] Jis siekė, kad savaitraštis „Apžvalga“ būtų visos partijos, o ne vienos grupuotės (modernių) tribūna.

Lietuvos reikalus Z. Zinkevičius kėlė aukščiau už partinius: „Partija turi tarnauti Lietuvai, o ne atvirkščiai, Lietuva – partijai.“[3] Politinę veiklą Z. Zinkevičius grindė krikščioniška dora ir vertybėmis: „Svarbiausia mano nuostata: už gėrį, už teisę ir teisingumą, už visa tai, kas pagrįsta krikščioniškąja dora. Už krikščioniškas vertybes! Jos turi sudaryti viso mūsų darbo pagrindą, būti jo kelrodis.“[4] Todėl jam atrodė, kad „LKDP turi būti kitokia negu kitos partijos. Jos politinė veikla turi būti pagrįsta moralės normomis, krikščioniškomis dvasinėmis vertybėmis ir demokratija.“[5] Jis buvo įsitikinęs, kad dorų piliečių neišugdysime be Bažnyčios, be bendradarbiavimo su ja. „Turime siekti krikščioniškosios demokratijos. Tik krikščioniškosiomis vertybėmis grindžiama demokratija yra galinga, o politinės valdžios galia neturi peržengti dorinės santvarkos ribų. Be moralinių vertybių demokratija išsigimsta, o besaikis pragmatizmas tampa pražūtingas.“[6]

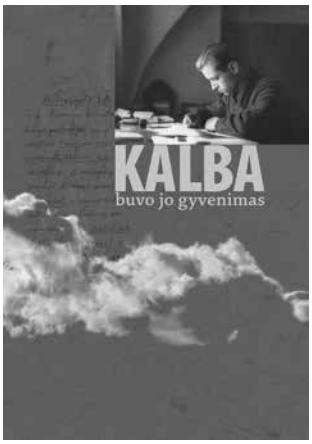
Partijos pirmininkas apgailestavo dėl prarastos LKDP įtakos švietimui, jaunimo patriotiniam ir doroviniam auklėjimui. „Keliame aikštėn ydingai vykdomą mokymo proceso profiliavimą ir su juo susijusį kaimo mokyklų (vienintelių ten kultūros židinių!) naikinimą, apskritai nepagrįstą mokyklų pertvarkymą, ypač žalingą Pietryčių Lietuvai /.../.“[7] Pasisakė prieš mokytojų peratestavimo stabdymą, atlyginimų mokytojams mažinimą, švietimo vadovybės siekimą už savo nesėkmes atsakomybę versti mokyklų vadovams.

Per savivaldybių rinkimus 2000 metais partija neteko 45 proc. vietų – beveik trečdalio savo rinkėjų. Prieš artėjančius Seimo rinkimus Z. Zinkevičius kvietė konsoliduotis visas dešiniąsias jėgas: „Mano nuostata anksčiau buvo ir dabar tebėra – prieš rinkimus siekti sudaryti visų tebesančių ir atskilusių krikščionių demokratų bloką, į kurį įeitų keturios svarbiausios mūsų grupuotės: trys jau dabar juridiškai atsiskyrusios ir ketvirtoji dar nesusiformavusi, sąlyginai pavadinkime ją „saudargininkais“. Suprantama, toks blokas būtų skirtas tik rinkimams. /.../ Galbūt tai duotų pradžią ateityje apskritai eiti vienybės link, nes, kaip jau esu sakęs, vieta sąraše yra svarbiausia visų nesutarimų priežastis. /.../ Mano nuostata tuo nesiriboja. Susitelkusiems krikščionims demokratams reikėtų siekti sutelkti dar didesnį dešiniųjų bloką einant į rinkimus kartu su Tėvynės sąjunga, politiniais kaliniais bei tremtiniais ir kitomis patriotinėmis jėgomis. Tai būtų galinga atsvara besijungiančioms kairiosioms jėgoms /.../.“[8]

Ruošdamiesi 2000 metų Seimo rinkimams, LKDP valdybos nariai pirmininko nebepalaikė ir jam už akių ėmė tartis su buvusiu partijos pirmininku A. Saudargu, kad šis vėl perimtų vadovavimą partijai. Tai, be abejo, žeidė Z. Zinkevičių. Paaiškėjo, kad A. Saudargas buvo atsistatydinęs tik tam, kad tinkamu laiku grįžtų kaip partijos „gelbėtojas“. Kiek pajėgdamas Z. Zinkevičius tam priešinosi: „/.../ mūsų pozicija yra kategoriška: partija yra ne pereinamas kiemas, į kurį galima net iš partijos išėjus, vėl atgal sugrįžti.“[9]

[1] *Ten pat.*
[2] *Ten pat, p. 710–711.*
[3] *Ten pat, p. 729.*
[4] *Ten pat, p. 708.*
[5] *Ten pat.*
[6] *Ten pat, p. 730.*
[7] *Ten pat, p. 716.*
[8] *Ten pat, p. 728.*
[9] *Ten pat, p. 725.*

Taryba išrinko A. Saudargą LKDP valdybos pirmininku. A. Saudargas dėjo pastangas partiją prijungti prie K. Bobelio vadovaujamos krikščionių demokratų atplaišos, kurios vadovas aiškiai stengėsi tapti to junginio pirmininku. Z. Zinkevičius negalėjo pritarti naujo partinio junginio kūrimui ir nutarė išlaikyti neprisijungusią LKDP dalį kaip savarankišką partiją: „Įsidėmėtina, kad derybos dėl jungimosi buvo vedamos slapta nuo manęs kaip partijos pirmininko. Aš negaliu šiai akcijai pritarti ir todėl neprisiimu jos atsakomybės. Man nedera pasirašyti dokumentų, kurie prisidės prie LKDP likvidavimo ar jos išsigimimo.“[1]

Laimutės Šinkūnienės, Vytauto Zinkevičiaus, Mindaugo Šinkūno sudaryta knyga, skirta Z. Zinkevičiaus 100-mečiui. Lietuvių kalbos institutas, 2025

Seimo rinkimai partijai buvo nesėkmingi. Nebematydamas perspektyvos savo veiklai ir jausdamas bendražygių išdavystę 2000 metais Z. Zinkevičius iš partijos pirmininko pareigų atsistatydino. Šį žingsnį jis aiškino taip: „/.../ mano buvimas partijos pirmininku visais atžvilgiais tapo beprasmis. Taigi esu priverstas iš LKDP pirmininko pareigų pasitraukti. Nuo šiol visas savo jėgas skirsiu ramiam ir vaisingam moksliniam darbui, kuris ateityje Lietuvai gali būti netgi svarbesnis.“[2] Kartu su juo iš Etikos komisijos pirmininko pareigų atsistatydino monsinjoras Alfonsas Svarinskas.

2001 metais į LKDP įsiliejo Krikščionių demokratų sąjunga. Naujasis junginys pasivadino Lietuvos krikščionimis demokratais (be žodžio „partija“). Monsinjoras A. Svarinskas tada pasakė nepritariančią kalbą, po kurios akademikas Z. Zinkevičius ir dar 36 posėdžio dalyviai demonstratyviai išėjo iš salės.

Deja, Teisingumo ministerija naujai sudarytą jungtinę partiją pripažino juridine LKDP tęsėja, o likusiems partijos nariams teko įsiregistruoti kaip naujai kuriamai partijai. 2002 m. birželį įvyko Lietuvos krikščioniškosios demokratijos partijos steigiamoji konferencija, kurioje pagaliau buvo patenkintas Z. Zinkevičiaus atsistatydinimas. Pirmininku išrinktas Ignacas Uždavinys. Ši partija gyvuoja iki šiol, tai nedidelė neparlamentinė partija.

2008 metais Lietuvos krikščionys demokratai (vadovaujami K. Bobelio, po to – V. Stundžio) susijungė su Tėvynės sąjunga ir prarado savarankiškumą bei savitumą. Ji persunkta vertybinio liberalizmo.

Tad suvienyti partijos Z. Zinkevičiui nepavyko. Gal pritrūko autoriteto ir politinio svorio? O gal jo atstovaujamos vertybės liberalėjančiai partijos vadovybei atrodė nebepatrauklios? Tiesą sakant, pirmininku jis buvo išrinktas, partijai jau faktiškai skilus. Jo matyta LKDP politinės kovos ir išlikimo vizija – dėjimasis su dešiniosiomis jėgomis, visų pirma su Tėvynės sąjunga. Deja, politinės sistemos raida parodė, kad bent jau Lietuvos krikščionims demokratams toks suartėjimas buvo pražūtingas.

Liekamoji brydė

Pats kilęs iš ūkininkų, Z. Zinkevičius buvo labai paprastas ir demokratiškas. Vis dėlto jis griežtai ir nuosekliai laikydavosi savo įsitikinimų. Profesorius visą gyvenimą buvo ištikimas lietuvių valstiečio doros sampratai, katalikiškoms vertybėms, patriotiškumui.

Akademikas buvo paprastas, nuoširdus, dažniausiai giedros nuotaikos, pašnekus, bet dalykiškas, atlaidus ir pasitikintis. Sirgęs tautos reikalais, išgyvenęs dėl jos likimo, daug nuveikęs jos labui. Nuolat pabrėždavęs, kad grynasis mokslas mažai vertas – tikras mokslininkas turįs būti atviras tautos gyvenimui, atsiliepti į jos poreikius.

Visą akademiko gyvenimą ir veiklą – mokslinę, pedagoginę, visuomeninę ir valstybinę – nušviečia stipri tautos bei jos įsteigtos valstybės pajauta ir krikščioniškoji dvasia.

[1] *Ten pat, p. 731.*
[2] *Ten pat, p. 732.*

PRISTATYMAI

NAUJI DIDŽIOS ASMENYBĖS BRUOŽAI

ROMUALDAS OZOLAS. RINKTINIAI RAŠTAI. IV TOMAS. POEZIJA. PROZA. KRITIKA. VILNIUS, 2024

Šiame Romualdo Ozolo „Rinktinių raštų“ tome – literatūros kūriniai. Iš viršelio į mus žvelgia giedros skvarbios mąslaus, kupino meilės besišypsančio žmogaus akys. Meilės žmonėms, o ypač – gimtinei, žemei ir joje įsišaknijusiems tautiečiams, kuriuos visus sieja gimtoji lietuvių kalba. Sudarytojas, jo bičiulis, bendražygis, palikimo puoselėtojas Antanas Rybelis stengėsi aprėpti kuo daugiau kūrybos. Knyga atveriama įvadiniu Valentino Sventicko straipsniu, kuriame glaustai apžvelgiamas literatūrinis R. Ozolo kelias ir paryškinamos pagrindinės jo gairės bei meniniai idėjiniai bruožai.

Poezijos skyriun sudėti beveik visi parašyti eilėraščiai, pradedant aistringais jaunystės poetiniais bandymais, baigiant mąsliomis meditacinėmis nostalgiškomis įžvalgomis. Ryškėja esminiai kovos ir laisvės motyvai, išreiškiami anam metui būdinga stilistika. Kovos eilėse pinasi apmąstymų apie būtinumą aukotis gija. Toks jaunatviškas nusiteikimas tapo esminiu būdo bruožu, kurį sustiprino filosofiniai apmąstymai.

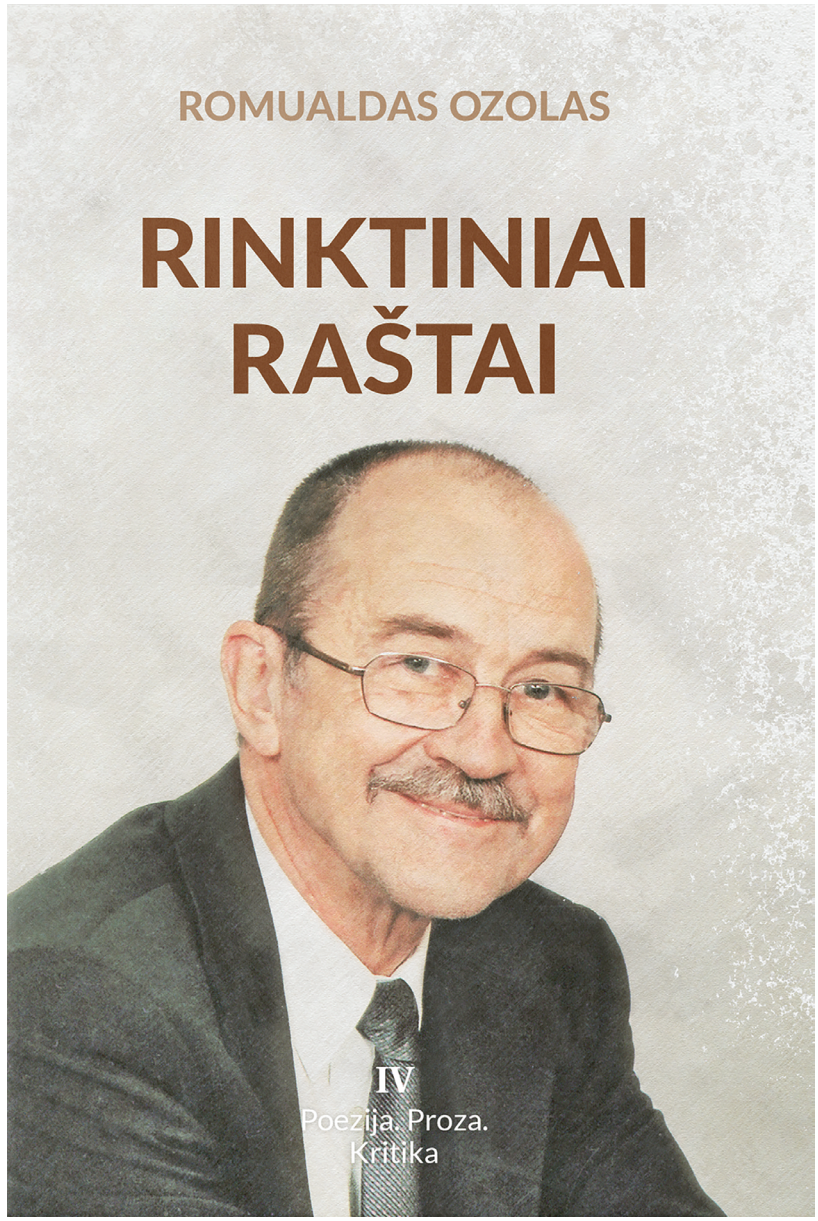
Prozos kokybės kartelė nepaprastai aukštai buvo užkelta 2015 metais pasirodžiusiu jo romanu „Pradžių knyga“, pirmąja iš sumanyto ar tik ne devynių knygų ciklo, turėjusio aprėpti gyvenimą sovietmečiu ir brendimą laisvintis iš sovietinės okupacijos. Romanas – neeilinis prozos kūrinys, kuriame stebėtinai įžvalgiai turtinga kalba skleidžiamas autobiografinių bruožų pagrindinio herojaus brendimas, įsiklausant į gimtosios žemės teikiamus syvus ir suvokiant gimtinę esant ta šventenybe, kuriai ir privalu dirbti bei aukotis. Tad gal vertėjo prozos kūrinius ir kūrinėlius labiau kokybiškai atsijoti? „Raštuose“ prisiglaudė dvi didelės apysakos, daugybė apsakymų ir novelių bei miniatiūrų. Apysakose įvairiai plėtojamos santykių su gimtine ir gamta temos, kasdienio gyvenimo detalės, kurios išnyksta laike ir istorijoje.

Apskritai laikas labai domino R. Ozolą – daugelyje kūrinių kaip tik detalėmis jis stengiasi išlaikyti laiko kristalėlius. Istoriniuose apmąstymuose prabėgusios tarsi nereikšmingos akimirkos įgyja ypatingą reikšmę – jose dažnai glūdi istoriniame apibendrintame pasakojime išnykę tikrovės, žmonių santykių ir sprendimų tiesioginiai įspaudai. Mažesniuose kūriniuose ieškojo ir modernesnių raiškos būdų, realistinį pasakojimą derindamas su vizijų matmeniu.

Kritikos skyriuje atsiskleidžia R. Ozolo rūpinimasis visomis mūsų kultūros sritimis – jo įžvalgos kultūros plėtrai, gimtosios kalbos, nacionalinės savimonės ir valstybingumo jausenos ugdymui darosi vis labiau aktualios. Esminius savimonės lūžius ar – tiksliau – laiptelius jis aptaria apybraižoje „Neideologizuotos tikrovės vaizdai“, kuri atskleidžia bendresnę lietuvių inteligentijos brendimo, jos kūrybinių laisvinimosi siekių sovietinės okupacijos sąlygomis panoramą.

Tad ne tik savo politine, bet ir menine veikla R. Ozolas išliks lietuvių tautos atmintyje ir istorijoje. Tikėkimės – ir kaip įžvalgus gimtinės meilės mokytojas bei patarėjas didžių grėsmių akivaizdoje.

Vytautas Rubavičius

Romualdas Ozolas. Rinktiniai raštai
IV. Poezija. Proza. Kritika